

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KAYIP TARİHİN İZİNDE

Fatih'ten Shakespeare'e Doğu - Batı

BEYAZIT AKMAN

kopernik

100.000
Adet

BEYAZIT AKMAN

Lisans eğitimini Boğaziçi ve ODTÜ'de üniversite ikincisi olarak tamamladı. Yüksek lisans için burslu olarak Amerika'ya gitti. Masterını ve "Batı Edebiyatında İslâm Algısı ve Türkler" konulu çalışmasıyla doktorasını Illinois State Üniversitesinden aldı. Washington, Smithsonian Enstitüsünde misafir araştırmacı olarak bulundu. Illinois State Üniversitesi ve New York Üniversitesi, Geneseo'da Dünya Edebiyatı ve İslâm, Doğu-Batı, Osmanlılar ve Batı gibi dersler verdi. Araştırmalarından romanlaştırdığı kitapları büyük beğeni topladı, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 2015 Uluslararası Tarih Roman ve Romanda Tarih Büyük Ödülü'ne layık görüldü.

KAYIP TARİHİN İZİNDE

Fatih'ten Shakespeare'e Doğu - Batı

**Bağdat'tan Toledo'ya, İstanbul'dan
New York'a uzanan asırlararası bir serüven.**

Sevilen tarihi romanların yazarı Beyazıt Akman bu sefer akademisyen kimliğiyle ama yine romanlarındaki çekici üslubuyla okuru bin yıllık bir yolculuğa çıkarıyor.

Amerika'nın keşfinde Müslümanların rolü neydi? İslâm olmasaydı Gutenberg'in matbaası neden bir işe yaramazdı? "Batı," Fatih'le birlikte nasıl geri dönlmez bir şekilde değişti? Shakespeare eserlerinde Türkleri nasıl resmediyor? Dante'nin başyapıtı *İlahi Komedya* Müslümanlardan nasıl alındı? Kopernik, eserinde hangi Müslüman âlimden bahsediyor? İtalya'daki Türk halılarının sırrı ne? Madonna resimleri nasıl şahadet getiriyor? Fatih'in ve fethin bilinmeyenleri, şövalyelerin öteki tarihi, Bellini portresinin gizemleri ve daha pek çok soru bu görkemli yolculukta cevap buluyor.

Akman, on bir yazıda, medeniyetimizin binbir yitik mirasına kapı aralarken, Fatih'ten Osman Gazi'ye, Marko Polo'dan Kristof Kolomb'a, sultanlar, seyyahlar, kâşifler ve âlimler karşımızda birer birer arzı endam ediyor.

Tarih yeniden yazılıyor.

kopernik

24,00 ₺

ISBN 978-975-2439-25-2

9 789752 439252

Kopernik Kitap 25

Tarih: 2

KAYIP TARİHİN İZİNDE**Fatih'ten Shakespeare'e Doğu-Batı**

- Beyazıt Akman, 2017
- 2017, Kopernik Kitap / Dolmabahçe AŞ

Kitabın bütün yayın hakları Beyazıt Akman ve Dolmabahçe AŞ'ye aittir. Tanıtım amacıyla kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yazar ve yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Genel Yayın Yönetmeni

Abdülkadir Özkan

Yayın Kurulu Danışmanı

Prof. Dr. Halil Berktaş

Dizi Yönetmeni

Mehmet Erdoğan

Görsel Yönetmen

Mehmet Akar

San Okuma

Kasım Gezen

Kapak Tasarım

Ali Kaya

Grafik Tasarım

Tavaos

ISBN: 978-975-2439-25-2

Sertifika no: 35176

1. Baskı, Kasım 2017

Baskı ve Cilt

Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.

Ümraniye - İstanbul

Dolmabahçe AŞ

Altunizade Mah. Ord. Prof. Fahrettin Kerim Gökay Cad.34 Üsküdar/İSTANBUL

Tlf.: 0216. 520 02 60

www.kopernikkitap.com

info@kopernikkitap.com | siparis@kopernikkitap.com

Kopernik Kitap, Dolmabahçe AŞ markasıdır.

KAYIP TARİHİN İZİNDE

Fatih'ten Shakespeare'e Doğu-Batı

BEYAZIT AKMAN

kopernik

BEYAZIT AKMAN, 1981, Kastamonu doğumlu. İngiliz Dili Eğitimi üzerine olan lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi ve ODTÜ’de üniversite ikincisi olarak yüksek şerefle bitirdi. 2004’te dünyanın en prestijli burslarından biri olarak kabul edilen Fulbright bursuyla Amerika’ya gitti. 2006’da İngiliz edebiyatı master derecesini aldı ve Illinois State Üniversitesinde doktora başladı, İngiliz edebiyatı ve İslâm üzerine dersler verdi. 2012’de “İngiliz Edebiyatı’nda İslâm Algısı ve Türkler” konulu doktora teziyle mezun oldu. Shakespeare ve Daniel Defoe’da Türk imgesi hakkında uluslararası akademik dergilerde makaleleri bulunan yazar Amerika’da pek çok konferansta bildiriler sundu, oturum başkanlığı yaptı. Akman, doktora araştırmasıyla 2010’da Washington’daki dünyaca ünlü kütüphaneler ve müzeler kompleksi olan Smithsonian Enstitüsüne özel araştırmacı olarak kabul edildi. 2012-2014 yılları arasında New York Üniversitesi, Geneseo’da Dünya Edebiyatı ve İslâm, Doğu-Batı İlişkileri, ve Osmanlılar ve Batı gibi konularda dersler verdi. Amerika’da on yıl yaşadıktan sonra 2014’te Türkiye’ye kesin dönüş yapan Akman hâlen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesinde araştırmalarına devam etmektedir. Amerika’da üniversite kütüphanelerindeki kaynaklarla birlikte yerli ve yabancı yüzü aşkın eseri inceleyerek beş yıllık bir araştırmanın ardından yazdığı, Fatih’i ve Fetih’i anlatan, *Dünyanın İlk Günü* 2009’da yayımlandığında büyük bir ilgi görerek yetmiş bine varan satış rakamıyla en çok satan ilk romanlardan biri oldu. Kısa sürede kült hâline gelen bu eser, Türkiye’de tarihi sinema ve dizilere de esin kaynağı oldu. Bu eseri, 2012’de üç yıllık bir araştırmanın ardından beş asır öncesinden günümüze uzanan bir insanlık dersi niteliğindeki, II. Bayezid dönemi romanı *Son Sefarad: Sultan Bayezid’in Savaşı* takip etti. Yazarın en son araştırmalar ışığında dört yıllık bir araştırmanın ardından kuruluşu romanlaştırdığı *Osman: Aşk ve Savaş* adlı romanı iki cilt hâlinde 2016’da okuyucularla buluştu. Akman, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 2015 Uluslararası Tarihi Roman ve Romanda Tarih Büyük Ödülü’ne layık görüldü. Yazarın on beş yıllık araştırmalarını kitaplaştırdığı ilk eseri *Kayıp Tarihin İzinde: Fatih’ten Shakespeare’e Doğu-Batı* 2017’de yayımlandı.

“Doğu da Batı da Allah’ındır.”
(Bakara, 2/115), *Kur’an-ı Kerim*

***Kırk yıl önce yayımladığı Oryantalizm adlı eseriyle
Doğu-Batı çalışmalarında çığır açan
Edward Said'in anısına...***

TEŞEKKÜR

Bu kitabın fikrini duyar duymaz heyecanıma ortak olan Abdülkadir Özkan Beyefendi'ye; Kopernik Yayınları'na yürekten teşekkür ederim... Yine bu yolculuğun en başından beri bana eşlik eden hayat arkadaşım Filiz hoca olmasaydı, bu serüven yarım kalırdı. Ve Elif Dilara'm, büyüdüğünde inşallah okursun diye yazıyorum, hani ben "mi-mi yapmaya gidiyorum," diye okula gidiyordum ya, işte o zaman ben bu kitabı yazıyordum. Lütfen hakkını helal et, olur mu?

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
KAYIP DOĞU KÜTÜPHANESİ YA DA ÖNSÖZ YERİNE	13
"DÜNYANIN SON GÜNÜ": FATİH VE BATI	17
FATİH VE BELLİNİ	61
KÂĞIT VE ATEŞ YA DA BATI'NIN DELİ GÖMLEĞİ	79
SIFIR NOKTASI: AMERİKA'NIN KEŞFİ VE İSLÂM	91
DOCTRINA ISLAMICA : YA DA CHAUCER'DAN KOPERNİK'E İSLÂM VE BİLİM	105
HARFLERİN KÜRSÜSÜ: MATBAA MESELESİNE DAİR	121
SHAKESPEARE VE TÜRKLER	141
MADONNA'NIN ŞEHADETİ: BATI SANATINDAKİ SAKLI İSLÂM	165
DANTE VE İSLÂM	181
OSMANLI, İMPARATORLUK MUYDU, DEVLET Mİ?	199
MARKO POLO, MOĞOLLAR, ŞÖVALYELER VE BİR TÜRK BEYLİ: OSMAN GAZİ	207
SEÇİLİ KAYNAKÇA	237
GÖRSELLER	243

KAYIP DOĞU KÜTÜPHANESİ YA DA ÖNSÖZ YERİNE

Fatih ve Shakespeare. Doğu ve Batı. Tarih ve edebiyat.

Hayatımın iki büyük serüveni.

Hayatımızda bazen paradoks olduklarını sandığımız şeyler bir bütünün ayrılmaz iki parçası oluverirler. Belki de aslında onlar hep öyledir de biz bunu sonradan fark ederiz.

Yıllardır romanlarımda yapmaya çalıştığım şeyi bu kitapta ilk defa kurgusuz nesir ile yapıyorum. Batılıların *non-fiction* dedikleri, “kurgu olmayan düzyazı”. Aslında o da ayrı bir paradoks ya, neyse... Siz buna denemeler ya da makaleler de diyebilirsiniz. Belki de tarih sohbetleri...

Hem Doğu hem de Batı literatüründe, hem *Şehname*’de hem de *Alexander Romance* geleneğinde maceraları anlatılan Büyük İskender’de bir hikâye vardır. Doğu’yu da Batı’yı da fethedip yeryüzünün tek hâkimi olan büyük hükümdar hayatının geri kalanını ölümsüzlük çeşmesini bulmaya harcar. Yıllarca uğraştıktan sonra nihayetinde bir kümbetle, bir tür anıt mezarla karşılaşır. Mezarın kapısından içeri girdiğinde ağzına kadar altınla dolu odaların tam ortasında murassa bir taht, tahtın üstünde de başında tacıyla yatan bir ceset görür. Cesedin hemen önünde-

ki levhayı Büyük İskender hayretler içinde okur: “Ey İskender! Sen büyük padişahsın. Burayı bulduğuna göre dünyanın hâlini görmüşsün. Yedi iklime hükmeden padişah benim. Ben senden dört bin kırk yıl önce dünyaya geldim. Doğu da benimdi, Batı da benimdi! Ben de hayat suyunu aramak için buraya geldim. Ben hayat suyunu bulamadım ama ecel beni buldu. Bana bak, ibret al. Çünkü ben Büyük İskender'im!”

En büyük maceranın sonunda aslında kendisini ve hayatın sırrını bulan hükümdarın bu hikâyesini her okuduğumda başka bir hikâye daha aklıma gelir. Hayatı boyunca başka yerlerde aradığı hazinenin aslında en başından beri, yanı başındaki ağacın dibinde saklı olduğunu bulan simyacının hikâyesi...

İnsanın en büyük hazinesinin aslında kendisinde saklı oluşu, Batı literatüründe antik Yunan filozoflarına atfedilen “*know thyself*”, yani “Kendini bil” aforizmasıyla özetlenir. Doğu kültürlerinde de bu “kendini bilmek” darbımeseli beşerin ilimle olan ilişkisinde merkezdedir. Bizim Âşık Yunus’umuz, “İlim ilim bilmektir, ilim *kendin bilmektir*, sen kendin bilmezsen, ya nice okumaktır,” derken yine böyle bir hikmete işaret etmiyor muydu?

Yıllar önce, tam olarak on üç yıl önce, Amerika’da müthiş bir zihin rönesansı yaşadım. Attilâ İlhan’ın bir lafı vardır, bizde Batı’ya gidenler faşist olur dönerler, gibi bir şey. Hayır faşist olmadım, ama kendi medeniyetimin saklı hazinesini keşfettim.

Gerçi benden başka şikâyet eden de yok gibiydi. Alacakları olsun, akranlarım pek bir rahat ısınveriyordu Batı’ya. Onlar buraya kapağı attık diye sevinirken, benim burnumda bir sızıdır dinmiyordu.

Ama büsbütün yalnız da değildim. Belki bir zamanlar

Yahya Kemal, Tanpınar, Halide Edip ve Necip Fazıl da Avrupa'da kendi hazinelerini keşfetmişlerdi.

Hepimizin kayıp hazinesini.

Kayıp Doğu Kütüphanesini.

Ben o kütüphaneye girdim. Hem de Batı'nın göbeğinde.

O kütüphaneye girdim ve yıllarca raflarında dolaştım. El-Hârizmi ile rakamların, hattatlarla *elif*'lerin ve *vav*'ların sırlarına erdim, es-Sûfi ile yıldızlara çıktım. Piri Reis ile dünyaları dolaştım, seyyahlarla keşifler yaptım, Bellini ile Fatih'i izledim.

Okudukça kendimi buldum.

Emekli bir NASA astronotunun sözleri kulağıma çalındı: "El-Hâkim'in milyonlarca kitaplık kütüphanesinden bize tek bir kitap kaldı. Ve biz onunla aya çıktık!"

Gördüklerim ve öğrendiklerim o derece sarsıcıydı ki bunları başkalarıyla paylaşmak istedim.

Roman sanatı yardımına koştu. İnsanoğlunun hikâyelere olan aşkı, zamanlar arası ve evrenseldir.

Ama bazen de her şeyi tüm açıklığıyla yazmak, su beraklığında bir üslupla doğrudan anlatmak gerekiyor.

Okurlarım, dört yılda bir tanesini yazabildiğim, toplamda üç bin sayfayı bulan romanlarımın ardında uzun araştırmalar olduğunu bilirler. Her romanımdan önce yıllarca, yüzlerce kitap okur, onca deftere notlar alırdım. Sonra roman çalışmalarımı doktora çalışmalarım iç içe geçer, bazen hangisi hangisidir karıştırdım. Sonra sonra aslında romanın araştırmasız, araştırmanın da hikâyesiz yazılamayacağını an-

layacaktım. Meslek hastalığı işte, araştırmadan ve gerçekliğine önce kendim ikna olmadan başkasına anlatamıyorum.

İşte bu kitap, bu araştırmalarımın damıtıldı. En sade, en yalın hâliyle...

Akademik üsluptan özellikle kaçındım, kitabı 7'den 77'ye herkesin okuyabileceği bir dille yazmaya çalıştım. Yazıları yer yer kıssalar, hikâyeler ve kendi hatıralarımla besledim. İki büyük üstat, Attilâ İlhan ve Cemil Meriç bana üslubumda yardımcı oldular. Yine onlardan öğrendiğim üzere meraklıları için detayları ve kaynakçayı her başlığın sonuna koydum. Okumayı kolaylaştırmak için her başlığı kendi içinde kısımlara ayırdım. Okumayı bölmelerin ama isteyene de bu yolculukta eşlik etsinler diye en sona da resimleri yerleştirdim.

Her bölümü olabildiğince kısa tutmaya, tadında bırakmaya çalıştım. Ama bir *Fatihperest* olarak kitabımda bu cennetmekân sultana diğerlerinden biraz fazla yer ayırmamı da anlayışla karşılayacağınızı ümit ediyorum.

Bu kitap yıllar önce Kayıp Doğu Kütüphanesinde keşfettiklerimden süzülenlerdir.

Size o kütüphaneden on bir kapı sunuyorum. İstedığınız kapıdan içeri girebilirsiniz. Diğer odaları ve kitapları keşfetmek ve bu kapıların açacağı yeni yolculuklara başlamak size kalmış. Bu on bir yazıda benim o kütüphanede karşılaştıklarımın yaşadığım heyecanın ve şaşkınlığın onda birini dahi size yaşatabilirim maksat hâsıl olacaktır.

Belki hiçbir zaman hayat suyunu bulamayacağız ama ilmin deryasından her zaman kana kana içebileceğiz. Zira ilim, ölümsüzlüğün belki de tek yolu.

“DÜNYANIN SON GÜNÜ”: FATİH VE BATI

29 Mayıs 1453'te İstanbul Türklerin eline geçtiğinde Agarthos Manastırı'ndaki bir rahip, “Yeryüzünde bundan daha kötü bir şey olmadı ve olmayacak,” diye yazıyordu. Karadeniz'in öbür yakasındaki başka bir keşiş de, “Türklerin Konstantinopol'ü aldığı gün, Güneş karardı!” diye haykıracaktı. Orta Çağ seyyahlarının deyimiyle “Şehirlerin Kraliçesi”nin “düşüşü” kısa bir süre sonra, Batı'nın göbeğinde, Venedik Senatosu'nda şok içinde dinlenecek, haberler Ceneviz'den Floransa'ya, Roma'dan Paris'e bir karabasan gibi çökecekti.

Dönemin İngiliz kronikçisi dahi, “Ve işte bu yılda, 1453'te Büyük Konstantin'in şehri Hristiyanlarca kaybedildi ve Mehmet adındaki bir Türk'ün eline geçti!” diyerek hüznlenecekti. İlk başta çoğu kişi böyle bir şeye ihtimal vermeyecek, ama çok geçmeden haberin doğruluğu anlaşılacaktı. Bin yıldır Batı'nın lideri, Yeni Roma, dünyanın merkezi, ya da pek çoklarının andığı gibi Yeni Kudüs düşmüş, “medeniyet bitmiş,” ve İstanbul “barbar” Türklerin eline geçmişti. Belki de artık *dünyanın sonu* gelmişti!

Fetih'ten iki asır sonra bile Shakespeare, “Konstantino-

pol'e gidip Koca Türk'ü sakalından sürüye süreye" çıkar-
maktan bahsedecekti!

İşte böyle başlıyordu Yeni Çağ. Batı, Doğu'yu tam anlamıyla bir yalanlar silsilesine hapsetmeye hazırlanıyordu. Orta Çağ'ın en büyük mirası koyu Katolik Hristiyan taassubu İslâm'ı ve Türkleri daha anlamadan barbarlıkla itham ediyordu. Fethi hiç görmeyen bir rahip, İstanbul düştüğünde taş üstünde taş kalmadığını yazıyor, fetihten aylar sonra haber alan bir Frenk keşiş tüm şehir halkının kılıçtan geçirilişini kendi gözleriyle görmüş gibi anlatıyordu. Batı, tüm kâbuslarını ve terörü Doğu'ya atfediyor; bizatihi "Batı"laşıyor, Doğu'yu ise her türlü güzel değer ve medeniyetin antitezi olarak yaratıyordu.

20'li yaşlarımı Amerika üniversite kütüphanelerinde araştırarak ve yazarak harcadığım *Dünyanın İlk Günü* adlı romanımda fethin "dünyanın sonu" değil, tam tersine nasıl medeniyet, merhamet ve adalet namına bir milat olduğunu anlatmaya çalışmıştım. Dertliydim ve anlatmalıydim. Dertliydim, zira dünyanın bu kısmında, yani en "Batı" ucunda insanlar Orta Çağ'daki akranlarını aratmayacak şekilde çıldırmış gibiydi. Türklüğümü ve Müslümanlığımı öğrenenler, "Bu sarışın, mavi gözlü, aslında hepimiz gibi görünen bu çocuğun" nasıl olup da Müslüman olabildiğine bir türlü anlam veremiyorlardı.

Açılışımızı bu şekilde yaptıktan sonra şimdi biraz soluklanalım...

Zira Fatih'in hikâyesine devam etmeden önce benim onu keşfediş serüvenime bakacağız. Aksi takdirde hikâye eksik ve teorik kalır. Bencillik saymazsanız, kısaca anlatacağım. Ama ondan da önce buraya Batılıların "*disclaimer*" dedikleri türden bir uyarı koyacağım:

Zordur Fatih hakkında yazmak. Azıcık Batı'yla olan ilişkisinden bahsederseniz, sizi liberal olmakla suçlarlar, sultanın dini yanına vurgu yapsanız, İslâmcı derler, zaferlerinden söz açsanız Osmanlıcı, milliyetçi diye etiketlerler. Öyle ya, Osmanlı'dan olumsuz bahsedince objektif, olumlu bahsedince ise "şucu bucu" diye adlandırıldığınız bir ülkede yaşıyoruz biz!

Herkesin bir Fatih'i vardır ve hiç kimse kafasındaki Fatih portresinin bozulmasını istemez, kimseye de yaranamazsınız. Bu yüzden herkes onunla ilgili bir şeyler söyler ve bazıları da sürekli bu söylenenlere karşı çıkar. Birileri filmi çeker, birileri dizisini ve bu tartışma ilelebet sürer gider... Tüm bu sorunların ve risklerin farkında olmakla birlikte, dedim ya, 20'li yaşlarımın büyük kısmını Fatih'i ve Fetih'i araştırıp bu alanda en kapsamlı romanı yazan, Batı'daki Türk algısı üzerine uzmanlaşan bir akademisyen olarak söyleyebileceğim bir-iki çift lafım olduğunu düşünürsem lütfen bana kızmayın. Filhakika, katıldığım söyleşilerde bu hususa dair benden bir beklentinin olduğunu görüyor ve okurlarımın bu davetine icabet ediyorum. Bu konuda ben de bir şey yazayım diye değil, yazmam beklendiği için yazıyorum. Amacım malumu ilan etmek değil; Doğu-Batı bağlamında bu konuyu hülâsa etmek.

Şimdi benim hikâyeme geri dönebiliriz:

Amerika'ya daha ilk ayak bastığımda başlamıştı gariplikler silsilesi. Bilen bilir, yurt dışında okumaya gittiğiniz zaman üniversite size bir "*host family*" ayarlar, yani sizi misafir edecek Amerikan aile.. Siz de hem seyahatin yorgunluğunu atlatır hem de bu sırada kendinize kalıcı bir yer bulursunuz. Benim kalacağım aile de şimdiye kadar tanıdığım en iyi ve yardımsever insanlardan olan Drosnocklardı ("Diroznok"

diye okunur). Amerikan filmlerinden çıkma o iki katlı müstakil evlerinde birkaç gün misafir olacaktım.

Ne var ki Drosnock ailesi beni havalimanında uzunca bir süre bekletti. Ta neden sonra yanıma geldiklerinde bana, “Biz seni aslında gördük ama senin bizim beklediğimiz ‘Türk’ olduğuna bir türlü inanamadık!” diyerek serzenişte bulunmasınlar mı! Ben de onlara nasıl bir Türk beklediklerini sorduğumda, “Ne bilelim, işte sakallı, üstünde Orta Doğu kıyafetleri falan olan birini beklediklerini,” aslında biraz da bu “Orta Doğu” kültürünü tanımak için bir “Türk”ü misafir etmek istediklerini anlattılar. Hatta bir ara bana bacağımdaki kötü ve üstümdeki tişörtü aktarma yaptığım New York, Kennedy Havalimanından mı alıp üstümü değiştirdiğimi sordular! Lafın kısası, ben Drosnocklara göre biraz fazla “Batılı” ve “olağan” görünüyordum.

Sonraki günlerde aramızdaki diyalog arttıkça soruların dozu ve garipliği de artıyordu. Piramitlere yakın mı oturuyordum, bizde de 4x4 cipler ve otobanlar var mıydı, evim çölde miydi ve dört kadınla evli miydim?! Abarttığımı sananların Amerika’nın New York ve Los Angeles gibi kozmopolit yerlerden ibaret olmadığını, tam tersine buradaki kültürlerin gerçek Amerika dediğimiz şeyin yüzde birini dahi yansıtmadığını bilmeleri gerekiyor.

Ha bir de o yıllar şu Amerika’nın Irak çıkartmasına destek vermeyişimiz konusu vardı. (Hani şimdi o planın üçüncü aşamasına geçildi de, sözde Kürdistan kurmaya çalışıyorlar ya işte onun ilk aşaması olan Irak işgali..) İncirlik Üssü’nün Irak’a saldırı için kullanılması Meclis’te oylanmıştı da bizim parlamento dünyaya müthiş bir demokrasi dersi vermişti buna hayır diyerek. İşte Türk olduğumu anlar anlamaz bir de oradan sorguya çekiyorlardı. Nasıl olurdu da bu medeni-

yet savaşında Amerika'yı desteklemezmişiz! Sanki heriflere verilecek hesabımız vardı!

Lafı fazla uzatmayayım, işte Batılıların benim etnik ve dinî kimliğim karşısındaki önyargıları beni ciddi anlamda şaşırtmış, hayal kırıklığına uğratmıştı. Nasıl bu kadar cahil olabilirler, Türklük ve İslâm hakkında nasıl böylesi yanlış fikirlere ve genellemelere sahip olabilirlerdi? Drosnockların peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Amerika'daki Nation of Islam Hareketinin önderlerinden Afrikalı Elijah Muhammed'le aynı kişi olduğunu, yani Peygamberimizin 20'nci yüzyılda yaşadığını sandıklarını da söylemiş miydim?

Özetle, kendi kültürüm hakkında duyduklarım beni bu işin tarihsel sürecini araştırmaya itti. Ne olmuştu da dünyanın bu kısmında insanlar Türklerden ve Müslümanlardan "ötekiler" olarak bahsetmeye başlamıştı? "Tipik Doğulu" kavramı nasıl ortaya çıkmıştı? Batı, Doğu'yu ne zaman anti-tezi olarak kurgulamıştı? Neden Batı denince özgürlük, demokrasi, insan hakları ve medeniyet akla geliyor, neden Doğu barbarlığın, despotluğun ve egzotizmin eşanlamlısı olarak kullanılıyordu? Daha açık konuşalım, neden Batı hep güzel şeylerdi de, Doğu bir çirkinlikler silsilesiydi (bakınız *Indiana Jones*'daki hilkat garibesi Doğulular!)?

İşte Batı Edebiyatı'ndaki Türk-İslâm algısı konulu akademik çalışmalarım bu şekilde başladı. Yani, neden bizi böyle tanıyorlardı? "Müslüman", Amerika'nın genelinde hâlâ daha en iyimser şekliyle oryantalist ve mistik, en kötü şekliyle de terörist, radikal dinci kavramlarıyla eşdeğer hâlde düşünülüyor.

Bir de madalyonun öbür yüzü var. Adamlara kızıyoruz da, sanki biz çok mu iyi biliyoruz kendi tarihimizi ve kültü-

rümüzü? Biz ezberlemedik mi Batı klasiklerini? İngilizceyi baş tacı edip Arapçaya “gerici” dili diyen biz değil miyiz?! Bu memleketin en güzel liselerinde okuyan, en iyi üniversitele-
rini dereceyle bitiren ben, sadece Fatih’in değil, adını aldığım sultanın hikâyesini de Amerika’da öğrendiysem bizim neslin eğitiminde ve “kültürleşmesinde” büyük sorun var demektir!

Hem bu Drosnocklar bence biraz şansız insanlardı. Çünkü onlara ben değil de belki başka bir Türk genci denk gelseydi pekâlâ onların istedikleri gibi ağzı açık, ayran delisi gibi etrafına bakınırdı. En azından Amerika’da karşılaştığım pek çok Türk böyle yapıyordu. Bazıları isimlerini telaffuz etmekten bile utanır! Bir ben ‘Batıcı’ olamadım gitti!

Şimdi asıl konumuza, Fatih’e ve fethe geri dönebiliriz...

Şöyle bir önerme yapacağım: Doğu-Batı ikileminin tarihsel süreci incelendiğinde bu işin kökeninin 29 Mayıs 1453’e gittiği görülecektir. İnsanlık tarihinin belki de en büyük algı operasyonu o zaman başlıyor çünkü! Kulağa geldiğinden daha az bir şey söylemiyorum: Batı, İstanbul’un fethiyle Batı olmuş, Doğu da fetihten sonra Doğu’laştırılmıştır. Bu söylem bizatihi Doğu Roma’nın yıkılmasıyla oluşturulmuştur.

Anlatayım...

Amerika’daki derslerine girdiğim öğrencilere şöyle bir aktivite yaptırırdım. Tahtaya kocaman bir atlas çizer, sonra da kalemi öğrencilerin eline verir ve Doğu ile Batı’yı birbirinden ayıran bir çizgi çekmelerini isterdim. Öğrencilerimin çoğu, çizgiyi Avrupa ile Karadeniz’in kesiştiği yerden aşağıya doğru indirir, Yunanistan ile Anadolu arasındaki Ege Denizi üzerinden geçirdi. Antik Yunan, sadece Batı medeniyetinin beşiği değil, aynı zamanda Batı’nın en doğu ucundaki başlangıç noktasıydı. İstanbul’dan itibaren başka bir dünya

başlardı. Athena elbette Batı'nın âlâsıydı, ama hemen karşı-sındaki İzmir bambaşka bir dünya ve medeniyetti! Demek ki neymiş, Doğu ve Batı pusuladaki coğrafi yönleri değil, çok daha başka şeyleri anlatıyormuş!

Elbette İslâm dünyası ile Hristiyan âlemi arasındaki gerilim, daha doğrusu Kilise'nin İslâm'ı alt etme ve küçük düşürme çabası, daha 7'nci yüzyılda, İslâm'ın ortaya çıkmasıyla başlamış, sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir. 13'üncü yüzyılda İtalyan ve Fransız asıllı keşişler, örneğin, William of Tyre ya da Riccoldo da Monte Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında ipe sapa gelmez yalanlar uyduruyorlar ve bunları "İslâm üzerine incelemeler" diye kitaplarla yayıyorlardı. Ya da Petrarch on dördüncü asırda Araplardan ilkel bir ırk olarak bahsediyordu. Gerçi onun kafasındaki ayrım Herodot'a (MÖ 5'inci yüzyıl) dayanıyordu ve Herodot'a göre Avrupa'ya Anadolu toprakları da dâhildi!

Şunu diyeceğim: Tüm bu örneklerle rağmen o dönemde insanların kafalarında "Doğu" ve "Batı" kavramları yoktu. Nasıl ki bugün bizde "Kuzey" medeniyeti ve "Güney" medeniyeti denince bir anlam ifade etmiyor, 1453'ten önce de "Doğu ve Batı medeniyetleri" demek anlamsız kalıyordu.

Ama 29 Mayıs 1453'te bir şey oldu.

Belki de bir daha asla geri dönülemeyecek şekilde Batı, Batılığını keşfetti, Doğu'yu da "Öteki" olarak kurguladı. Edward Said'in 1978 yılında yayınladığı dâhiyane kitabı *Oryantalizm*'de açıkça anlattığı gibi bu söylem, yani "Doğu-Batı" ikilemi 18'inci ve 19'uncu yüzyıllarda sömürgeci Avrupa devletlerince "Doğu" kültürlerine de benimsetildi. Oryantalizm, yani Batı'nın her türlü pozitif değerlerin kurucusu ve hâkimi görüldüğü, Doğu'ya ise her türlü olumsuz niteliğin

biçildiği değerler silsilesi. (Bunun nasıl olup da Hindistan, Cezayir gibi sömürge ülkelerince içselleştirildiği konusuna ya da bizim gibi hiçbir zaman sömürge olmamış bir ülkede yaklaşık bir asırdır nasıl müşteri bulabildiği konusuna ise şimdi hiç girmiyorum.)

İstanbul'un fethi, "onlara" göre "düşüşü", Doğu-Batı kavramları açısından çok mühim bir hadisedir. Düşünün ki bugün, farzımuhal, New York el değiştirsin, hatta Müslüman bir devletin sınırlarına girsin ya da Londra bir Arap devletin eline geçsin! Öyle bir hadise İstanbul'un fethi. Hani "Bizans'ın düşüşü" diyorlar ya, o da doğru değil, olayın büyüklüğünü ve çapını anlatmakta yetersiz, hatta tam da bu yüzden Batılılar bu "Bizans'ın düşüşü" kavramını fetihten asırlar sonra, 18'inci yüzyılda uydurmaya başlıyorlar. Çünkü Bizans, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan önce Konstantinopol'de Byzas adlı bir kralın kurduğu küçük bir krallık. Onun düştüğünü söylemek daha rahat geliyor adamlara.

Peki ya asıl düşen neydi? Yeni Roma İmparatorluğu'nun ta kendisi! Zira Rum kayserleri kendilerine "Yeni Roma," "Doğu Roma," "Yeni Kudüs" demiş ve genelde "Bizans"ı tercih etmemişlerdir. Dördüncü asırdan itibaren Büyük Konstantin'in kurduğu şehir, hem Hristiyanlığın hem de antik dünyanın bir milenyum boyunca merkezi olarak kabul edilmiştir. Ne Aya Sofya'nın Orta Çağ'ın en büyük kilisesi oluşu, ne de ilk Hristiyanlığın pek çok kutsal kalıntısının asırlarca Konstantinopol'de saklanması bir rastlantıdır.

Velhasıl, Avrupalılar, İstanbul düştüğünde bu duruma o kadar içerlemişlerdi ki, Fatih'i ve fethi lekelemek için daha ilk günlerden ciddi bir propagandaya başladılar. İşte bu "dünyanın sonu" lafı da oradan geliyor.

Dönemin papası V. Nikolas, Fatih'ten, "Hristiyan Kilisesi'ni canice yok eden, şeytan oğlu, cehennemın çocuğu, Hristiyanların kanına susamış ölüm meleği" olarak bahsetmekle kalmamış onu, İncil'de anlatılan, "on boynuzlu, yedi taçlı, yedi kafalı, kırmızı ejderha" olarak tanımlamıştır. Adamın gülesi geliyor ya, devam edeceğim... İstanbul artık şeytanın merkezi olarak anlatılmış, Fatih hakkında insanın hayal gücünü zorlayan hikâyeler dilden dile dolaştırılmaya başlanmıştır. Orta Çağ kafası canım sen de deyip geçmeyin. George W. Bush, Irak'a çıkarma yaparken dünyanın bu coğrafyasını "Axis of Evil", yani "şeytan eksenı" olarak tanımlamadı mı?

Fatih, Katoliklere göre barbarlığın ete kemiğe bürünmüş bir hâli idi. O, güya ne Hristiyanlara ne de Musevilere yaşam hakkı tanıyor, Müslüman olmayan herkese ya işkence ediyor ya da canice öldürüyordu. Fatih sözde yeryüzünde tek bir Hristiyan kalmaması için yemin etmişti! Kadınları haremına alıyor, çocukları köle yapıyordu. Avrupa'da anneler yaramaz çocuklarını korkutmak için artık Fatih'in çocukları diri diri yediğini anlatıyorlardı!

"Düşüş"ün anlatıldığı her şehirde, kiliselere ve tapınaklara yapılan yıkım anlatılıyor, Türk Sultanı'nın taş üstünde taş bırakmadığı dilden dile dolaşıyordu. Dönemin büyük hümanistlerinden Piccolomini, namıdiğer Papa II. Pius, fethin ardından, Türklerin "barbarlığın derinliğinden" doğduklarını, "rezil rüsva" ve "cahil" bir millet olduklarını ve yine kendi sözleriyle, çok affedersiniz, "kadınlarının o..., erkeklerinin tecavüzcü olduklarını" yazacaktı. Yetmedi mi? O zaman şöyle devam edecekti: "Türkler yeme içmede ayırım yapmaz, önelerine ne konursa, en pis şeyi bile yer yutar ama onlar bizim gibi buğday, üzüm suyu ya da tuz bilmezler!"

Papa'nın ve onun başını çektiği gürhün dilinin kemiği

yoktu: “Türkler cahildirler ve medeni hayatın ve ilmin asli düşmanlarıdır.” Biondo Flavio, Türklerin ve Müslümanların aynı ırktan geldiklerini (din nasıl bir ırk oluyorsa artık) ve Yunan ve Roma medeniyetlerinin doğal düşmanları olduklarını tekrar yineleyecekti.

Gelin şimdi bir de Batılıların o dönemin en “güvenilir” kaynağı olarak gördükleri Venedikli Nicolo Barbaro’nun satırlarına göz gezdirelim: “Türkler şehre girdiklerinde kadın çocuk, genç yaşlı, hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesi kılıçtan geçirdiler... Bir yerlere saklanıp da sonradan bulunanların hepsi köle yapıldı, gemilerden inenler köpek gibi evlerin ve mabetlerin içlerine daldılar, ortalıkta altın, pırlanta ve değerli ne varsa arıyorlardı...”

Bu satırların Orta Çağ’ın bağnaz, önyargılı ve mübalağalı bir dili yansıttığını ve artık modern tarihçiliğin daha objektif olduğunu mu düşünüyorsunuz? Tekrar düşünün. Zira Fatih ve Fetih hakkında Batı tarafından son dönem otoriteleri olarak kabul edilen İngiliz tarihçi Steven Runciman’ın 1453: *The Fall of Constantinople* ya da ünlü Alman tarihçisi Franz Babinger’in eserlerinde ne yazık ki farklı bir bakış açısı görmek çok zor. Fetih’ten beş asır sonra bile Fatih’e ve Türk’e karşı algılarında neredeyse hiçbir şey değişmemiş.

Runciman, “İstanbul’un sokaklarından günlerce oluk oluk Hristiyan kanı aktığını, tüm İslâm devletlerinde olduğu gibi fetih’ten de şehrin üç gün üç gece boyunca yağmalandığını, kiliselerde saklanan kadınların başörtülerinin kafalarından alınıp ellerini bağlamak için ip olarak kullanıldığını, hatta bazı kadınların Türklerin eline geçmektense intihar ettiklerini, kütüphanelerde bulunan tüm kitapların yakıldığını” âdeta ağzı köpürerek anlatır. Bırakın daha objektif olmayı, Orta Çağ yazarlarından bile bir adım öteye giderek Sultan

Mehmet'in Megadük Lukas Notaras'ın on dört yaşındaki oğluna sarkıntılık ettiğini dahi yazabilecek kadar ileri gider!

Babinger de bunların çoğunu tekrarlar ve fethin 500'üncü yıldönümü anısına hazırladığı, Batı'da şimdiye kadar yazılmış en büyük Fatih çalışması olarak kabul edilen kitabında, Türk Sultanı için gözlemlerini şöyle özetler: "Fatih'in karakterinde kindar, barbar, vahşi ve keyfi bir liderde bulunan tüm özellikler bulunur. O, tam anlamıyla bir tirandır." Babinger hükmü vermiştir; Fatih, Machivelli'nin ünlü kitabında anlattığı cani, acımasız ve manipülatör bir liderdir...

Ah şu Almanlar, Türkleri bir türlü sevediler!

İster Orta Çağ ister Modern Çağ olsun Batı, İstanbul'un fethini, ekseriyetle dilin ifade edebileceği en ağır ve en menfi hükümlerle anlatıyordu. Hem başka türlü nasıl olabilirdi ki? Zira Avrupa'nın zihninde bir dine mensup birinin başka dinden birine, hele hele savaş ortamında merhamet etmesi, ona yaşam hakkı tanınması olur iş değildi! Bu kitabın başka bir yerinde etraflıca anlatacağım Kudüs'ün Haçlılar tarafından işgalinde bir şövalye şu satırları yazar: "Süleyman Tapınağına saklanan herkesi kılıçtan geçirdik. Öldürdüklerimiz o kadar fazlaydı ki kan bileklerimize kadar çıkıyordu." Hatta şövalyelerden bazıları sonradan suçluluk hissedip Papa'ya, "Bizi affet, ne yaptıysak Kilise için yaptık, İsa için yaptık," yollu mektuplar gönderir. Bu metinler Avrupa'nın tüm okuryazarları arasında dolaşır.

Üstelik konu Konstantinopol olduğunda bu "istila ve yağma" algısı çok daha kolay pekişiyordu. Filhakika, 1204'te Kudüs'e gitmeye yüksünen IV. Haçlı ordusu, hepimizin malumu olduğu üzere İstanbul'a dümen kırmış ve Hristiyan olmalarına rağmen sırf farklı bir mezhepten diye Rumları

kılıçtan geçirmiş, şehrin ne kadar mabedi ve anıtı varsa talan etmiş, hatta Büyük Konstantin'in kutsal vârisleri olan Paleoglosları İstanbul'dan İznik'e sürmüştür. Zira Latin Katoliklere göre Rum Ortodoksların yaşama hakkı yoktu ve İstanbul gibi şahane bir şehir onların gözlerini kamaştırıyordu. Bugün bile Venedik'in ünlü Aziz Marko Meydanında bulunan dört büyük bronz at ta o zamanlar 1204 İstanbul yağmasında şehirden kaçırılmıştır. Frenklerin İstanbul'un fethi üzerine döktürdüğü yukarıdaki vahşet sahneleri, aslında 1204 Haçlı istilasında gerçekten yaşanmıştır. Kütüphaneler ateşe verilmiş, kiliselerde saklanan halkın ırzına geçirilmiş, binlerce Rum soğukkanlı bir şekilde katledilmiştir. Bu lanetli istilayı sekiz asır sonra, yani çok yakın tarihte, Papa II. John Paul dahi resmen kabul etmiş ve Ortodokslardan iki kez özür dilemiştir. Papa yaşananları tam anlamıyla “acı verici bir tiksінçlik” olarak tanımlamıştır.

Avrupa'nın kafası bir dinin başka bir dine pozitif yaklaşmasını düşünmekten acizdi. Katoliklerin bu konudaki hafızası ciddi anlamda sıkıntılıdır. IV. Haçlı Seferi bu anlamda ne ilkti ne de son. Birkaç yıl sonraki Albigenian Haçlısında Papa'nın emriyle yirmi yıllık bir sapkın avına çıkılacak ve bir milyona yakın, evet bir milyona yakın Cathar mezhebine mensup Hristiyan katledilecekti. Katolikler ve Protestanlar arasındaki savaşlarda katbekat insan hayatını kaybedecek, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere cihanşümul Avrupa devletlerinin öz kimliklerini bu din kavgası belirleyecekti!

Kendi dindaşı ama farklı mezhepten olanlara karşı son derece yıkıcı ve yok edici davrananlar elbette başka dinlere karşı çok daha acımasız olurlar. Yine bu kitabın ilerleyen sayfalarında anlatacağım Engizisyon Mahkemeleri Müslümanları ve Yahudileri akıl almaz, şeytanın aklına gelmez

işkence yöntemleriyle yok etmişlerdir. Size şöyle bir şey söyleyeyim: Günümüzde dahi İsrail'in sempati kazanmasına neden olarak Yeni Dünya Düzeninin temellerinin atılmasında yine böylesi bir Avrupalı vahşet vardır. Yüz binlerce masum Yahudi'yi gaz odalarına tıkayarak katledenler, unutmayın ki, Orta Çağ Katoliklerinin vârisleriydiler.

Uzun lafın kısıası, ne 1453'te ne de asırlar sonra Batı'nın kafası Müslüman bir Türk sultanın gayrimüslimlere bırakın haklarını vermeyi, yaşam hakkı tanıyacağını bile havsala-sı alamazdı ve almadı. İşte bu yüzden de Fatih ve Türkler hakkında ağza alınmayacak hakaretler etmekten ve yüzleri kızarmadan iftira atmaktan çekinmediler. Nitekim onlara göre İstanbul'un fethiyle birlikte Greko-Roman medeniyeti-nin merkezi, Avrupa'ya kaçmış ve İstanbul'dan itibaren, yani Yunanistan'ın ötesi barbar Doğu olarak görülmeye başlan-mıştır.

Ceviz kabuğunda hikâyenin özü bu.

Peki gerçekten öyle miydi? Çocukları diri diri yiyen şu Fatih aslında nasıl bir adamdı? Hadi biraz daha öteye gide-lim, o kendisi nasıl bir çocuktü? Nasıl yetişmişti? Şu fetih-te gerçekten Frenklerin asırlarca anlatacakları gibi işkenceler edilmiş, kütüphaneler yağmalanmış, mabetler parçalanmış mıydı? Papa'nın deyimiyle şu "yedi başlı kırmızı ejderha", "Batı medeniyetinin asli düşmanı" Fatih, Batı hakkında ger-çekte nasıl bir bakış açısına sahipti?

İşte yazımızın sonraki kısmında bu sorulara cevap ver-meye çalışacağım. Amacım elbette burada ne bir Fatih bi-yografisi kaleme almak, ne de fethin kronolojisini vermek. Benim burada yapacağım, yine Doğu-Batı perspektifinden bir pencere açmak. Aksi takdirde, fetih hakkında yukarıdaki

Batılı anlatıları cevapsız bırakırsak, yazımız yarım kalacaktır. Okurumu kafası karışık, kafasında olumsuz resimlerle baş başa bırakmak istemem.

Bir insanı olduğundan büyük göstermek ters etki doğurur, onu küçültür. Bazıları bir ismi ne kadar ulaşılmaz, ne kadar kusursuz çizerlerse onun o kadar sevileceğini sanıyorlar. Ancak bu, onu antipatik hâle getirir ve tarihçinin maksadına ters bir sonuç doğurur. Bunların farkındayım, ama söz konusu Fatih olduğunda mübalağa yapmak epeyi zorlaşıyor. Şu bir gerçek ki Fatih her yönüyle sıra dışıydı. Evet, o bir insandı, bir beşerdi, ama dâhiyane bir insan, türüne az rastlanır bir beşerdi. Belki bir fevkalbeşer.

Sultan Mehmet'te daha çocukluğundan itibaren büyük dehalara özgü karakterin varlığı görülür. Hani bazı çocuklar vardır, ele avuca sığmazlar, durdukları yerde duramazlar. Gözleri fıldır fıldır, fel fecir okur, sürekli başka bir oyunun, başka bir "hınzırlığın" peşindedirler. Büyük dehaların çocukluklarında bu tür enstantaneler dikkati çeker.

Hakeza, onun çocukluğunda da hem yerli hem yabancı tarihçiler "yaramaz" bir portre çizerler. Hem yaşça diğer ağabeyinden küçük oluşundan hem de belki de bu afacanlığından dolayı genç Mehmet, Sultan II. Murat'ın taht için düşündüğü vârisi dahi değildi. II. Murat taht için Alâeddin

Ali'yi yeğliyordu, ancak onun genç yaşta vefat etmesiyle birlikte Şehzade Mehmet tahtın yegâne vârisi hâline gelmişti. Bu hadiseyle birlikte bazı tarihçiler Baba Murat'ın Mehmet'in yaramazlıklarına karşı artık ciddi bir şeyler yapması lazım geldiğini fark ettiğini ve ona dönemin en büyük iki âlimini lala olarak görevlendirdiğini anlatırlar.

İşte burada ilk olarak Molla Gürani ile karşılaşırız. Molla deyince, karıştırmayın, bugünün diliyle bildiğiniz Emeritus Profesörü. Sırf Mehmet'in eğitimi için Mısır'dan gelen bu büyük âlim ile sultan baba, şehzadeye bir oyun hazırlayarak işe girişirler ve çoğumuzun malumu o masalsı hikâye oluşur.

Mehmet daha önceki lalalarına kök söktürmüş, hocalarına yaka silktirmiştir. Molla, daha ilk derse elinde bir değnek girer ve herhangi bir laubalilik karşısında bu sopaya müracaat edeceğini söyler. Rivayetlerde Sultan Murat'ın, "Oğlum bu hocadan ben bile korktum, yerinde olsam onun sözünden çıkmazdım!" diyerek bu oyuna iştirak ettiği de anlatılır. Genç Mehmet'in okumayı ilk defa Molla Gürani ile söktüğü ve pek çok ilmin temelini onunla öğrendiği söylenegelmiştir. Bu ikili arasındaki diyalog o kadar sağlam ve samimiydi ki, İstanbul'un fethinden sonra bile Molla, koca Fatih'e "Mehmet" diye hitap etmeye devam etmişti. Vezirlik gibi bugünün başbakanlığı sayılabilecek büyük bir görevi, "Benim işim değil" diyerek reddedecek kadar ilim ve haysiyet sahibi olan Gürani, gün geldiğinde padişahın referansı ile karşısına çıkan birinin isteğini, "Şer-i şerife uygun değildir!" diyerek yırtıp atacak kadar da onurlu bir âlimdi. Düşünebiliyor musunuz, araya Fatih giriyor ve siz o referansı reddediyorsunuz! Hey gidi günler!

Bana öyle geliyor ki, Molla Gürani'nin önemli hedefi ne bir komutan ne de bir devlet adamı yetiştirmektir. Onun asıl

hedefi dini, ahlakı ve terbiyesi tam, karakteri sağlam bir birey oluşturmaktı. Mehmet'i, daha çocukluğundan itibaren hakkı hukuku, helali haramı bilen bir insan-ı kâmil hâline getirmek.. Molla'nın her seferinde sultana haram lokmadan uzak durmasını öğütleyişi şöyle bir kıssa ile dile getirilir: İlim adamlarıyla yemeye ve sohbet etmeye meraklı Fatih yine böyle bir gün Molla Gürani ile yemek yemektedir. Molla da çoğu kez olduğu gibi, Fatih'e haram lokmadan sakınmasını söyler. Fatih bu ya, "Eğer bu sofrada haram lokma varsa sizde iştirak ediyorsunuz," der. Molla da, "Benim önüme helali gelmiştir," diyerek cevap verir. Gürani'nin başını öte çevirdiği bir ara, sahanı çeviren Fatih, hocasının az önce kendi önündeki yerden yemesini izleyip, "Şimdi siz de haram lokmadan yediniz," der. Molla Gürani bunun da altında kalmaz, "Benim önümde helal, sizin önünüzde haram lokma kalmamıştı, onun için çevirdiniz, bana yine helali denk geldi," der.

Fatih'in hayatı işte insanı bu şekilde tebessüm ettiren ve uydurulması pek de mümkün görünmeyen böyle anlarla örülüdür.

Şehzade Mehmet'in ikinci büyük hocası Molla Hüsrev'dir ki, Sultan onu sonradan, "Zamanının İmam-ı Azamı" diyerek tanımlayacaktır. Öylesine büyük bir âlimdir ki Molla Hüsrev tek başına İstanbul, Galata, Üsküdar kadılıklarını ve Aya Sofya müderrisliğini yapacaktır. Düşünün ki aynı anda dört büyük üniversitenin rektörsünüz, öyle bir şey.

Mehmet'in hocası olarak bir de Hocaade (Müslihiddin Mustafa) vardı ki, Sâmîha Ayverdi'nin aktardığına göre, Ali Tusi, İstanbul yolundaki Ali Kuşçu'ya onu şöyle tanıttı: "Gideceğin yerde Hocaade adlı bir âlim vardır. Onunla iyi geçin, zira o öyle bir kimsedir ki, başkalarının meçhulü olan şeyler onun malumudur."

Müslüman âlimler dışında Mehmet'in elbette ona Latince ve Yunanca öğreten, bununla da kalmayıp bu dilden meşhur metinleri, örneğin Herodot'u okutan hocaları vardı. Yetişkinlik dönemine geldiğinde Fatih'in Arapça yanında Yunanca, Rumca, Latince, Sırpça başta olmak üzere pek çok Avrupa dilini çok iyi derecede bilmesi ne bir rastlantıdır ne de mübalağa.

Yavaş yavaş resmi görmeye başladınız değil mi? Nasıl yetişiyor Batı'nın "kırmızı ejderha", "barbar", "çocuk yiyen" dediği Sultan?! Ah ah! Nasıl da sağlam, ahlaklı ve ilim dolu bir gençliğin temelleri atılıyor...

Büyük filozof Aristo'nun Büyük İskender'in hocası oluşu gibi bu coğrafyanın en büyük âlimleri Fatih'teki saklı hazinayı keşfetmiş, ondaki madeni işlemişlerdi. Gerçi biz bilmeyiz Molla Gürani kimmiş, Molla Hüsrev ne âlimiymiş?! Evet Aristo'yu, Platon'u biliriz ama kendi âlimlerimize bunun kıvrırız. Hâlbuki o mollalar ki eğer Batı'da yetişmiş olsalar, bir de Hristiyan olmuş olsalardı şimdi hepimiz adlarını ezbere bilirdik. Bu adamlar Platon'un o klasik eserinde anlattığı filozof kralı yetiştirmişler resmen!

Konuyu dağıtmayalım, Büyük İskender'den bahsetmem boşuna değil. Fatih'in kütüphanesi çocukluğundan itibaren hem Doğu hem de Batı medeniyetlerinin başyapıtlarını kapsıyordu. O bir taraftan Firdevsi'nin *Şehnemesi*'ni bir taraftan da Homer'in *İlyada*'sını okuyordu. Antik Yunan felsefesine daha genç yaşta yoruyor, ihtimal ki bir taraftan da Gazâlî'nin *Filozofların Tutarsızlığı*'nı inceliyordu. Onun kütüphanesinde Doğu medeniyetlerine ve İslâm'a dair başta Kur'an ve hadis kaynakları olmak üzere pek çok kaynağın olması bizi şaşırtmaz. Bu kitapları listelemeye gerek bile yok.

Ama aynı kütüphanede Batı'dan kaynakların olması Sultanın genç yaştan itibaren Doğu'yu da Batı'yı da hiçbir kompleksi olmaksızın kapsadığını, onun kuşatıcı ilmi karakterini ispat eder. Bu kütüphanede şu kitapların olduğunu da ayrıca kesinliğe yakın olacak bir cihette biliyoruz: Yunanca gramer kitapları, antik Yunan mitolojisine dair anlatılar, Pitagor kitabı, Hipokrat ve Galen'i de içeren tıp ciltleri, Batı dini kanonu; İncil ve Zebur tefsirleri, Eski Ahit el yazmaları, Ezop Masalları, büyük kralların ve imparatorların hayatlarını anlatan kitaplar, astronomi ve matematik kitapları ve askeri bilimlere ait kitaplar. Sultan, o dönemin en meşhur ilmi kitaplarından Batlamyus'un *Coğrafya'sını* ünlü Trabzonlu Rum âlim Amirutzes'e tercüme ettirecek, Plutarch'ın meşhur adamların hayatını konu alan *Bioi'sini* de Türkçeye çevirttirecekti.

Bu kitaplar Fatih'in ilmi dünyasını ve sonraki yıllarda onun hükümdarlığının altın karakteri olan, ilme ve ilim adamlarına değer veren özelliğinin belirleyicisi olacaktı.

Genç Mehmet'i en çok etkileyen kitapların başında şüphesiz Büyük İskender'in hayatını anlatan eserler vardı. Burada biraz durmak gerekiyor. Büyük İskender İslâm Peygamberinden sonra belki de Fatih'i etkileyen en önemli tarihi şahsiyettir de ondan. İskender öyle bir isimdi ki onu hem Doğulu kaynaklar hem de Batılı kaynaklar sahiplenir, âdetâ tüm dünya edebiyatı onun maceralarını anlatmak için yarışır. Şüphe yok ki bu hikâyeler, gerçek olsun ya da olmasın, genç Mehmet'in karakterinde önemli izler bırakmış, ona somut birer örnek olarak görünmüştü.

Sultan Mehmet'in kütüphanesinde Büyük İskender'in hayatını anlatan Arian'ın *Anabasis'i* ve Ahmedî'nin *İskendernâme'si* gibi hem yerli hem de yabancı pek çok el yazmasının

olduğunu kesin suretle biliyoruz. Fatih'in yanından ayrılmayan tarihçisi Kritovoulos dahi bize, Sultan'ın Jül Sezar ve Büyük İskender'in hayatlarını sıkı bir şekilde öğrendiğini anlatır. Hatta Fatih'in bu büyük tarihçisi, Sultan'ın Çanakka-
le dolaylarındaki Truva'yı temaşa ettiğini, efsanevi savaşçılar Aşil ve Ajax'ın mezarlarını araştırdığını ve Asyalılar olarak Truva'nın intikamını aldıklarını detayıyla anlatır. Bir kere-
sinde Fatih'in "Homeros gibi keşke beni de bir anlatan olsa!" diyerek tarihçilere ve edebiyatçılara seslendiği de söylenir. (Denedik be Sultanım!)

Büyük İskender nasıl ki Aristo'ya ve akranı filozoflara fi-
kir münazaraları yaptırıyordu, aynen öyle Sultan Mehmet de hocalarını birbirleriyle yapıcı münakaşalara zorluyor, kimin ilminde en iyi olduğunu ortaya çıkartmak istiyordu.

Hikâyeciler anlatır, Büyük İskender İran'ı fethetmeden önce İran Padişahı Darab ile uzun bir mektup düellosuna girer. Bunlardan birinde Darab, İskender'e gönderdiği bir çuval dolusu susamı onun önüne döktürür. Bunun, "Seni sayısız askerlerimle mahvederim," mesajı anlamına geldiğini gören İskender de bir tavuk çağırttırıp tüm susamları yedirir sonra da olan biteni izleyen Pers elçisini geri gönderir. Sultan Mehmet de bir gün Rumeli Hisarı'nın inşasına gelen bir Rum elçisini, "Ben, benden önceki sultanlara benzemem, sizin rüyalarınız benim yapabileceklerime erişemez," diye paylayarak Konstantinopol'e gönderecekti.

Üstelik Fatih, Büyük İskender'in yarı gerçek yarı fantas-
tik hayat hikâyelerinin çok ötesinde hepsi gerçek, tamamı ispat edilebilir başarılarla imza atmıştır. Büyük İskender'in masallarla dolu hayatı, Fatih'in hem Doğulu hem de Batılı tarihçilerce anlatılan hayatına bakıldığında sönük kalmaya mahkûmdur. Hikâyeci, İskender'in, Fur'un filleri karşısın-

da bakır heykellerini öne sürdüğünü anlatacak, bakırların içindeki barutun patlayarak düşmanı alt edeceğini yazacaktı; tarihçi, Doğu Roma'nın bin yıllık surları karşısında Fatih'in eşi benzeri görülmemiş topraklar icat edeceğini... Hikâyeci, İskender'in Sind'deki ateş püsküren ejderhayı nasıl zehirli çengellerle yendiğini anlatacaktı, tarihçi ise Fatih'in suyun söndüremediği Yunan ateşi ve Haliç zinciri karşısında gemilerini karadan yürüttüğünü! Hikâyeci, İskender'in Yecüc ile Mecüc'ü devasa bir duvarla nasıl durdurduğunu aktaracak, kronikçi ise Fatih'in beş asır sonra bile dimdik ayakta duran, inşaat süratiyle, büyüklüğüyle ve tasarımıyla döneminin tek örneği olan Rumeli Hisarı'nı yaptırışını günbegün defterine kaydedecekti. Venedikli bir vakanüvisin, Fatih'in gemileri karadan yürütmesini, *Şehname*'deki kahramanın Athos Dağını yarmasında gösterdiği cesaret ve fedakârlığın katbekat ötesinde bulmasına şaşmamalı.

Büyük Romalı şair Virgil, tanrılardan, tanrıçalardan, hayallerden ve hayaletlerden oluşturduğu epiğinde Aeneas'ın Truva'dan kaçıp da Roma'yı kurduğunu hikâyelendirecekti. Tarihçi ise Fatih'in Truva'nın mirasına sahip çıkarak İstanbul'da asırlarca sürecektir bir medeniyet inşa edeceğini yazacaktı!

Fatih'in hayatı, Batı'nın o yere göge sığdıramadığı Büyük İskender'inin masalsi hayatının yanında âdeta bir 21. yüzyıl gerçekçi romanı gibi gösterir kendini. Zira Mehmet'te okuduğu insanların hayatlarını körü körüne taklit etmek gibi bir fitnat bulunamazdı. O, bu büyük isimlerin büyüklüğünü takdir etmekle birlikte hatalarını da bir köşeye not ediyor, savaşların ve zaferlerin ötesindeki mutlak gerçeği arıyordu. Firdevsî ve Ahmedî, Büyük İskender'in iştahı sonsuz, her zaman yeni toprakları ele geçirme hevesiyle nefsine yenik

düştüğünü sayfa sayfa anlatıyorlar, bilgelerin ve filozofların ona ikazlarını sıralıyorlardı. Oysa Fatih daha on ikisinde geçtiği tahtı babasına geri verebilecek zengin ve tok bir gönle sahipti. Molla Gürani onu böyle yetiştirmişti.

Zira bu gönül zenginliği bu hanedanın kanında vardır. Genç Mehmet'ten önce, babası Sultan II. Murat savaşların acımasızlığını fark etmiş, tarihin ve beşeriyetin sırrına vâkıf olmuş ve "Halkın işleri için Halik'ın zikrinden uzak olmak akıl erbabı indinde makbul değildir," diyerek tahttan el ayak çekip kendini ibadete vermemiş miydi? On iki yaşındaki bir çocuğun tahta geçtiğini duyan Haçlı ordusu bunu hemen fırsata dönüştürmek istemiş ve Osmanlı'yı bitirmek için harekete geçmişti. Akıllı liderin, etrafındaki bilgelerin sözlerini dinlediğini artık çok iyi bilen Mehmet ise devlet erkânının isteği ve yeniçerilerin baskısıyla babasına, hani o meşhur, "Eğer siz Sultansanız ordunun başına geçiniz, yok eğer ben Sultansam size ordunun başına geçmeyi emrediyorum," dediği mektubu göndermişti.

Her şerde bir hayır vardır. Bizim şer sandıklarımızda nice sırlar gizlidir. Nitekim Fatih'in kaderi bu gözle incelendiğinde başına gelen her şeyin arkasında Kader'in onun için öngördüğü kutsal ve istisnai plan kendisini ifşa eder. Hakeza, genç Mehmet'in çocukluğunda tahta çıkıp sonra terk etmesi her ne kadar ilk bakışta menfi bir olay gibi görünse de, bu hadise aslında ona âdeta tahtta staj imkânı vermiştir. Böylesi bir saltanat ve idare stajı, Osmanlı'nın başına geçme ve büyük bir devleti idare etme tatbikatı da diyebileceğimiz bu süreç onu tekrar o tahta çıkacağına daha hazır, cesur ve dikkatli hâle getirecekti. Bir kere, Mehmet daha on iki yaşında baba mirasının para etmeyeceğini görecekti, devlet erkânının ve askerlerinin gözünde itibarlı ve etkin olmak

istiyorsa kendi başarılarını kazanması gerektiğini birinci elden fark edecekti. Zira o Sultan Murat'tı ki, Orta Çağ'ın iki metrelik kılıçlar tutan ve tepeden tırnağa zırhlı şövalyelerini tek kılıç darbesiyle biçen Osmanlı yeniçerileri, atını uzaktan gördüklerinde dahi titrerlerdi. İşte Fatih, devlet adamı ve komutan olarak bu adamlara sözünü geçirmek istiyorsa elbette önce babasının gölgesinden kurtulmalıydı.

İkincisi de, yine bu taht stajı döneminde Mehmet dostunu düşmanı öğrenmiş, Çandarlı Halil'in kendisine muhalif tavrını bir köşeye not etmişti. Belki de daha o gün kafasında belirmişti ketum siyaseti. Fetihten yıllar sonra ona sonraki seferini soran bir vezire bunu şöyle ifade edecekti: "Eğer planımı tek bir sakalım dahi bilse onu koparıp atarım!" Zira büyük adamlar yalnız kalmaya, yalnız karar vermeye mahkûmdur. İçinde yaşadığı topluma ve çağa uyan değil, toplum yaratan, çağ değiştiren Fatih gibi liderlerin başka şansları yoktu da ondan!

Fatih ne Büyük İskender masallarındaki maceralar için savaşıyordu, ne de hayatını okuduğu Jül Sezar gibi bir sömürgeciydi. O, Mutlak Gerçek'i daha küçük yaşta fark etmişti ve ilk gençliğinde de Hakk'ın peşine düşmüştü. Zira Akşemseddin ile olan muhabbetinde de yine aynı motifi görmemiz boşuna değil. İnsanlığın binlerce yıllık tarihinde taht için oğullar babalarını, babalar oğullarını, kardeşler ağabeylerini öldürüp, saraydaki kuş tüyü yastıklar için insanlar katledilirken, Mehmet yıllar önce aynen babası Sultan Murat'ın yaptığı gibi saltanat yükünü omuzlarından atmak isteyecek ve hayatı boyunca Ak Şeyh'in müridi kalmaya çalışacaktı. Kaç sefer Ak Şeyh'e bu talebini yinelemişti de mürşidi ona bir türlü yüz vermemişti.

Mehmet'in mürşidine intisabını ve ondan ayrılış hikâ-

yesini az sonra anlatacağım ama Ak Şeyh demişken biraz durmak gerek. Pek çok ezberimiz gibi onun adını da belki her fetih anmasında hasbelkader duyarız. Ama gerçekten bu büyük âlim hakkında, Mehmet'i tahta ve fethe hazırlayan bu son halka hakkında gerçekte ne biliriz, orası büyük soru işareti.

Aslen Şamlı olan bu büyük âlim hem dini hem de pozitif ilimlerde müthiş derinliğe vâkıftı. Ki şu dinî ilim-fenni ilim ayrımı o zamanları yoktu, âlimler akşam yıldız haritaları yaparlardı, sabah ilahiyat çalışırlardı, bir başka gün insan anatomisini incelerlerdi. Bu yüzden, örneğin İbn Sînâ hem büyük bir filozof hem de büyük bir tıp adamıydı. Disiplinlerde uzmanlaşma bir 18'inci yüzyıl icadıdır. Şimdi bunu böyle deyince bazıları da çıkıyor diyor ki, e o zaman bilinecek o kadar bir şey yoktu. Bunu söyleyenler gitsinler bir Orta Çağ tıp risalesinin ya da bir yıldız haritasının sayfalarına baksınlar! Tam tersine, onlar "biliyorlardı," yani bilgiyi içselleştirmişlerdi. Biz ise zırcahiliz, her şey iki parmağımızın ucunda, Google'da, ama beynimizde ne var, orası Allahu âlem!

Ak Şeyh'e geri dönelim, o da büyük bir tıp âlimiydi ve pek çok kaynakça mikrobu ilk bulan âlim olarak gösterilmektedir. Ama her şeyden önce o, bir gönül adamıydı ve Mehmet'i Fatih yapacak bir yeteneğe sahipti. Bakın Fatih nasıl bir adamın tedrisatından geçmiş, size sadece ufak bir misal vereceğim:

Ak Şeyh daha gençliğinde Hacı Bayram-ı Veli'nin irşadına girmeyi arzu ettiği hâlde, şeyhin yanına geldiğinde bir de bakar ki koca veli esnaftan hem para topluyor hem de bağ bahçe biçmek gibi bayağı işlerde uğraşıyor. Gerçi Hacı Bayram bunu fakir fukaraya yardım için yapıyor ama Ak Şemseddin garipsiyor bu işi ve Halep'e başka bir şeyhe doğ-

ru yola koyuluyor. Gelin görün ki o gece rüyasında boynuna bir zincir vurulmuş; zinciri tutan da Hacı Bayram-ı Veli! Ak Şeyh soluğu yine Ankara'da alıyor ama bu sefer Hacı Bayram ona hiç yüz vermiyor. Ak Şeyh ise yaptığı yanlışın farkında olarak orak biçen mürşidi ve müritlerini uzaktan izliyor. Sonra sofra kuruluyor, ama onu sofraya da davet etmiyorlar. Ak Şeyh de gidip köpeklerin sofrasına oturuyor! Artık bu tevazu ve boyun eğme karşısında sessiz kalamayan Hacı Bayram, "Gel beri be köse, beni çabuk avladın!" diyerek onu kabul ediyor.

Düşünün ki böyle bir ruh, böyle bir kalp, böyle bir kafa size rehberlik ediyor. İşte II. Mehmet de ona kendisini ve kâinatı keşfettiren bu derya karşısında elbette daha çok vakit geçirmek, ötelere yolculuk etmek istiyor. Normal derslerinin dışında da Sultan belki halvete girmek ve mürşidiyle muhabbet etmek istiyor. Oysa Ak Şeyh ona yüz vermiyor. Hatta padişah bir keresinde, "Bir Türk bir kere söylese kabul edip halvete alırsın, ben sana nice kere söyledim, sözümü dinlemezsin!" diyerek Ak Şeyh'i paylıyor. Büyük mürşit ise, "Biz seni bunun için yetiştirmedik," diye cevap veriyor. Aynı mürşit, başka bir sefer de müridine, "Sen seni sair halk gibi sanmayasın!" diyerek ikaz edecek, tahtın yükünü, saltanatın yalnızlığını Mehmet'e hatırlatacak.

Yeri geldi, bir şey daha anlatayım... Fatih bu ulema milletine öyle imreniyordu ki, bir gün, az sonra bahsedeceğim Sahn-ı Seman Medresesinde kendisine oda ister. Öğrencilerin çalışmalarına öyle imrenir.. Fakat medresenin müderrisi o odaların başarılı öğrencilere verildiğini, eğer Sultan'ın da oda istiyorsa öğrenciler gibi çalışıp sınavları vermesi gerektiğini söyler. Fatih bu ya o sınavlara girer ve odasını alır!

Dağıtmayalım... Yine o Ak Şeyh'ti ki yaklaşık iki ay sü-

ren kuşatma boyunca neredeyse tüm devlet erkânı ve ulema Mehmet'e artık ihtilaf ederken, ve hatta yine o dönemin mühim bir şeyhi tarafından dahi fethin gerçekleşmeyeceğine dair fetva verilirken son ana kadar Mehmet'e, "Korkma, alacaksın!" diyerek yeise göğüs germiştir. Fatih'in göğsündeki ateşi istikamete yönlendirip harladıktan sonra da bir gün sessiz sedasız sırtında cübbesi, başında sarığıyla İstanbul'u terk etmiştir. Büyük başarılar çoğu zaman büyük fedakârlıklarla gelir.

Gördünüz değil mi bir Fatih nasıl yetişiyor? Deha olacak, hoca olacak ama en önemlisi de Kadir-i Mutlak böyle isteyecek...

Artık fetihten bahsedebiliriz. Bakalım dünyanın sonu mıymuş değil mi?!

Fetihle ilgili de bu yazının çerçevesini koruyarak diyeceğim bir iki bir şey var. Öyle topların büyüklüğünden falan bahsetmeyeceğim. Bu kısımda yapmak istediğim fetih hakkında bırakın Batılıları, kendi insanımızın bile farkında olmaksızın tekrar ederek oryantalist söyleme katkıda bulunduğu birtakım hususlar olacak.

Batı dünyası, fethin büyüklüğüne gölge düşürmek, Fatih'in başarısını sıradanlaştırmak için birtakım söylemler icat etmiş ve bunları asırlar boyunca çok başarılı bir şekilde en ciddi tarihnâmelerin bile birer parçası hâline getirmiştir. Bunlardan ilki, Doğu Roma İmparatorluğu'nun zaten çok güçsüz bir devlet ve zaten yıkılmak üzere olduğu yalanıdır. Fetih hakkındaki en önemli kaynak olarak görülen Steven Runciman'ın 1453: *The Fall of Constantinople*'ü "Ölen Bir İmparatorluk" bölümüyle açılır ve kitabın tüm tezi "Bizans"ın aslında yıkılmak üzere olduğu üzerine kuruludur. Steven Runciman sayfalar boyunca bu bin yıllık imparatorluk için "dokunsan yıkılacaktı" türlü laflar eder. *Büyük Britannica*, "Düşüş"ten bahsederken, "Bizans'ın uzun zamandır çöküş hâlinde" olduğunu yazarak konuya girer. Mübarekler utanmasalar Bizans daha kuruldu-

ğunda çökmeye başlamıştı, yazacaklar! Wheatcroft da yine Fatih'i ve fethi konu edindiği eserinde "Bizans denilen şeyin İstanbul adlı küçük bir şehir" olduğunu vurgulayarak bunun alınmasının çok kolay olduğunu ima eder. Sâmîha Ayverdi'nin aktardığına göre de Amerikalı iki tarihçi Brockette ve Bliss ise kuşatmanın oyun denecek kadar lüzumsuz olduğunu demeye kadar vardırırlar işi.

Bizim tarih kitaplarımızda dahi "Bizans zaten çöküyordu" lafı fethin nedenleri arasında gösterilir rahatlıkla.

Yahu şimdi adama sormazlar mı, madem bu "Bizans" çökmek üzereymiş, Sultan Mehmet ve koskoca ordusu iki ay boyunca duvarların dibinde davul zurna çalıp oynadı mı?! Madem bu kadar kolaydı Bizans'ı alt etmek, neden ona sürekli kılıç bileyen Venedikliler ya da Papa onu bir an önce ele geçirip ipini çekmedi? Öyle ya adamlar ortada Katolik dışında Hristiyan bırakmazken işlerine gelmez miydi Konstantinopol'ü de "dindar" yapmak?

Buradaki oyun belli; Bizans zaten çökecekti, diyerek Fatih'in başarısını küçümsemek. Hani kedinin uzanamadığı ciğere mundar demesi gibi bir şey!

Biz II. Mehmet'e Fatih demeye haklı olarak o kadar alışmışız ve fethi o kadar kanıksamışız ki günümüzden geçmişe doğru baktığımızda, İstanbul zaten fethedilecekti ve onu Fatih fethedecekti gibi anakronik bir yanlışla düşünüyoruz. Hâlbuki 29 Mayıs 1453 sabahının ilk saatlerine kadar neredeyse yeryüzündeki hiç kimse böyle bir şeye ihtimal vermiyordu. Filhakika, Fatih dediğimiz adam, 21 yaşında bir delikanlıydı ve tepesindeki Çandarlı gibi bir çınar ona sürekli muhalefet ediyordu. Fatih'in suratına, "Baban Sultan II. Murat'ın ne zorluklarla kazandığı hazineyi bu surların önünde

hiç ettin, mahvettin!" diyerek çıkışmaktan geri durmuyor, "Üstelik şimdi koca bir Haçlı ordusunu da üzerimize doğru kışkırttın!" diyerek ona aba altından da sopa gösteriyordu.

İşte o günlerde etmiştir Fatih, "Ya ben İstanbul'u alırım ya da İstanbul beni!" lafını. Fetih gerçekleşmeseydi ne Mehmet kalacaktı ne de Osmanlı iktidarı. Öyle çoklarının sandığı gibi romantik bir laf değildir bu meşhur alıntı. Çok ciddi bir ızdırabı ve II. Mehmet'in içinde bulunduğu cendereyi ifade eder. Ne ki, Kadir-i Mutlak onu sabredenlerden eyleyecek ve mükâfatını da çok büyük verecekti.

Bir de dikkat edin "Bizans zaten çökmek üzereydi," diyerek fethi basitleştirmek isteyenler Sultan Mehmet'in ordusunu yüz binlerle, karşı tarafı da bin iki binle ifade ederler. Bu nasıl bir mantık ki, hem imparatorluk çökmek üzere, hem de düşmanı ona-bir yakalıyorsunuz ama iki ay boyunca orada çırpınıyorsunuz!

Bu matematiğe göre Türk askerinin tam anlamıyla gerizekâlı ve beceriksiz olması gerekir! Hâlbuki oryantalizmin babası denebilecek tipte tarihçiler, yani Doğu'ya ve İslâm'a sövmeyi kariyer hâline getirmişler bile Osmanlı'nın ordu dehası ve yeniçerilerin yetenekleri konusunda hemfikirdirler. Örneğin Richard Grafton, *The Order of the Great Turckes Courte*, yani "Büyük Türk'ün düzeni" üzerine yazdığı kitapta Osmanlı ordusunun disiplinini ve yeniçerilerin yeteneklerini saya saya bitiremez. Bu konuda yalan söylemek işlerine gelmez. Türkleri yıkıcı ve yok edici bir savaş gücü olarak göstermek oryantalizme yağ sürer de ondan!

Elbette hiç kimse Doğu Roma İmparatorluğu'nun şaşaalı yıllarındaki kadar güçlü olduğunu savunmuyor. Ama onlar kendilerini pekâlâ savunabilecek güçteydi ve Rum İmpara-

torluğu sur muhafazasında bin yılı aşkın bir deneyime sahipti. Sura asker mi yanaştı, hemen hazırlarlardı kızgın ziftleri. Düşman surlara daha yaklaşmadan aylar önce olası bir kuşatmanın haberini alırlar ve tarihin gördüğü en dâhiyane savunmalarını gözden geçirir, duvarları onarırlardı. Metrelerce derinliğindeki hendekler, göğüsleme duvarları, dış sur, orta sur, iç surdan mürekkep, onlarca insan yüksekliğindeki duvarlar, burçlar, sıra sıra kaleler derken şehrin içine girmeye çalışacak askerin aklından zoru var demekti. Eğer mazgallardan yağın okları ve taşları geçmeyi başarıp, bir şekilde hendeklerde boğulmadan karşıya varıp, dış duvardan içeriye girseniz bile kapılar zigzag şeklinde düzenlendiğinden duvarların arasında hapsolür ve sizi kıyma gibi doğrayacak şövalyelerle yüz yüze gelirdiniz. Yok eğer gemiyle şehre saldırmayı düşünüyorsanız işte o zaman da Haliç zinciri ve Yunan ateşi karşıları sizi. Bu savunma hattıydı ki Arapları, Slavları, Macarları, Persleri ve hatta Hunları asırlarca imparatorluğun dışında tutmayı başarmıştı!

Ve Fatih şehrin karşısına çıktığında, surların ardında Avrupa'nın kalbinden şehrin yardımına gelen usta şövalyeler vardı. Cenevizli şövalye Giovanni Giustiniani Longo, yüzlerce adamıyla oradaydı. Bocchiardi Kardeşler, Antonio, Paolo ve Troilo üçlüsü, ki bunlar mühtiş İtalyan şövalyeleriydi, oradaydılar. Paranın alabileceği en iyi askerler, Katalan Bölüğü oradaydı. Toledolu Savaşçı Don Francisko oradaydı. Daha sayayım mı? Evet, belki Rumların istediği çapta bir Haçlı güruhu gelmemişti. Ama onlar "İstanbul zaten elden gidecek," diye baktıkları için değil, tam tersine, "Türklerin bu işe gücü yetmez," diyerek İstanbul'un "düşmesine" asla ihtimal vermediklerinden ötürü çok kalabalık bir ordu göndermemişlerdi. Ama bu asla Katoliklerin Rumlara yardım

göndermediği anlamına gelmez. Orada pekâlâ bir Haçlı ordusu vardı ve bunlar Türklere büyük kayıplar verdirerek kuşatmanın yaklaşık iki ay sürmesine neden oldular.

Bir de yine aynı minvalde giden şu "Türkler açık unutulmuş kapıdan şehre girdi!" safsatası. Hammer'den Babinger'e kadar neredeyse hepsi bu safsatayı dillerine dolar dururlar. Amaç da metot da aynı, Türk'ün zaferini lekelemek, âdeta hiçleştirme. "Biz size içeriden şehri teslim etmeseydik, siz biraz zor alırdınız!" yollu racon kesmek. Bakar mısınız o objektif, o pozitivist, o büyük çağdaş Batı tarihçisinin düştüğü duruma? Akıllarınca, "Biz Batılılar onlara kapıyı açmasaydık biraz zor girerlerdi şehre!" diye övünecek, Fatih'in ve askerlerinin başarısını görmezden gelecekler. Yemezler! Yemezler gerçi ya bu bahsettiğim safsatalar yine bizim kendi ders kitaplarımızda dahi yerlerini almıştır. En azından benim öğrenciliğimde öyleydi, şimdi bunlar değişti mi bilmem.

Peki Fetih gerçekleşip de Türkler şehre girince gerçekten Batılıların "dünyanın sonu" diye anlattığı o yıkım, o barbarlıklar gerçekleşiyor mu?

Elbette hayır. Ha ne var, iki aydır surların önünde mücahit kardeşlerinin duvarlardan dökülen, adamın beynini delen kızgın ziftlerle katledilişini, vücutlarının oklarla delik deşik edilişini, mancınıklardan atılan taşlarla kafataslarının parçalanışını izleyen yeniçeriler elbette büyük bir öfkeyle şehre giriyorlar. Bu bir.

İki, İslâm hukukuna göre bir yere saldırmadan önce o şehrin hükümdarını en az üç kez ikaz etmekle yükümlüsünüz. Fatih de bunu en âlâ, en klas şekilde yapmış; en son, fetihten bir hafta evvel, annesinin doğum yerinden İsfendi-yaroğlu Kasım Bey'i imparatora elçi olarak göndermiştir.

Fatih, elçiden şehri teslim ettikleri takdirde imparatora dahi, ailesine ve onun seçtiği ahalisine hiçbir zarar gelmeden şehri terk etmelerine müsaade edeceği sözünü iletmiştir. Fakat imparatorun kibri böyle bir teklifi kabul etmesini engellemiştir. Gerçi kibri yanında bir unsur daha vardı ki imparatorun kararını etkilemiş olsa gerek. Bizzat Fatih'in kendi erkânı içinden aldığı bilgiler imparatora şehri vermemesini, Fatih'in ve askerlerinin çok yakında pes etmek zorunda kalacaklarını söylüyordu! Zira şehir düşüp de imparatorun sağ kolu Lukas Notaras Fatih'in karşısına çıkarıldığında, neden şehri teslim etmediklerini soran hükümdara, "Sizin tarafınızdan gelen bilgiler direnmemizi söyledi," şeklinde cevap vermiştir. Elbette Çandarlı'dan bahsediyoruz, ki az sonra onun da sırası gelecek...

Bir şehir böylesi bir savaştan sonra pek çok Doğulu ve Batılı savaş geleneğinde kazanan tarafa her türlü yağmaya reva görülür. Savaşın doğasında bu vardır. Her asker ulvi değerler için savaşmaz, böyle bir şey de beklenemez. Beşerin doğasından meleklerle yarasır davranış beklemek de tarihle bağdaşmaz. Ama tüm bunlara rağmen Fatih, fetihten sonra böylesi bir yağmaya asla izin vermemiş, daha ilk andan itibaren bırakın insanların, şehrin yapılarını bile koruma altına almıştır.

Fetihden beş asır sonra Aya Sofya'nın bugünkü durumu buna en büyük ispat değil midir? Elbette bu büyük mabet sembolik politik değeri olduğu için camiye çevrilmiştir ama şehirdeki diğer nice kiliseye dokunulmamıştır. Haddizatında Fatih o kadar zarif bir ruha sahipti ki o büyük mabedin duvarlarındaki mozaiklerin ve dinî tasvirlerin dahi hoyratça parçalanmasına gönlü el vermemiş, ama içeride namaz kılınacağı için bunların beyaz bir sıvayla kaplanmasını istemiş-

tir. Asırlar sonra cami müzeye çevrilip de sıvalar kazındığında mozaiklere hiçbir zarar verilmediği görülmüştür!

Şöyle bir hikâye anlatırlar: Fatih erkânıyla birlikte mabedin önüne geldiğinde bir yeniçerinin kilisenin duvarındaki kıymetli bir taşı sökmeye çalıştığını görür. Atından hiddetle inen padişah askere yaklaşır ve, "Size şehre dokunmayacaksınız, demiştim!" diyerek kılıcının sapını onun kafasına indirir.

Aslına bakarsanız Fatih'in gönül zenginliğini anlamak, onun nice bir hükümdar olduğunu anlamak için bunların hiçbirini anlatmaya da gerek yok, onun bir portresine bakmak yeterlidir ya biz devam edelim...

Elbette binalara böyle değer veren bir şahsiyet insanlara da hak ettikleri yaşam hürriyetini fazlasıyla verecektir. Lütfen şimdi burada onun daha çocukluğunda Molla Gürani'den, Molla Hüsrev'den ve gençliğinde Ak Şeyh'den aldığı terbiyeyi, hak, hukuk, adalet namına edindiği düsturu hatırlayalım. Fetihten hemen sonra yaptığı ilk işlerden biri şudur: Şehrin dinî liderlerinden Gennadios Skolaris'i yanına çağırır ve ona, "Şimdiye kadar hangi haklara sahip idiyse, şimdiden sonra da aynı yaklara sahipsiniz," diyerek onu patrik ilan eder. Ha-keza, Yahudilerin lideri hahambaşına da benzer haklar verir.

Fetihten sonraki günlerde de bu hoşgörü, bu engin müsamaha artarak devam eder. Fatih, tüm Avrupa'ya elçiler göndererek şehirden kaçan aileleri geri davet eder, onların canlarına ve mallarına dokunulmayacağını garanti eder. Yıllar geçtikçe bu davet Avrupa'daki sanatkârlara ve âlimlere de iletilir, onlar için İstanbul'da sanatı ve ilmi himaye eden bir imparator olduğu mesajı gönderilir. Aynı şekilde, Galata'da yaşayan Cenevizlilere hiçbir şekilde dokunulmaz, mallarına zarar verilmez.

Fatih bu, savaşta ölmüş Doğu Roma İmparatoru Paleolos'u bile, "İmparatorlara imparator gibi gömülmek yaraşır," deyip adamcağızın cesedini buldurmuş ve Aya Sofya'nın arkasına bir yere gömdürmüştür.

Fatih Hristiyanlara dair hoşgörüsünde çağının o kadar ötesine geçmiş, hatta bazılarına göre o kadar ileri gitmiştir ki (evet bir de bunlar var, Hz. Peygamber'in övdüğü bir şahsiyeti hoyratça eleştirenler!), Avrupa'da, çok geçmeden Türk Sultanı'nın Hristiyan olduğu yönünde söylentiler dolanmaya başlar. Hatta önceleri ona verip veristiren Papa II. Pius bile bunu ciddiye alarak, "Duyduğuma göre Ortodoks olmuştun, gel Katolik ol, seninle tüm dünyaya hükmedelim," yollu bir mektup göndermiş, Fatih'in dünya imparatorluğu karşısındaki tek engelini bir damla su olduğunu yazmıştır (vaftiz suyundan bahsediyor).

Hâlbuki Fatih ne Hristiyan olmuştu ne de böyle bir şey aklından geçmişti. Hafife almayın bu lakırtıyı, bugün kendi insanımızdan dahi vardır bu saçmalığa inananlar... Hristiyanlar "Fatih aslında Hristiyan'dı, ondan o kadar iyiydi," manalı argümanlara girerken, dinle pek arası olmayanlar da "Fatih aslında koyu bir Müslüman değildi, liberal görüşlüydü," minvalinde söylemlere saklanırlar. Bazıları da Fatih'in Hurûfî dervişlerle vakit geçirdiğini, onun ortodoks İslâm'dan uzaklaştığını dillendirirler. Öyle ya, herkesin bir Fatih'i vardır, kafasına göre biçimlendirdiği ve kendi ideolojisini giydirmeye çalıştığı.

İşte burada Hz. Peygamber'in hadisinin önemi daha iyi anlaşılır. Mucizevi bir şekilde kendisinden yedi asır sonrasını idrak edebilecek bir gizemle, Efendimiz (s.a.v.), Fatih'e ve ordusuna, "*Letüftehannel Kostantiniyyetü veleni'me'l emîrû emîrühâ veleni'me'l ceysü zâlike'l ceysü,*" yani, "Konstantiniyye elbet

fetholunacaktır. Onu fethedecek emir ne güzel emirdir ve o ordu ne güzel ordudur," diyerek övgüler dizmiştir. Gönüller sultanı, âdeta "Sakın ha, onu yanlış anlamayın, o elbette tam anlamıyla iyi bir Müslümandır!" der gibi değil midir?

Evet, bu hadis önemli. Zira Fatih hakkında özellikle son zamanlarda o kadar çok şey yazıp çiziliyor ki, onu İslâm'ın dışında bir anomali, Müslümanlıktan âdeta kopuk bir şahsiyet gibi gösteriyorlar. Bazıları bu hadisi dahi tartışma konusu yapabiliyor. Bu işi erbabına bırakmak lazım, pek anladığım iş değil, ama bu hadisin hem dayandığı silsilesinin gayet sağlam olduğu hem de sahih kaynaklarda yer aldığı görülür.

Uzun lafın kisası, Fatih tam anlamıyla bir ortodoks Müslüman'dı, Ehl-i Sünnettendi, Sünni İslâm'ın koruyucusuydu. Aksini iddia etmek deliliktir! Onun gayrimüslimlere karşı gösterdiği hoşgörü kendi dinî ve milli özgüveninden kaynaklanır. Hz. Peygamber, "(İnsanlara) merhameti olmayana Allah da merhamet etmez," diye buyurmamış mıydı? Fatih, ilk halife Hz. Ebu Bekir'in askerlerine dediği gibi, "Esirlerin kollarını bağlamayınız, kimseyi eziyetle öldürmeyiniz, çocukları, ihtiyaçları, kadınları katletmeyiniz, kimsenin hurma ağaçlarını kesip yakmayınız, meyveli ağaçları kesmeyiniz, koyun, sığır ve develerden bir şey boğazlamayınız," diyebilen bir anlayışın, bir silsilenin devamıydı.

Fatih'in gayrimüslimlere, daha doğrusu kendi dininden olmayanlara karşı gösterdiği müsamahanın eşi benzeri görülmemiştir. Fatih'e ve Türklere "Barbar" diyen Batı, kendi tarihine baktığında Fatih'in tırnağı dahi olamayacağını rahatlıkla görebilir. Fatih, İstanbul'u fethederken Avrupa'nın göbeğinde, Paris'te, Frankfurt'ta, Toledo'da ardı ardına Engizisyon Mahkemeleri kuruluyor, Yahudiler, Müslümanlar ve Katoliklikten saptığına inanılan sözde "sapkın"lar diri

diri yakılıyor, mallarına el koyuluyordu. 1492’te Amerika’yı keşfeden Katolik krallıklar asırlarca sürecek köle ticaretine imza atacak, Amerika’daki yerli halkı katletmeye başlayacaklardı (bu 1492 konusuna ayrı bir yazıda değineceğim). “Öteki”ne hiçbir zaman yaşam hakkı tanımayan Batı Avrupa kolektif şuuru, dünya savaşında Yahudilerin gaz odalarına tıklmasıyla doruğa ulaşacaktı. Katolik İspanyollardan geriye kalan mirası yeni süper güç Amerika çekinmeden devam ettirecek, Kızılderili diye tabir ettiği yerlilere ve siyahi halka üç asrı aşkın bir süre boyunca yaşam hakkı tanımayacaktı. Fetihden beş asır sonra, bugün bile Birleşmiş Milletler askerlerinin gözleri önünde Srebrenista’daki, Ruanda’daki katliamlara, İsrail’in Filistin halkına dünyanın gözleri önünde çektiirdiği işkencere ve yaptığı katliamlara bakıldığında Fatih’in adının Batılıların ağzında ekşi bir tat bıraktığı şüphe götürmese gerek.

Binlerce yıllık insanlık tarihinde Fatih gibi insancıl olanı, hadi gönlünüz olsun, hümanist diyelim, hükümdarlar, kralar ve imparatorlar; devlet adamları, başbakanlar ve başkanlar arasında sayılsa belki iki elin parmağını geçmez. Onun bu yönetim tarzı İstanbul’da ve ötesinde, elinin uzandığı her yerde devam etmiştir. Bakınız cennetmekân Sultan Bosna’daki bir manastırın duvarında bulunan 1463 tarihli bir fermanında ne diyor:

“Ben Fatih Sultan Han, bütün dünyaya ilan ediyorum ki, kendilerine bu padişah fermanı verilen Fransiskenler (yani bir grup Katolik rahip), himayem altındadır ve emrediyorum; hiç kimse ne bu adı geçen insanları ne de onların kiliselerini rahatsız etmesin ve zarar vermesin. İmparatorluğumda huzur içinde yaşasınlar.” Bununla da kalmıyor, fermanın geri kalanında koca sultan çıkıyor ve en üst düzey

erkânına uyarıda bulunuyor: "Ne padişahlık eşrafından, ne vezirlerden veya memurlardan hiç kimse bu insanların onurunu kırmayacak ve onlara zarar vermeyecektir!... Hiç kimse bu insanların hayatlarına, mallarına ve kiliselerine saldırmaz, hor görmesin veya tehlikeye atmasın!" Düşünebiliyor musunuz, "Onları hor görmeyin," diyor. Yani Fatih, canlara ve mallara zarar vermeyi bir kenara bırakın, onların gururunu ve haysiyetlerini dahi koruma altına alıyor!

Şimdi yine sormak lazım bir kısım güruha, bu mu çocuk yiyen Fatih?! Bu mu İstanbul'da taş üstünde taş bırakmayan Fatih?! Dünyanın sonu öyle mi? Sevsinler!

Aman yanlış anlaşılmasın, biz burada yumuşak huylu, aşırı hassas bir sultan portresi çizmiyoruz. Haşa! Fatih tam bir denge insanıydı, o Hz. Peygamber'in de işaret ettiği üzere elbette sırat-ı müstakim üzereydi. Nasıl ki, mazlumları koruyor kolluyor, haklarını savunuyordu, aynen öyle de zalimlerin hakkından geliyor, onların cezalarını tam kesiyordu. Mazlumların karşısında melek olan bu adam, zalimlerin karşısında tam bir savaşçı hâline geliyordu. Üstelik Fatih'in düşmanları öyle tatlı su kötü adamları da değildi. Bildiğin cehennem zebanisi gibi tipler çıkıyordu karşısına. Aslında bu adamların gücü tam da Fatih'in dişine göreydi.

Bunlardan birini anlatayım...

Bugün bile dünya edebiyatının ve Hollywood'un en gözde karakterlerinden olan, kötülüğün ve vahşetin simgesi Kont Drakula'nın dayandığı tarihi şahsiyet III. Vlad Tepeş o dönemin Macaristan yakınlarındaki Eflak voyvodasıydı. Bilirsiniz, bu psikopat ruhun alametifarikası insanları diri diri kazığa oturtmak olduğu için ona Kazıklı Voyvoda da denirdi. On binlerce insanı, bazen tüm bir kasabayı, vilayeti, kadını

çocuklu kazıklara oturtur, keyif için Türk elçilerin kavuklarını başlarına çiviletir ve daha nice sadist manyaklıklar yapardı. İşte hiçbir kral bu manyakla yüzleşmeye cesaret edemezken Fatih onun karşısına korkusuzca çıkmış, ama öteki korkak olduğundan kaçmış, kendisi gibi vahşi askerleriyle dağlara saklanmış, Fatih de onu yıllarca kovalamış, ona kök söktürmüş, nihayet dersini vermiştir.

Fatih'in affetmediği bir başka şey de imparatorluğunun birliğine, bekasına karşı yapılan ihanet ve fesattı. Bu yüzden İstanbul fethedildiğinde, yedi sülalesi vezir vüzeralıkla geçmiş Çandarlı Halil Paşa'yı, askeri kendisine karşı kışkırttığı, İstanbul kuşatması boyunca olumsuz tavır sergileyip askerin moralini bozduğu ve en kötüsü de karşı taraftan Lukas Notaras'dan da teyit edildiği üzere Doğu Roma'ya haber sızdırdığı için önce tüm malvarlığına el koydurmuş, zindana attırmış, daha sonra da kellesini almıştır. Çandarlı deyip geçmeyin. Hayatının çoğunu II. Murat'a sadrazamlık yaparak geçirmiş, II. Mehmet tahta çıktığında belki de yetmişine merdiven dayamış bu adam, askeri avucunun içinde tutuyordu. II. Mehmet ise tahta geldiğinde daha 19 yaşında, İstanbul'un fethinde ise 21'inde bir gençti. Nihayet İstanbul'un fethiyle birlikte Mehmet kendini ispatlamış oluyordu ve artık Çandarlı'ya hak ettiği cezayı kesebilirdi. Çandarlı'nın ve ordunun Sultan'a karşı ayaklanması, belki de tarihimizdeki en erken darbe vakasıdır ve Fatih bunu müthiş bir sabırla ve vakarla bastırmıştır.

Fatih bu, kime nasıl muamele yapılacağını dâhiyane bir zekâ ile ama müthiş bir merhamet, hak ve hukuk duygusuyla yapıyordu. Yeri geldi, bir kıssa daha... Fatih'in ordusu karşısında, Sultan'ın karargâhına gelen İsfendiyar Oğlu İsmail Bey Osmanlı erkânı tarafından üst düzey hürmet ve proto-

kol ile karşılanmış, Fatih bile ayağa kalkarak onun yanına gitmiş ve kendisinin elini öpmek isteyen İsmail Bey'e, "Sen benim ulu karındaşımsın, reva mıdır ki, elimi öpesin?" diyerek ona hürmet etmiştir. Ey gidi Fatih!

Fatih'in İstanbul'u yakıp yıkmak için değil, onu ihya etmek için geldiğine dair en somut örnekler belki de sanat ve ilim alanından geliyor.

Sâmiha Ayverdi aktarıyor, Osmanlı şiiri üzerine meşhur bir çalışma yapan İngiliz tarihçi Gibb hiçbir kavmin içinde ilme bu derece yüksek değer verilmediğini ve adaletin böylesi kusursuz bir şekilde sağlanmadığını ifade eder.

Şimdi Allah aşkına bir şu İngiliz'in söylediği lafa bakın, bir de bizdeki kompradorlara, yani gönüllü sömürgecilere... Öyle ya, bu ülkede bir de böyle bir şey var. Bu yazıda Batı'ya bilerek büyük büyük laflar ediyor, onların ipliğini pazara çıkarıyoruz. Bunu yapıyoruz yapmasına ama, peki ya bizdeki gönüllü sömürgecilere ne demeli? Batı'dan çok Batıcı olanları kastediyorum. Bu ülkede "Zulüm 1453'te başladı," diyebilen bir güruh var. Çok mu sokak ağzı geldi? O zaman size çok büyük ödüllü Türk yazarımızın 1453'ü "fetih mi, düşüş mü?" diye ciddi ciddi sorguladığını hatırlatabilir miyim? O, kendisini daha çok surların öte tarafında, Rumlarla işbirliği yapan, (Fatih'in amcası hain) Orhan'la özdeşleştirir de ondan!

Dağıtmayayım...

İstanbul kuşatmasındaki Ceneviz şövalyelerine boyun eğdiren, Venedik kadirgalarını denize gömen, Çandarlı gibi bir devi alt eden, Kont Drakula'ya kök söktüren o büyük hükümdar, gelin görün ki, âlimlerin karşısında oturmalarına, ayağa kalkmamalarına müsaade ederdi. Padişah, meşhur

portresindeki damışmend kavuğu gibi, âlimlerin giyimlerini saltanat hil'atine tercih eder, sürekli onlarla muhabbet hâlinde olmak isterdi. Döneminin büyük âlimi Ali Kuşçu'yu, Uzun Hasan'ın elçisi olarak huzuruna kabul ettiği bir görüşmede tanımış, daha ilk bakışta onun kıymetini anlamış ve İstanbul'a yerleşmek için geldiği takdirde kendisine her konak yeri için bin akçe vereceğini söylemiştir. Gerçekten de Ali Kuşçu yüz kişilik maiyetiyle birlikte çıkıp gelmiş ve kendisine söz verilen ödemeyi de almıştır.

Yine o dönemin büyük matematikçileri Molla Lütü ve Sinan Paşa Fatih'in himayesinde büyük işlere imza atmışlar, Molla Lütü Fatih'in has kütüphanecisi olarak ona o dönemin görüp görebileceği en güzel kütüphanelerden birini oluşturmuştur.

Fatih, âlimlere duyduğu hürmeti diğer milletlerden olanlara da fazlasıyla göstermişti. Trabzonlu Rum âlimi Amirutzes bir keresinde, "Senin idaren bizim için nasıl yabancı bir idare olabilir ki," diyerek Fatih'in himayesinde nasıl rahat ettiğini tüm gayrimüslim âlimler adına özetler gibidir.

Zira Fatih burada yine dinî terbiye ile hareket ediyordu. O, "İlim, Çin'de dahi olsa alınız," diyen bir peygamberin ümmeti ve peygamberine ilk emri "Oku!" diyen bir dinin savunucusuydu. Hakeza onun baş tacı ettiği Peygamber, "Âlimin kanı, şehidin kanından kutsaldır," buyurmuştu. Bunu şunun için söylüyorum; Fatih'in entelektüel eklektizmi insanlara onun inançları hakkında yanlış bilgi vermemelidir. Fatih, ilmi ve âlimi baş tacı eden bir dinin mensubu olarak tam bir Müslüman gibi hareket etmiştir.

Elbette tüm bu ilimler Fatih'in Osmanlı'nın ilk üniversiteleri olarak adlandırılabilir Sahn-ı Seman Medresesinde

tam anlamıyla kurumsallaşmıştır. Fatih Külliyesi'nin etrafında konumlanan bu medresede dinî ilimler, tıp ilimleri ve fen bilimleri alanında mühim çalışmalar yapıldı. Günümüzdeki kaliteli araştırma üniversiteleri ile Fatih'in medresesi yan yana getirildiğinde, asistan-hoca ilişkisinden tutun, hocalara verilen odalar, kitaplara erişim, lisans ve lisansüstü programlar olarak birebir örtüşmeler olduğu görülecektir. Bu medreseler, Batı'nın bugün dilimize pelesenk olmuş o çok köklü üniversitelerinden asırlarca önce hayata geçirilmiş, çoğuna da örnek teşkil etmiştir.

Hammer dahi Fatih döneminden bahsederken her camide büyük bir kütüphane bulunduğundan bahseder.

Fatih bahsini kapatmadan önce şimdi gelin, son olarak, Fatih'in âlime ve sanatçıya verdiği hürmeti daha yakından görebilecek somut bir örneğe bakalım. Zira bu örnekte şimdiye kadar bahsettiğimiz pek çok hususu da âdeta bir "*case study*" şeklinde ete kemiğe bürünmüş olarak izleme şansımız olacak.

Hülasa edelim: Bugün bildiğimiz anlamda Avrupa kimliği 1453'te başlamıştır. Eski dünyanın merkezi konumundaki, "şehirlerin kraliçesi," "Yeni Kudüs," ve "Yeni Roma" diye anılan Doğu Roma İmparatorluğu'nun Türklerin eline geçmesini bir türlü hazmedemeyen Avrupa kolektif şuuru Atina'dan itibaren kendisine Batı, İstanbul ve ötesini "Doğu" olarak konumlandırmış ve oryantalizmin ilk temelleri atılmıştır. Bugün bile Avrupa Birliği, Türkleri Avrupalı saymıyorsa bu 1453'te başlayan "ötekileştirme" mantığının devamından başka bir şey değildir. Öte taraftan, Said'in oryantalizmi Batı'nın Osmanlı'yı resmedişinin tam öyküsü olarak da alınamaz. Başka bir deyişle o hikâye yarımıdır. Madalyonun diğer yüzünde, özelde Fatih'i, genelde de Osmanlı ve İslâm

kültürünü bir üst medeniyet olarak gören ve bu anlamda onu model alan Batılıların sayısı da azımsanmamalıdır, ama o başka bir yazıya...

___İz sürenlere...

Fatih'in kütüphanesindeki yabancı kitaplar hakkındaki bilgileri ve Sultan'ın yabancı âlim ve sanatkârlarla ilişkilerini en çok, benim de misafir araştırmacı olarak bulunduğum Smithsonian Enstitüsünün Freer ve Sackler Galerileri Müdürü **Julian Raby**'den öğreniyoruz: **"Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium"** ve **"A Sultan of Paradox: Mehmed the Conqueror as a Patron of the Arts."**

Fatih hakkında şimdiye değin en özgün çalışmalar ben-
ce **Süheyl Ünver** ve **Sâmiha Ayverdi**'ye aittir. Elbette büyük Sultan hakkında İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan Halil İnalcık'a uzanan geniş ve uzun soluklu bir yelpazede pek çok kıymetli tarihçimiz sağlam eserler vermişlerdir. Ama Süheyl Ünver farklı bir deryadır. O hiç kimsenin bahsetmediği Fatih'ten de bahseder, mutfağını anlatır, örneğin, hangi yemekleri sevdiğini, en beğendiği tatlıyı söyler size. Öyle renklidir. Sâmiha Ayverdi de yine sıkıcı tarih kronolojisine girmeksizin size onun ilmi şahsiyetini tüm zenginlikle sunar. Özellikle Fatih'in hocalarıyla olan diyalogu hakkında ondan çok şey öğreniriz.

Norman Daniel'in *Islam and the West: The Making of an Image* adlı kitabı Edward Said'den önce yazılan ve bir yerde onu tamamlayan, İslâm'ın özellikle doğuşun-

dan itibaren Batılı yazarlar tarafından nasıl resmedildiğine dair en iyi kaynaktır.

Fatih öyle bir deryadır ki, asırlar boyunca yüzlerce araştırmacıyı uğraştırmıştır. Franz Babinger'den Steven Runciman'a kadar çoğunluğu oryantalist önyargılara yenilen onlarca Batılı tarihçi Fatih'le kariyer yapmıştır. Son dönemde çıkan, **Roger Crowley'nin 1453: The Holy War for Constantinople and The Clash of Islam and The West** adlı eseri ehvenişerdir, yani kötünün iyisidir.

Şimdi bazıları çıkar, İstanbul'a neden "**Konstantinepol**" diyorsun diye hesap sormaya kalkar. Efendim, Konstantinepol, 1453'ten sonra "**İstanbul**" olmuştur. Ondan önce sadece Frenk dillerinde değil, Acemce de "Konstantinepol" olarak bilinir ("Konstantiniyye" gibi). Öbür türlü kulağı tırmalar, anakronik olur. Gerçi buna her zaman dikkat etmek de zor, ama farkındayken büsbütün yok saymak da olmuyor.

FATİH VE BELLİNİ

Washington Smithsonian Enstitüsünde araştırma yaptığım, sıcak, bunaltıcı günlerden biriydi. Yüzde seksen nem oranıyla hissedilen sıcaklığın 40 dereceyi bulduğu, insanın her tarafının yapış yapış olduğu bu havada National Gallery of Art'a girdiğinizde yüzünüze klimanın buz gibi serinliği çarpar ve sizi rahatlatır.

Ama müzenin Orta Çağ ve Rönesans madalyonlarının sergilendiği salona girip de karşıma çıkan şeyi gördüğümde yıldırım çarpmışa döndüğümü hatırlıyorum. Önü ve arkası görülebilen cam bir vitrinde bir düzine kadar bronz madalyon sergileniyordu. Avrupa siyasi ve kültür tarihinin ünlü ailelerinden Medicinilerin, büyük kralların ve imparatorların kellelerinin ön yüzlerini kapladığı bu yuvarlak madalyonların tam ortasında, diğerlerinden en az üç kat daha büyük, kocaman bir tanesi duruyordu (resim 1-2). Başında sarığı, sırtında kürklü kaftanıyla ileriye doğru bakan bu heybetli isim Fatih'ten başkası değildi! Dünyaları titreten, Doğu'ya da Batı'ya da hükmeden adam, bizzat kendi çizdirdiği, dokunduğu, baktığı madalyonuyla, âdeta karşımda duruyordu. Yıllar yılı hayatını okuduğum ve romanlaştırmaya çalıştığım büyük fatihle sanki sonunda yüz yüze tanışıyordum!

Sizlere bu madalyonun hikâyesini anlatacağım. Ama önce başka bir hikâye dinleyeceğiz...

İskendername'de anlatılan çok eski bir hikâye. Hem Firdevsî'nin *Şehname*'sinde hem de Batılı *Alexander Romance* geleneğinde en önemli anlardan biri...

Büyük İskender Doğu ve Batı'nın büyük kısmını fethedip Pers İmparatorluğu'nu topraklarına katıp, İskenderiye şehrini kurduktan sonra Kraliçe Kaydife'nin şöhretini iştir. Batılıların "*Queen Candace*" diye andıkları bu güzel kraliçe bazen Magrip, bazen Mısır bazen de Kuzey Afrika'da belirsiz bir bölgenin hâkimi olarak gösterilir. Kesin olan şey, bu güzel kraliçenin büyük ve verimli topraklarda, belki de Nil havzasında güçlü bir krallığa hükmettiğidir. Büyük İskender'in, topraklarına yanaştığını duyan Kaydife, krallığının en usta ressamını İskender'in ordusuna gizlice gönderir ve o da hükümdarın portresini çizip getirir. Portredeki güçlü yüzün hemen etkisine kapılan kraliçe onu odasının duvarına astırır ve günlerce seyreder.

Kaydife'nin kendisini bizzat görmek, ordularını ve sarayını öğrenip savaşa ona göre hazırlamak isteyen kurnaz İskender de tebdil-i kıyafet, bir elçi kılığında kraliçenin sarayına gelir. Kraliçe onu resimden hemen tanıyıp, "Sen İskender'sin, hükümdarlara elçilik yapmak yakışır mı?" der. Onu kılıcının gücüne güvenmemesini ve bilgelerinin sözünü dinlemesi konusunda da uyarır. Büyük İskender ilk başta işi bozuntuya vermeyip bunu reddetse de, kendisine resmi sunulduğunda şaşkınlıktan ne diyeceğini şaşırır ve asıl kimliğini itiraf etmek zorunda kalır. Kaydife'nin kendisini öldürmesini beklerken de kraliçe, "Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarını öldürmek bana yakışmaz," der ve onu salıverir.

Hikâyenin bundan sonraki versiyonları biraz karışık. Bazı el yazmalarında Büyük İskender'in bu onurlu kadının hayatını bağışlamasına karşılık onun krallığına dokunmadan çekip giderek aynı jestle karşılık verdiği anlatılır. Diğer bazı versiyonlarda ise Büyük İskender'in kinine ve kibrine yenik düşüp Kaydife'nin ülkesine savaş açmakla kalmadığını, Akdeniz'in sularını, açtığı büyük kanallarla kraliçenin topraklarına yönlendirdiğini ve krallığını sular altında bıraktığını yazar! Elbet Büyük İskender de büyük hatalar yapmıştır.

Fatih, çocukluğunda okuduğu bir *İskendername*'den, örneğin elinde kesin olarak bulunduğu bilindiğimiz Ahmedî'nin eserinden ya da Arian'ın *Anabasis*'den bu hikâyeyi okumuş, daha o günlerde resmin ve ilmin kıymetini anlamış olabilir mi? Daha çocukluğunda bir gün kendi portresini yaptırma isteği içinde belirmiş, tüm dünyanın kendini tanımasını arzulamış olabilir mi?

Bir de şu var, aslında dikkatli bakıldığında bu hikâye farklı kültürlerde ve hatta dinlerde dahi yerini alan bir tür *topos*'a ya da prototipe dayanıyor. Kur'an-ı Kerim'de Sebe kraliçesi ile Hz. Süleyman arasındaki diyalog yukarıdaki hikâyeyi andırmıyor değil. Zira öteden beri Zülkarneyn ile İskender'in aynı şahıslar olabileceği dile getirilmiş, bazı âlimler de yine öteden beri burada bir isim karışıklığı olduğunu belirtmişlerdir. Ama bu, işimizi daha da kolaylaştırmıyor, efsanelerin labirentimsi yollarında bir kapı daha açıyor, hepsi bu. Bir başka örneğe bakalım, Ferhat ile Şirin'in efsanevi aşk öyküsünde Şirin de önce Ferhat'ın resmine vurulmuyor mu? (Bu hikâyenin de farklı bir versiyonunun yine *Şehname*'de olduğunu söylemiş miydik?)

Bu soruların cevaplarını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Dinî kıssalardan mit ve efsanelere kadar açılan geniş yelpa-

zede insanlığa ders veren benzer hikâyeler, bu hikâyelerde hikmetli hükümdarlar anlatılır. Ama bizim bildiğimiz bir şey var ki, Fatih kimi zaman dinî metinlerin, kimi zaman da efsanelerin anlattıkları büyük hükümdarların sis perdesi ardında kalan hayatlarının çok çok ötesinde gerçek ve kanıtlanabilir, tarihin, her aşamasını en pozitivist şekilde kaydettiği tarzda bir hükümdarlığa sahiptir. Üstelik tam da o büyük metinlerde anlatılan büyük adamların hikâyeleri gibi... Binlerce yıldır dilden dile dolaşan efsanelerin anlattığı hikâyelere taş çıkartan bir öyküdür onunkisi. Bir masal kadar büyülü, ama bir belgesel kadar da gerçek!

Ve bu macera, evet, daha çocukluğunda başlar. II. Mehmet'in çocukluğuna ait olduğu düşünülen bir defterde, şehzadenin Arapça ve Rumca yazı çalışmalarının yanında perspektifli resimler de görüyoruz (resim 3). Bu yaşta böylesi çizimler insanı hayrete düşürür. O dönemde perspektif üslubunun henüz Türk-İslâm dünyasında denenmediğini düşündüğümüzde bu hayret daha da katlanıyor. Aman burada yanlış anlaşılmasın, Batı'nın gerçekçi perspektif üslubunu Doğu'nun minyatür tarzı karşısında yüceltiyorum sanılmasın. Başka bir yazımda bu perspektif konusuna etraflıca değiniyorum.

Benim burada demek istediğim, II. Mehmet'in daha çocukluğunda gerçekçi perspektif gibi, kendi sanat dünyasına farklı bir üslubu ustalıkla uygulayabildiğidir. O, Doğu ya da Batı karşısında hiçbir kompleks göstermeksizin ikisini de sahiplenebilen ve ikisini de kuşatabilen bir karaktere sahiptir. Üstelik şehzadenin kaleminden çıkanlarda sadece bir leylek, bir at kafası, çeşitli hayvan başları ve suretlerinden hem yerli hem de Frenk oldukları anlaşılan figürlerle karşılaşmıyoruz. Osmanlı'nın sonraki yüzyıllarda ilelebet ala-

met-i farikası olacak tuğranın ilk defa klasik hâline en yakın şekliyle resmedildiğini de görüyoruz. İnsan bu resimleri Da Vinci'nin defterleriyle yan yana koyduğunda dehalar arasındaki kardeşliği ve yaratıcılığı daha iyi kavrayabilir.

Daha çocukluğunda ilk izleri görülen bu deha, elbette İstanbul'un fethinden sonra Batı ile yakın temasa girdiğinde çok daha gelişmiş şekillerde zuhur edecekti. Venedikliler, Osmanlılarla olan savaşları bir barış antlaşmasıyla sona erdiğinde şöyle derin bir "hele şükür!" çekmiş olmalı. Zira barış antlaşması yapılır yapılmaz Fatih ile dostça görüşmeler başlatmışlar ve bu dostluğu sürekli muhafaza etmeye çalışmışlardı. Zaten yanında pek çok İtalyan diplomatı ve elçisi bulunan Fatih'in Venedik'ten ilk isteklerinden biri kendisine bir madalyon ustası gönderilmesi idi.

Matteo de' Pasti burada karşımıza çıkan ilk isim. Ne var ki, Venedik senatosu onu son anda casuslukla suçlamış ve İstanbul'a gitmesine engel çıkartmıştı. E Fatih bu, Vatikan'dan Paris'e, Venedik saraylarından Ceneviz şatolarına her yerde casusları var, oraları avcunun içinde tutuyor, nabızlarını yokluyor. Resim yaptıracak diye imparatorluğunun çıkarlarını unuttacak değil ya! Haksız da değildi hani; Babinger bile sadece Venedik yönetiminin Fatih'e on iki ayrı suikasta giriştiğini yazar.

İstanbul'a Fatih'in teklifi üzerine seyahat eden sonraki isim Costanza de Ferrara. O da yine Fatih'in isteği üzerine Napoli Kralı Aragonlu Ferrante tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Şunu da ekleyelim: Fatih öyle körü körüne "Bana bir ressam gönderin de kim olursa olsun!" demiyor. Tersine, bu işin erbabını bulduruyor. Bir keresinde Bellano adlı bir sanatçıyı vasat bularak ülkesine geri gönderiyor ve sonraki seferde, "Bellano'dan çok daha iyi biri" olsun demeyi ihmal etmiyor...

Constanza de Ferrara ise bu işte tam anlamıyla yetkin bir isim. Ünlü İtalyan sanatçı Pisanello'nun öğrencisi olan bu ustadan geriye günümüze iki adet madalyon kalmıştır. Bunlardan biri Washington'da, diğeri de Oxford'da sergilenir. Bu yazının başında bahsettiğim madalyon da günümüze kalan bu iki Fatih madalyonundan biri!

Evet, Washington'da Smithsonian Enstitüsünde araştırma yaptığım günlerde bu madalyonu kendi gözlerimle gördüm. Uzak bir hayale, hasretini çektiğim bir dünyaya, yokluğunun sızısını burnumda hissettiğim bir medeniyete bakar gibi, o madalyona uzun uzun baktığımı hatırlıyorum. Müzelerin kıymetini bilenler için böyle bir etkisi vardır. Bir sultan hakkında yazılanları okumak, araştıranları öğrenmek başka bir şeydir, doğrudan o sultanın gözlerinin gezindiği, ellerinin dokunduğu, beş asır öncesinden gelen bir eşyaya bakmak başka bir şey! Sanki zamanlar arası bir köprü, boyutlar arası bir tünel açılmış da Fatih'in uzattığı eli öpüyorsunuz, onun gözlerinin içine bakıyorsunuz, öyle bir şey...

Beni şimşek gibi çarpan bu madalyonun üzerinde Latince şöyle yazıyor: *Osmanlı Sultanı Mehmet, Türklerin İmparatoru, Bu Adam, Bir Savaş Şimşegi, İnsanlara ve Şehirlere Hükmeder.* Bu madalyonun bir benzerini de Costanzo'nun ustası Pisanello son Doğu Roma hükümdarı VIII. Paleoglos için yapmıştı. Fatih, Doğu Roma mirasına, yani aslında Batı medeniyetinin yeni hamisi olduğunun fazlasıyla farkındaydı. Öyle her işi kolay kolay beğenmeyen ve yapılan bazı madalyon ve portreleri vasat bulan Sultan, Costanza'dan memnun kalmış olacak ki onu *cavaliero*, yani şövalye ilan etmişti! Fatih, Batılı bir sanatçıyı bir Batılı imparator gibi ödüllendirmekten de geri durmuyordu. Bu sıfat ki Constanza de Ferrara'yı tüm

Avrupa'da üne kavuşturmuştur. Zira, hiçbir Rönesans hükümdarının Fatih'inki kadar madalyonu yoktur.

Elbette Fatih'in sanata ve ilme verdiği önemi ve Doğu-Batı kompleksi olmadan bunu yapışına dair en iyi örnek, bugün yerli yabancı herkesin Fatih dendiğinde gözünün önüne geliveren, Bellini portresidir (resim 4). Şimdi biraz bundan konuşalım, çünkü bu portre herkes tarafından bilinmek ve takdir edilmekle birlikte, adamakıllı yapılmış tahlilleri; ifade ettiklerini ve Bellini'nin Fatih'in sarayında oynadığı rolü anlatan çalışmalar yok denecek kadar azdır.

1479'da, yani Fatih'in vefatından sadece birkaç yıl önce Venedik'le yapılan barış antlaşmasının ardından Osmanlı sultanının ilk işi Venedik Dükü Giovanni Mocenigo'yu oğlunun düğününe davet etmek ve yanında bir de ressam getirmesini istemek olur. Bu arada Venedik deyince, günümüz global platformundaki Venedik'i düşünmeyin, o zaman Venedik, Batı'nın tam anlamıyla kalbi ve merkeziydi. Hem Roma ve Vatikan'ın dinî konumu hem de Venediklilerin o zaman bilinen dünyası Orta Doğu, Avrupa ve Asya *network*ünü bağlayan Akdeniz'deki ticari ilişkileri onları o günün süper güçlerinden biri yapmıştı. Yani bugünkü Amerika ya da İngiliz gücü gibi bir şey.

Konumuza dönelim, Venedik Dükü kibarca daveti reddeder ama Sultan'a Venedik'in en iyi ressamlarından birini göndermeye söz verir. Zira Venedik Fatih'i memnun etmek, onunla iyi ilişkiler içinde olmak için büyük çaba harcamaktadır.

Bakınız size şöyle bir şey anlatayım: İtalyan tarihinde *Medici Suikastı* diye mühim bir olay vardır. 1470'lerde Rönesans Floransa'sının yönetiminde bulunan Medici Ailesine

suikast yaparak tahta oturmak isteyen Pazzi Ailesi Guiuliana de' Medici'yi öldürmüştür. Fatih de onu öldüren suikastçı Bernardo Bandini'yi, şimdi sıkı durun, yakalatıp büyük İtalyan ailesi Medicilere teslim etmiştir. Görüyorsunuz değil mi Fatih'in elinin uzandığı yerleri? Sırf bu olaydan ötürü bile Mediciler başta olmak üzere varlıklı İtalyan aristokratları Fatih'e büyük saygı duyarlar, onun madalyon ve resimlerini baş tacı ederlerdi.

Venedik'in İstanbul'a gönderdiği ressam ise artık rüşdünü ispatlamış, döneminin en iyi isimleri arasında yer almış, sanat tarihinde Da Vinci, Michalengelo gibi isimler arasında ismini yazdırmış, o günlerde 50'sine basmış Gentile Bellini'dir. Fatih'in yanına gelmeden önce Bellini dönemin Latin İmparatoru III. Frederick tarafından şövalye ilan edilmişti ki ressamın bu sıfatı taşıyan imzası Bellini'nin Fatih madalyonunda açıkça yazmaktadır. Zaten İstanbul'a gönderildiğinde de ünlü ressam Venedik'in Büyük Konsey Duvarı'nın resimlerinden sorumluydu, ki yine böylesi bir iş Venedik'te ancak ustalar ustası ressamlara verilirdi. Bazı kaynaklar Sultan'ın elçisi Lütfi Bey'in Bellini'nin eserlerinden haberdar olup onun bizzat Bellini'yi istediğine de işaret ediyor. Zira Osmanlı elçilerinin Venedik Sarayında kabul edildikleri odada sergilenen düğ portrelerinden en sonuncusu da Bellini'ye aitti.

Bir yıldan uzunca bir süre İstanbul'da kalan Bellini'nin Fatih portresini 1480'de Sultan'ın ölümünden sadece beş ay önce yaptığı düşünülüyor.

Şimdi portreye bakalım...

Osmanlı Sultanı burada bu tip portrelerde olduğu üzere sol tarafı tuvale dönük, yan durmuş, karşıya bakıyor. Aslına

bakarsanız, bu tam da tipik bir portre duruşu değil. Daha çok madalyonlarda ya da eski çağlarda taşla işlenen kabartmalarda olduğu gibi bir profil çizimi; yüzün öte yanı, sağ gözü de görmesek, neredeyse hiç yok. Bu, gizemi de arttıran bir unsur. Sultan'ın yüzü kararlı bir şekilde ileriye baktığından daha ilk bakışta resmin öznesi ile ona bakan arasında ciddi bir mesafe kendini hissettiriyor. Bu, büyük insanların yalnızlığına dair önemli bir işaret olsa gerek. Fatih'in ardında durduğu duvar, izleyici ile izlenen arasındaki uçurumu daha da artırıyor.

Bu ileriye bakışta başka enteresan bir şey daha var. Bir ara aynanın karşısına geçip deneyin; zor bir pozdur bu. Eğer kafanızı çok kaldırırsanız kibirli ve kendini beğenmiş görünürsünüz. Hani derler ya, "Burnu bir karış havada!" Yok eğer başınızı çok öne eğerseniz de, mahzun ve muhtaç bir ifade ortaya çıkar. Oysa burada Fatih ikisi de değil! Burada tevazuu da var vakar da! Kudreti de belirgin, merhameti de. Böylesi bir görüntüyü ortaya çıkarmak için de resmedilenin Fatih, resmedenin de Bellini olması gerekiyor herhalde!

Şimdiye kadar pek bu şekilde ifade edilemese de, bu resmin belki de en gizemli yanı bu; ona daha ilk bakışta karşımızda istisnai, sıra dışı bir kişiliğin olduğu etkisine kapılırız. Elbette Fatih'in bu resme açık bir şekilde yansıyan karizmatik profilinin bu gizemde büyük etkisi var. Ama burada sanatçının da hakkını vermek gerekir ki, zaten Fatih de onu bu yüzden kendisini asırlar boyunca insanlara gösterecek kişi olarak seçme hikmetinde bulunmuştur.

Burada iki farklı ana teknikle Bellini Fatih'in ihtişamını resmetmeyi başarıyor. Bunlardan ilki ve en göze çarpanı Sultan'ın başının iki yanındaki altın taçlar ve resmin alt yarısındaki değerli mücevherler. İşin ancak ustaları tarafından

anlaşılacak ikinci bir teknik var ki, bu aynı zamanda Bellini'nin ve Batı'nın Fatih'e verdiği değeri de gösteriyor. İlk bakışta sıradan bir dekoratif unsur olarak düşünebilecek bu detay, aslında çok daha fazla şey anlatıyor.

Portrenin etrafını çevreleyen sütunlar ve kemerden bahsediyorum. Perspektif tekniğiyle gölgelendirilerek çizilen bu yapı, aslında daha çok, kiliselerin iç mimarisinde, merkezi ön cephede bulunan yüzden başka bir şey değil. Kilise deyince, durun hemen karşı çıkmayın: Batı, Fatih'i Hristiyan görüyordu falan demeyeceğim. Ama elbette onların kutsalı ve yücelik anlayışı elbette kendi dinlerindeki öğelerdi ve Rönesans tablolarının vazgeçilmezi Hz. İsa ve Meryem Ana figürlerinde her zaman bu tip detaylara yer verirdi. (Daha doğrusu, onların Hz. İsa ve Meryem Ana olarak kabul ettikleri figürler diyelim.) Yani onlar Meryem Ana'yı da çizdiklerinde böylesi bir kemerin altına oturturlardı. Rönesans resimlerine baktığınızda bunu hemen göreceksiniz.

Hatta Fatih'in bu portresini inceleyen bir araştırmacı, bu kemerin Venedik'te tam da o zamanlarda tamamlanan San Zaccaria Kilisesinin ön yüzünden esinlenme olduğunu ortaya koymuştur (resim 5-7). Google'dan bu kiliseyi araştırdığınızda ne demek istediğimi rahatlıkla görebilirsiniz. Dahası, Bellini'nin diğer pek çok eserinde, bu mimari rahatlıkla seçilebilir. Örneğin *Aziz Marko İskenderiye'de* adlı resimde arkadaki ana binada ya da *Aziz Marko Meydanında Haç Alayı* adlı resimde, Venedik'te Marko Meydanına adını veren kilisenin ön cephesinde yine bu mimari vardır. Yine ressamın, *Hz. Meryem ve Oğlu Tahtta* adlı eserinde Hz. Meryem'in başının üstünde aynı kemer görülebilir.

Kısacası şunu söylemeye getiriyorum: O dönemde dahi Fatih, Batı ve Katolik dünyasının gözünde öyle mühim bir

adamdı ki, adamlar Meryem Ana'yı nasıl çiziyorlarsa onu da öyle çizmişlerdi! Hafife almayın bu işi, zira Bellini, Venedik'in en büyük adamı, dönemin Venedik Dükü Mocenigo'yu resmettiği portrede bunu yapmamış!

Fatih'in bir duvarın arkasında oluşu, izleyici ile izlenen arasındaki sınırı daha da somutlaştırıyor ve Fatih'in erişilmezliği bir kere daha vurgulanıyor. Sultan'ın gizemli bir karanlığın önünde duruşu ve etrafındaki hafif ışık oyunları da bunu ayrıca pekiştiriyor. Sultan'ın yüzüne baktığımızda genel olarak narin ve kırılgan bir yüz ifadesi görmek mümkün. Aslında bu, dünyaları fethetmiş, binlerce yıllık insanlık tarihinde Fatih unvanını almış birkaç isimden biri olmayı başarmış birinin portresinden beklenilecek bir şey değil. İnsan daha çatık kaşlı, daha haşın bir ifade arıyor.

Ama belki de Fatih'in farkı da burada. O, tam da böylesi mütevazı, böylesi hassas, böylesi zarif bir ruha ve şahsiyete sahip olduğu için Fatih olabildi. Aslına bakarsanız, daha önce dedim ya, sadece şu portre dahi, ona "barbar" yakıştırmaları yapan, Osmanlı'yı "eli kanlı caniler" olarak gösteren Batılılara bir cevap olarak yeter! Bu mu, diye sormak lazım onlara, İstanbul'u fethettiğinde taş üstünde taş bırakmayan, sözde "dünyanın son"unu getiren adam?! Uzun siyah kirpikleri, zarif kaşları, narin küçük dudakları onu bir fatihten daha çok bir âlim, belki bir hattat, belki de bir ressam gibi gösteriyor. Kemerli kartal burnu kudretinin ve iktidarının en aşikâr alameti olarak beliriyor.

Bu resimde Fatih'in bir âlim gibi görünmesine de şaşmamalı. Çünkü, başındaki kavuğu tam anlamıyla bir âlim serpuşu, ki buna "örfi sarık" ya da "danışmend" sarığı da derler. Huzurunda bir tek âlimlerin oturabildiği bu büyük Sultan'ın ilme duyduğu aşk her hâlden belli olmuyor mu?

Gücün simgesi kırmızı renkteki kaftanının kürkünü ise Türklerin bir zamanlar kutsal kabul ettikleri bir kurttan geldiğini yorumlayanlar da var. Dikkatli bakıldığında, tüm zarafet ve kırılğanlığına rağmen aslında bu kalın kürk kaftanın Fatih'in gayet yapılı ve cüsseli vücudunu sakladığı görülecektir.

Her yönüyle Fatih'in karakterini sergileyen bu şahane resim, sırf bu yönüyle bile bir şaheserdir. Âdetâ bir paradokslar silsilesinden mürekkep olan resim ilk bakıldığında zarif ve kırılğan ama ona dikkat kesilenler için güçlü ve kudretli bir şahsiyetin tuvale çizilmiş hâlidir. Ya da şöyle diyeyim: Güç ve kudret ancak bu kadar zarif ifade edilebilirdi. Bellini bunu başarmıştır.

Bu resmi Da Vinci'nin *Mona Lisa*'sı gibi ondaki saklı noktaları bulmak için "okuyan" Pedani Fabris adlı bir araştırmacı, resmin alt kısmındaki işlemelerde, tam merkezde Fatih'in Arapça isminin yazılı olduğunu ortaya koymuştur. Bu işlemlere iyi bakıldığında belki "Allah" ve "Muhammed" lafızlarının da saklı olduğu görülecektir.

İşte Fatih'in bu resmidir ki, Batı'daki en meşhur Türk portresi olmuş, Türk'ü bırakın, belki de en meşhur "hükümdar" resmi geline gelmiştir. Öte taraftan, yine bu resim, Batı'da asırlarca sürecektir "Grand Turke", yani "Büyük Türk" imgesinin de asli başlangıcı olmuştur. Türkleri hakir göstermek, küçük düşürmek isteyen oryantalistler tarafından asırlarca karikatürize edilecek "Türk burnu"nun da ilk modelini oluşturmıştır. Shakespeare dahi iki asır sonra *Macbeth* adlı meşhur oyunundaki cadıya iksir karışımı için, ejderha derisi, kurt dişi, mumya parçası ve köpekbalığı kursağı yanında bir de ne istetir biliyor musunuz? "Türk burnu"! (Shakespeare'de buna ayrıca değineceğim.)

İşin en önemli yanı da şu: Fatih, Batı'daki bir sanatçıyı İstanbul'a getirttirip kendi portresini yaptırdıktan sonra onunla işi bitmiyordu. Onun asıl amacı her alanda bizatihi örneğini sergilediği Doğu-Batı sentezini, âlim bir Müslüman oluşundan kaynaklı özgüveniyle bilim ve sanatta da kendi hükümdarlığında uygulamaktı. Bu yüzden sarayındaki Osmanlı nakkaşları ile Batılı sanatçıları her zaman işbirliğine sokmuş, onların birbirlerinden öğrenmelerine çalışmıştı. Ona göre elbette Doğu'nun Batı'dan, Batı'nın da Doğu'dan öğrenebileceği teknikler vardı ve sanat ancak bu şekilde en iyi seviyesine ulaşabilirdi. Değil mi ki, onun daha çocukken hatmettiği kutsal kitapta "Doğu da Batı da Allah'ındır!" yazıyordu, elbette o da hükümdarlığını güneşin doğduğu ve battığı her yerde yaşatmak isteyecekti. Onun siyaset felsefesini özetleyen "tek devlet, tek imparator, tek din" sözü tam da bunu özetliyordu. O, İskender'in, Harun Reşid'in, Hz. Süleyman'ın yaptığı gibi tüm insanlığa hizmet edecek bir taht arzuluyordu.

Fatih döneminin büyük sanatkârı Nakkaş Sinan Bey işte bu düşüncelerle olsa gerek, Bellini'nin eserinden sonraki en meşhur Fatih portresini, ki buna "Gül Koklayan Fatih" resmi de denir, perspektif tekniğiyle çizmiştir (resim 8). Her türlü detayıyla başlı başına ayrıca bir başyapıt olan bu renkli portre, Doğulu minyatür tekniği ve Batılı perspektif usulünün kusursuz bir sentezidir. Batılı akranlarına göre renklerin daha canlı, kırmızılarının daha göz kamaştırıcı (İngilizcedeki "kırmızı" anlamına gelen "*crimson*" Arapçadaki "kırmızı"dan geçmiştir!), lacivertin çok daha göz alıcı ve altın sarısının daha parlak olduğu portrede, bağdaş kurmuş Fatih, sağ elinde bir gül koklarken, sol elinde ise ipek bir mendil tutarken görülür. Fatih'in sağ baş parmağındaki okçu yüzüğü onun

kemankeşliğe verdiği önemin de bir göstergesidir. Batılı akranına göre bu portrenin en önemli farkı, Fatih'in gerçek cüssesini çok daha iyi yansıtmasıdır. Siz şu ironiye bakın ki nakkaş usulüyle çizilen bu portrede, normalde daha "gerçekçi" kabul edilen bir çizimle yapılmış Bellini portresindeki Fatih'ten belki daha da gerçektir!

Öte taraftan, Nakkaş Sinan Bey'in Bellini'ye bakıp bir şeyler öğrenmesi gibi, Bellini de koca Osmanlı nakkaşına bakıp onun tekniğini uygulamaya çalışmış ve bu sefer de ortaya dönemin üçüncü en büyük eseri "*Seated Scribe*" da denen, "Oturran Katip/Nakkaş" resmi ortaya çıkmıştır. Bu resim ise Batılı bir ressamın nakkaş tekniklerini kullanarak eser vermesine en iyi örnektir. Resmin yine o dönemde yapılmış bir kopyasını Washington'da gördüğüm ânu hiç unutmam. Müzedeki sanat uzmanı, Freer Sackler Gallery of Art'da Dan Brown'un romanlarındaki atmosferi aratmayan bir gizemin içinde, şifreli, kilitli kapıların ardından, uzun dar koridorlardan geçtikten sonra ellerine beyaz eldiven geçirerek resmi, saklı bulunduğu raflardan çıkarıp önüme koymuştu (resim 9-10). Bu kez de sanki hem Fatih hem de Bellini karşımda duruyordu!

Resme bakan ressamı çizen ressamı, yani önündeki resme müthiş bir sanatçı titizliğiyle eğilen nakkaşı çizen Bellini'yi ve ona bu resmi yaptıran Fatih'i düşündükçe, belki de Sultan II. Mehmet'in asla tam olarak anlaşılamayacak kuşatıcılığı, kudreti ve labirentimsi gizemi başımı döndürmüştü.

Bellini, görevini tamamladığında Fatih, portresinden o derece memnun kalmıştı ki İtalyan ressamı şövalye ilan etmenin yanında ona altın bir madalyon kolye hediye etmiştir. Madalyonun bir yüzünde Arapça kabartma, diğer yüzünde Fatih'in tuğrası bulunmaktadır. Madalyonla birlikte Fatih, ressama bir tür şilt niteliğinde diploma da vermiştir. Diplomada, "Bu ma-

dalyon, gittiği yerlerde ünü artsın diye, sevgimizin bir göstergesi olarak sanatçıya verilmiştir,” açıklaması okunmaktadır.

Bellini bu madalyondan öylesine gurur duymuş, onu öylesine sevmiştir ki, sanatçı en ünlü yapıtlarından olan *Aziz Marko İskenderiye’de* adlı tablosunda kendini resmettiği figürde, bu madalyonu da çizmekten geri durmamıştır!

Bellini de Sultan’a babasının skeç defterlerinden birini armağan etmiştir. Hiç şüphe yok ki Bellini, bu yazının başında bahsettiğimiz Fatih’in çocukluk defterlerinden de haberdardı ve onun sanatçının zihnine dair ilgisinden memnundu. Bu defter bugün Paris, Louvre’de sergilenmektedir.

Ülkesine geri döndüğündeyse Bellini Dukalığın altın zırhıyla da ayrıca ödüllendirilmiştir.

Elbette sanatkarı böylesine koruyan ve himaye eden bir Fatih portresini çekemeyenler de olmuştur. Hani Fatih Batı’da “Barbar Türk” olarak resmedilirdi demiştik ya, bakın ona çok çarpıcı bir örnek vereyim. Batı, elbette Rönesans’ın belki de en meşhur hükümdar portresini yok sayamayacağı için onu da anlatır. Anlatır anlatmasına ama öyle bir çarpıtmayla ki böylesi şeytanın bile aklına gelmez. Şöyle bir şey yakıştırırlar: Güya Bellini, Fatih’e Vaftizci Yahya’nın (John the Baptist) kesik kafalı bir resmini gösterir. Fatih de, güzel ama, der, boyun kesildiğinde böyle uzamaz ki, diyerek itiraz eder. Sonra da yanına bir köle çağırtırıp kılıcının tek hamlesiyle adamın başını bedeninden ayırarak gerçekte olması gerekeni ressamın dehşet bakışları altında kanıtlar.

Ne kadar da barbar bir sultanmış şu Fatih değil mi?! Aslını bilmeyenlerin kolayca inanabileceği, çarpıcı bir hikâye. Ama biz işin iç yüzünü biliyoruz. Zira bu ressamın kesik kafa resmine bakıp, “Kesik boyun öyle gözükmeyiz, böyle gözüktür,”

hikâyesi öteden beri pek çok Batılı hükümdar için anlatıl-gelmiş ve böylelikle bir *topos*'a dönüşmüştür. Örneğin daha milattan sonra 1'inci yüzyılda yaşayan Romalı yazar Seneca bu hikâyeyi antik Yunan ressamı Parrhasios hakkında anlatır. Fatih hakkında 20'nci yüzyılın en kapsamlı ama en önyargılı çalışmasını yapan Babinger bile benzer bir hikâyenin Micha-lengelo hakkında anlatıldığını itiraf etmek zorunda kalır.

Bu biraz da şuna benziyor: Dönemin papası Türklerden bahsederken "Onlar yeme içmede ayırım yapmaz, önlerine ne konursa, en pis şeyi bile yer yutar ama onlar bizim gibi buğday, üzüm suyu ya da tuz bilmezler!" derken aslında Türklerin içkiye karşı duruşlarını dillendirmek ister. Ya da o "Türkler yeme içmede ayırım yapmaz," derken bir yığın Ba-tılı seyyah da Türklerin domuza asla el sürmediklerini vur-gulamayı pek severler. İşte böylesi bir çelişkiler silsilesidir Batı'nın Türk'le imtihanı!

Hikâyeyle başladık, hikâyeyle bitirelim. *İskendername* hikâ-yelerinin sonu Büyük İskender'in Ölümsüzlük Çeşmesi'ni bu-lamayışıyla biter. Hatta tam tersine büyük hükümdara ölüm-süzlük suyunu değil, ölüm zehrini içirirler. Büyük İskender de hüznle, öldüğünde bir elinin tabuttan dışarı sarkıtılmasını emreder ki, bu dünyadan göçüp gittiğinde insanlar, koskoca İskender bile eli boştu, desinler ve ibret alsınlar.

Fatih Sultan Mehmet ise bana göre Büyük İskender'in ma-sallarda bulamadığı ölümsüzlük suyunu içmiştir. Hakkı, hu-kuku ve ilmi onu Güneş doğudan doğup batıdan batıncaya kadar yaşatacaktır. Zira o, daha yirmi bir yaşında İstanbul gibi bir imparatorluklar şehrini almak ona nasip olduğu anda, müthiş tevazuuyla dünyanın fâniliğini anlamıştı. Daha o anda bir zamanlar şaşıaadan ve tantanadan geçilmeyen Batı impa-ratoru Roma kayserinin de, dünyalara hükmeden Doğu şahı-

nın da sonunun toprak olduğunu haykırarak dudaklarından, bazılarına göre *Şehname*'den gelen şu dizeler dökülüvermişti:

“Kayser'in kasrında örümcek perdedarlık yapar,

Efrasiyab'ın kubbelerinde baykuş nöbet tutar.”

Belki de bu fâniliği anladığı için de Kader onu “*sonsuzluk*” sıfatıyla anacaktı:

Hanlar Hanı, Allah'ın insanlar arasındaki Gölgesi ve Ruhu, Yerkürenin Hükümdarı, İki Karanın ve İki Denizin Hâkimi, Doğunun ve Batının İmparatoru, Konstantinopol Fatih, Roma Kayseri Gazi Sultan İkinci Mehmet bin Murat Muzaffer Daima.

___İz sürenlere...

Julian Raby, Pedani Fabris, Eva Stamoulos, ve Esin Atıl, Bellini'nin Fatih portresi hakkındaki en önemli çalışmalara imza atmışlardır. Bana göre bu resmin en derli toplu tarihsel arkaplan çalışmasını ve en iyi okumalarından birini de, benim de yer yer yararlandığım Eva Stamoulos yapmıştır.

KÂĞIT VE ATEŞ YA DA BATI'NIN DELİ GÖMLEĞİ

Önce kitapları yakmaya başladılar, sonra insanları.

Kitap ve ateş arasındaki savaş asırlardır devam ediyor. Mürekkep ve kâğıt, ateşin ve alevlerin tehdidine çok az zaman karşı koyabildiler. Yeryüzünün yepyeni bir bahara başlayacağı bir ekinoks günü, bu savaş tekrar gün yüzüne çıktı.

Florida eyaletindeki Gainesville küçük, sıradan bir kasabaydı. Neredeyse sadece bir marketi, bir postacısı ve bir bankacısı olan, 100 bin nüfusluk, pek de kimsenin umurunda olmayan tipik bir Amerikan kasabası. Burayı, bırakın dünyada, Amerika'da bile pek bilen yoktu. Ta ki 2010'da Terry Jones adlı bir rahip çıkıp da 11 Eylül'ü "Ulusal Kur'an Yakma Günü" ilan edinceye kadar!

21 Mart 2011'de bu rahibin Kur'an-ı Kerim'i kiliseden bozma, uyduruk bir mahkeme salonunda yakışını Amerika'da bir YouTube videosundan izlediğim anı hiç unutmam. Titrek ve amatör görüntülerden, videonun bir cep telefonu kamerasından çekildiği anlaşılıyordu. Videonun kendisi gibi sözde mahkeme de uyduruktu. Fakat bu uydurukluğun arkasında insanı asıl korkutan ve rahatsız eden, Amerikan filmlerinden tanıdığımız o mahkeme salonunun tüm de-

taylarıyla hazırlanışı ve figürlerin işlerini, sanki bir Kafka romanındaymış gibi büyük bir ciddiyet ve dikkatle yapışlarıydı. Mahkeme salonu, kürsü, sözde savcı ve hâkim, hepsi yerli yerindeydi. Kur'an önce yargılandı, sonra da cübbeli bir hâkimin elindeki tokmağı masaya vuruşuyla suçlu bulundu. Sonunda da bir barbekü mangalının içine yerleştirilen kutsal kitap ateşe verildi.

Jones aslında bu işi uzunca bir süredir planlıyordu. Her şey adamın 11 Eylül saldırılarının dokuzuncu yıldönümünde Gainesville'deki elli kişilik üyeden oluşan kilisesinin önüne "Kur'an, şeytan işidir," diyen bir pankart asmasıyla başlamıştı. Amerikan medyasının da işe el atmasıyla konu önce ulusal sonra da global bir boyuta taşınıverdi. Bazıları Kur'an'ı yakmanın bir düşünce özgürlüğü olduğuna inanırken, sağduyulu pek çok kesim ise bunun yasal olsa bile etik olmadığını vurguluyorlardı. Dönemin savunma bakanı Robert Gates ve Amerikan ordusunun başı General David Patraeus bile böylesi bir hareketin Orta Doğu'da askerlerini hedef hâline getireceğini ve Amerikan vatandaşlarının gereksiz yere öleceğini söylüyordu. El Kaide'nin ölüm listesinde Jones çoktan ikinci sıraya yerleşmişti bile!

Başkan Obama'nın da tartışmaya katılmasıyla birlikte Jones önce ikna edildi. Ama seçim dönemi bitip de Jones gündemden düşünce sessiz sedasız tekrar ortaya çıktı ve bu sefer pek de kimsenin umursamadığı hâlde barbar planını gerçekleştirdi. Aradan geçen yıllarda da bu işi tekrarlamaya devam etti.

Her yıl Amerika'da ve Avrupa'da böyle bir-iki manyak tip çıkar ve Müslümanlara ve İslâm'a karşı öfkelerini, kutsal kitabımızdan düşünce özgürlüğü perdesi arkasına sığınarak almaya çalışırlar. Bir gün Kur'an yakarlar, öbür gün Pey-

gamberimizi (s.a.v.) çirkin bir şekilde karikatürize ederler, bir başka gün de bir romanda dinin tüm kutsallarıyla kafa bulurlar. Kolay olan bu olayların Batı dünyasını yansıtmadığını, birkaç kendini bilmez, sağduyu yoksunu cahil ya da kışkırtıcı tip tarafından yapıldığını ileri sürmektir. El Kaide ve DAEŞ gibi cahil güruhları tahrik eden ve harekete geçiren bu hareketlerin yol açtığı nefretin kısır döngüsü de burada görülmeli, ki bu da ayrı bir tartışma konusu. Ben bu tartışmaların hiçbirine burada girmeyeceğim. Benim anlatmak istediğim çok daha başka, daha derin bir şey.

Evet, bu insanlara istediğimiz kadar “manyak”, “psikopat” diyebilir, yaptıkları işlerin uydurukluğuyla kendimizi istediğimiz kadar avutabiliriz. Çenesinin iki yanına kadar bıyıkları uzanan ve güney aksanıyla Amerikalıların bile, tam bir “red neck”, yani güneşte enseleri yandığı için “kırmızı ense” diye hor gördükleri bu adamlara “cahil cühela” deyip geçebiliriz. Peki ya öyle mi?

Yıllar önce Terry Jones’un Kur’an’ı yaktığı o ânı izlerken benim aklıma gelen ilk şey sadece kutsal kitabımızın değil tüm kitapların ve bu tarihin ateşle, barbarlıkla olan imtihanıydı. Belki de o günlerde Endülüs’teki Doğu-Batı ilişkilerini üniversitede ders olarak okuttuğum için.

Anlatayım...

Matbaanın tarihini hepimiz biliriz. Gutenberg efsanesi kafamıza bir mih gibi çakılmıştır. Ta ilk okul sıralarından, çok okumuş, mürekkep yalamış, Avrupa görmüş aydınlarımızın kitaplarına kadar baskının tarihi bize tekrar tekrar öğretilmiş, bilinçaltımıza işlenmiştir. Güya Avrupa ileridir, biz gerici. Batı öncüdür, biz ise kopyalayıcı. Onlar bulur, biz bakarız. Avrupa çağdaştır, medenidir, biz Doğulular ise

ilkel ve çağ dışı! Şu gerici Osmanlılar İslâmcı oldukları için matbaayı ta asırlar sonra kabullenebilmiştir. Sen çok yaşa İbrahim Müteferrika! (Matbaanın bize geç gelmesi ezberini de bir başka yazıda ele alacağım.)

Vesaire vesaire...

Peki kaçımız kâğıdın tarihini biliyoruz?

Size şöyle bir şey desem, o pek bir sevdiğimiz matbaa eğer İslâm medeniyeti olmasaydı hiçbir işe yaramayacaktı, bana kim inanır? O pek yücelttiğimiz medeni Batı külliyatı, antik Yunanlar, Platonlar, Aristolar, Sokratesler, o burun kıvırdığımız Doğu medeniyetleri olmasaydı bugün belki hiçbirinin esamesi bile okunmayacaktı! Rönesans ve Reform. Bugünkü modern Batı'nın temellerini atan iki büyük hareket, İslâm olmadan asla var olamayacaktı, desem, inanır mısınız?

Şöyle ki...

Matbaanın tarihini iyi biliriz bilmesine ama kâğıdını ni bilmeyiz. Bize tarih öğretenler, daha doğrusu tarihimizi öğrendiğimiz Batılılar kâğıdın tarihini Gutenberg efsanesi gibi öne çıkarmak bir yana, onu tarihin hep arka raflarına itmeyi tercih etmişlerdir de ondan. Oysa kitap demek kâğıt demektir. Matbaanın tüm sırrı çok sayıda sayfaya hızlı baskı yapılmasında saklıdır. Peki böylesi bir talebi parşömen karşılayabilir mi? Parşömen, yani hayvan derisi. İnce bir kitap için bile yaklaşık otuz koyun derisinin gittiğini söylerler. Bu ne demek? Bir matbaa sadece bir günde koca bir köyün tüm hayvanlarını elinden alabilir! Bu yüzden matbaanın ortaya çıkması ve pratik anlamda faydalı olabilmesi için modern kâğıt kullanımının Avrupa'da yaygınlaşması gerekiyordu. Öyle de oldu. Matbaanın gelişimiyle kâğıdın parşömen üzerindeki hâkimiyeti arasında doğrudan bir bağlantı vardır.

Modern, hepimizin bildiği anlamda kâğıdın Avrupa'ya tanıtılması ve geliştirilmesi doğrudan İslâm medeniyeti üzerinden olmuştur. Frenk keşişler basit bir toplama çıkarma işlemi için bile Roma rakamlarıyla bir koyun derisini hiç ederken, hatta asırlar öncesinde, Semerkant'taki Müslüman âlimler, modern kâğıdın üzerinde algoritmik hesaplamalar yaparlardı.

Doğrudur, kâğıt önce Çinliler tarafından icat edildi, tam olarak da milattan önce 1'inci ya da 2'nci yüzyılda. Ama Avrupalılar kâğıdı ilk defa 12'nci yüzyılda, yani kâğıdın icadından tam bin yıl sonra kullanmaya başlamışlardır. Müslümanlar ise bazılarımızın okul sıralarından hatırlayacağı 751 yılında Çinlilere galip geldikleri o meşhur Talas Savaşı ile tanışmışlardır kâğıt yapımıyla. Arap tarihçisi Tâlibî, *Garip ve Eğlenceli Bilgiler Kitabı*'nda böyle der. Savaşta tutsak düşen Çinli kâğıt imalatçılarının Araplara kâğıt yapımını öğreterek tarihin seyrini değiştirmeleri bugün bile bizim için garip ve eğlenceli bir bilgidir. Ama bu, onun doğruluğuna gölge düşürmüyor. Tersine, bu hikâye bize iki şeyi çok iyi kanıtıyor: Bir, kâğıt en geç sekizinci asrın ortalarında Müslümanlar arasında yaygın olarak kullanılıyor. İki, muzaffer Müslüman orduları canhıraş savaştıkları düşmanlarını kılıçtan geçirmek şöyle dursun, bunların vâkıf oldukları işlerde çalışmalarına müsaade ediyor ve onlardan bu işleri öğrenecek özgüveni ve uzak görüşlülüğü sergiliyorlar. Ama pek çok tarihçiye göre Orta Asya'daki kâğıt yapımı Talas Savaşı'ndan da öncesi-ne gidiyor. Zira, Semerkant'taki bir tüccara gönderilen bir mektubun dördüncü asra ait olduğu ortaya çıkmıştır.

Biz Türklerin tarihin böylesi bir dönüm noktasında Arapların yanında yer alarak bu savaşı kazanmalarını sağladığımızı söylemeyi de unutmayalım. Türkler tarihin pek

çok kritik noktasında ortaya çıkarlar ve işin seyrini değiştirirler.

Tarihin bundan sonrası malum. Semerkant ve Bağdat'taki müthiş kâğıt imalatı önce ihracatla, daha sonra da İslâm imparatorluklarının genişlemesiyle Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Sicilya'ya kadar uzanır. Son olarak da Batı Avrupa'nın o zamanki beşiğine, yani İspanya'ya sıçrar. Ve işte orada bir kere daha yeryüzünün kaderi yazılır.

Evet, kâğıt Çin'de milattan önce bulunmuştu. Ama İslâm'dan önce ne Batı'daki Roma İmparatorluğu ne de Doğu'daki Persler onu kullanıyordu. Zerdüştler, kutsal kitapları *Avesta*'yı 12 bin deri üzerine kopya etmişlerdi! Ve eğer İslâm medeniyetleri olmasaydı Avrupa, kâğıdı 17'inci yüzyıldan önce öğrenemeyecekti.

Peki ne yazdılar bu kâğıtlara? Neler yazmadılar ki! İbn Rüşd, Aristo'nun felsefesini bu kâğıtlarda yorumlayarak Şarih el-Reis, yani Büyük Yorumcu olarak ün saldı ve Avrupa Aristo'yu İbn Rüşd çevirilerinden yeniden keşfetti. İbn Sinâ modern tıbbın temelini oluşturan *el-Kânûn fi't-Tıb* adlı medical ansiklopedisini bu kâğıtlara yazdı. İbn Arabî, namıdiğer Şeyh el-Reis, keşf ehlinin sırlarını bu kâğıtlara döktü, kalbin, ruhun ve ilahi aşkın dili oldu. El-Hârizmî Haçlı ordularının ilk karşılaştıklarında "büyü" dedikleri akıl almaz matematik hesaplarını bu kâğıtlarda yaptı, İbn Haytam, gözün anatomisini bu kâğıtlara çizdi, el-İdrisî dünya haritasını resmetti.

On ikinci asırdan itibaren bu eserler Latinceye çevrildiklerinde yine Endülüs'teki Müslümanların imal ettikleri kâğıtlar üzerine kopyalandı. Metinler o kadar hızlı bir şekilde çoğalıyordu ki Latinler bu Müslüman âlimlerinden artık kendi ev ahalilerinden biriymiş gibi bahsederlerdi. İbn

Rüşd, *Averreos* oldu, İbn Sînâ *Avicenna*'ya dönüştü. Şarih el-Reis'e *Grand Commentator*, Şeyh el-Reis'e ise artık *Doctor Maximus* diyorlardı. El-Hârizmî'nin adı ise "*algoritma*" kelimisini oluşturarak bir disiplinin doğrudan adı oluvermişti. İbn Sînâ'nın *Canon*'u 18'inci yüzyıl sonlarına kadar Avrupa üniversitelerinde başucu kitabı olarak okutulmuştur. Frenk doktorlarının ameliyat yaparken yanı başlarında *Kânûn*'un açık olduğunu söylerler.

Bu şekilde yüzlerce isim, binlerce kitap önce Arapçadan Latinceye, sonra Latineden diğer Batı dillerine çevrildi. Avrupa'nın karanlık çağı artık bitiyordu. Rönesans ve Reform hareketlerine temel oluşturacak bilimsel altyapı artık oluşturulmuş, gerekli özgüven kazanılmıştı. Belki de artık Müslümanların bilimine de gerek kalmamıştı!

Peki ya bu Müslümanları ve onların ortalıkta dolaşan sayısız kitaplarını ne yapmalıydı? İşte asıl anlatacağım konuya geldim: Cevap, Florida rahibi Terry Jones'un atalarından, büyük büyük dedelerinden geldi: *Index Librorum Prohibitorum*, Latince "Yasaklı Kitaplar Listesi" (resim 11-12). Siz isterseniz "Yakılacak" kitaplar listesi de diyebilirsiniz. Sapkın, tehlikeli, ahlaksız kitaplardı bunlar ve hepsi de "şeytan işi"ydi! Tıpkı Jones'un asırlar sonra Gainesville'deki küçük kilisesinin önüne asacağı pankartta yazacağı gibi.

Bu listelerden ilkinin dokuzuncu asra kadar uzandığını söylerler. Ama en tahripkâr dönemleri hiç şüphesiz 15'inci ve 16'ncı asırlardı. Roma'da, Amsterdam'da, Venedik'te ve Paris'te, hani şu medeniyetin beşiği pırıltılı şehirlerde bu listelerin niceleri hazırlandı. Hangi kitaplar girmemişti ki bu listeye? Kopernik'in astronomi keşifleri ve güneş merkezli galaksi sistemini anlatan kitaplar, ki bunlar Kilise'nin dünya merkezli anlatımına doğrudan tehdit oluşturunuyordu.

Kepler'in teorileri ve Galileo'nun eserleri yine aynı temellerle yasaklandı, Galileo bizzat sorgulandı. 1242'de Paris'te Talmut'u, daha sonra Floransa'da Boccaccio ve Ovid'in hikâyelerini yaktılar, 1270'de Aristo ve İbn Rüşd'ün eserleri Paris Üniversitesinde benzer yasaklı listelere dâhil edildi. Cervantes'in bin sayfalık eğlenceli romanı *Don Kişot*, kitapta bireysel özgürlüğü özendiren tek bir cümle yüzünden yasak listesine eklendi. 1486'da Almanya'nın Mainz kentindeki bir piskopos yabancı dillerden çevrilen tüm kitapların yasaklanmasına kadar vardırıacaktı işi. Kant'ın filozofisi ve diğer modern felsefi tartışmalar da daha basılmadan yasaklanacaktı. Listede İncil bile vardı! Engizisyona göre Kilise'nin onayı olmadan İncil kopyalamak ve basmak yasaktı da ondan.

Bu barbarlığın en büyüğü de elbette İspanya'da oldu. 1492'de Endülüs İslâm medeniyetinin son bulmasıyla birlikte kısımların en büyüğü başladı. Engizisyonun en büyük konseyi kabul edilen *Suprema*'nın başı Kardinal Ximenez de Cisneros'un emirleriyle milyonlarca kitaptan, alevden dağlar oluşturuldu. Cisneros bir sabah tüm Müslüman kadınları kapı kapı gezdi, "Elinizde ne kadar Kur'an varsa çıkarın dışarıya ve meydana atın!" dedi. Uzunca bir dönem Latince dışındaki her şey, yani Arapça ve İbranice tüm baskılar ve Latince-de İncil'in dışındaki her şey, yani Arapçadan yüzlerce çeviri eser ve Kilise'nin onay verdiği İncil'in dışındaki Latince her şey yakılacaktı! Ve yakıldı da.

Bir dönem de sadece Kur'anları yaktılar. Ama bu sefer Arapça yazıldığı için Kur'an sanılan İbn Rüşd felsefeleri ve medikal kitaplar arada kayınıyordu!

Önce kitapları yakarlar, sonra insanları.

Engizisyonun dinlerinden ve düşüncelerinden ötürü sor-

guladığı, işkence ettiği, kazığa oturttuğu, ağza bir bez tı-kandıktan sonra zorla su vererek ölümü tattırdığı (ki yıllar sonra bunu CIA Orta Doğulu mahkûmlara uygulamıştır), uzuvlarını halatlarla çektirerek parçaladığı kurbanlarını ni-hayetinde binlerce insanın huzurunda yapacağı bir gösteriy-le yakacaktı.

Bazı Hristiyanlardaki bu kitapları yakma takıntısını bi-zim, İslâm'daki hat ve kaligrafi kültürü ile de mukayese edecektim, ama o, başka bir yazıya kaldı. Burada sadece iki anekdot anlatacağım bu hususla ilgili. Küçüklüğümde uslu-larımız yerde küçücük de olsa yazılı bir parça kâğıt bulsalar onu alır yüksekçe bir yere koyarlardı. O kâğıtta ne yazıl-dığını bilmeseler bile yazının kutsallığına inanılırdı çünkü. Hürmet etmeliydi yazıya.

İkinci anekdot da usta bir hattat ve çırağından. Bu hikâ-yenin değişik zamanlara ve kişilere atfedilen pek çok versi-yonu var, ama özündeki bakış açısı aynı. Hattat, öğrencisiyle çalışmakta, birlikte eski el yazmalarını gözden geçirmekte-dirler. Üstat bir ara üst raflardaki bir kitaba erişmek ister ama boyu yetmez. Bunun üzerine talebesi hemen yan tarafta hazır ettiği bir taşı üstadının ayağının altına koyarak ona yardımcı olmak ister. Üstat ayağını taşa tam basacakken bazı harfler fark eder. Talebesine, “Sen bu taşı nereden buldun?” diye sorduğunda genç adam, “Dışarıdaki taş kalıntılardan aldım,” cevabını verir. Üstat, “Bunun üstündeki yazıyı gör-medin mi?” diye sorduğunda çocuk, “Yabancı yazılardı, ne zararı olabilir ki?” cevabını verir. Bu sefer sinirlenir usta hattat, “A oğlum, şu ettiğin de laf mı? Adamın Müslümanı Hristiyanı olur da yazının dini olur mu? Biriyle ettiğin duayı diğeriyle edemiyor musun?! Allah muhafaza sadece bu ya-zıya basmak bile insanı tepetaklak götürürerir öbür tarafa!

Şimdi al bunu bulduğun yere, üzerine basılmayacak bir yere koy,” diyerek çocuğu bir güzel paylar.

Şimdi sorarım sizlere: Nerede Orta Çağ’daki bu hattatın yazıya hürmeti, nerede 21’inci yüzyıldaki rahibin Kur’an’ı yakmaya girişmesi?

Hulasa edelim: Terry Jones’un Kur’an yakmasını Batı’nın geleneğinden kopuk bir anomali, bir manyağın uydurukça gösterisi olarak yorumlarsak yanılırız. Hayır, bu kitap yakma vakası Hristiyan Batı geleneğinde çok derinlerde yatan bir hoşgörüsüzlüğün ve barbarlığın basit bir dışa vurumudur sadece. Bir düşünce özgürlüğü olarak masumlaştırılan bu tür eylemlerin ucu eninde sonunda insanoğluna dokunur. Evet, belki bugün insanları yakmıyorlar. Öyle ama, insansız *dro-ne*’larla Orta Doğu’da sivilleri bombalayan, Ebu Gureyb’de onca yıldır suçsuz pek çok Müslümana Engizisyon mantığıyla ve pratikleriyle işkence eden de aynı kafa değil mi? Bağdat’ta, Filistin’de, Suriye’de ve daha pek çok yerde öldürülen çocuklar sırf Müslüman oldukları için global medyada dışlanmıyor mu? Batı kamuoyunda bu insanlar için, “Nasıl olsa hak etmiştir o Müslümanlar!” düşüncesi hiç mi hâkim değil? O yüzden kimse söylemiyor ama ben size söyleyeyim: Florida’da kitap yakanlar, Orta Doğu’da insan da yakarlar.

___İz sürenlere...

Batı’nın bize yanlış öğrettiği tarihi yine Batı’dan doğru öğrenmeye devam ediyoruz! İslâm’ın kâğıt üretimindeki ve dolayısıyla da modern medeniyetin inşasındaki rolüne dair yazılmış en iyi kitap **Jonathan M. Bloom’un**

Paper Before Print: The History and Impact of Paper in the Islamic World adlı eseridir.

Adil olalım: Jones bu kitap yakma çılgınlığına giriştiğinde Amerika'dan ciddi itirazlar yükselmiştir. Film yapımcısı, yazar ve düşünür Michael Moore, "İçinde İsa kelimesi bilmem kaç kere geçen bir kitabı neden yok etmek istiyorsunuz?!" diyerek bu barbarlığa karşı sert ve haklı bir duruş sergileyen sayısız Amerikalıdan sadece biridir.

"**Kâğıt**" kelimesi bize Arapçadan (*kagad*) geliyor. Onlar da doğal olarak Çince ve Uygurcadaki *kagda* ve *guji* sözlerinden bunu türetmişler. Fakat Araplar kâğıda *kirtas* da derlerdi. Bizdeki "kırtasiyeci"nin de anlamı aslen buna dayanır, "kâğıt yapımcısı" veya "taciri" demektir.

Bugün bile **İngilizcede** ve pek çok Batı dilinde kâğıt birimi "**ream**", yani "top" sözcüğüdür ve 500 tabaka kâğıdı içerir. Bu kelimenin kökeni ise "balya/yığın" anlamına gelen Arapçadaki "**rizma**"dır.

Hatırlatmaya gerek yok ama, başlıktaki "Batı'nın Deli Gömleği" Attilâ İlhan üstada, saygı duruş babında bir göndermedir.

Bu yazıyı yazmadan önce baktım, **Terry Jones** şimdilerde son ekonomik krizlerle içi boşalan ve pek çok boş dükkânın olduğu bir AVM'de patates kızartması satıyormuş. Canı sıkılınca patates kızartmalarını pişiren ateşin içine bir iki de kitap atar mı orasını bilmem!

SIFIR NOKTASI: AMERİKA'NIN KEŞFİ VE İSLÂM

Bundan beş yıl kadar önce Amerika'da bir seçim dönemi idi. New York'a yeni bir cami yapılacağı duyulduğunda kıyamet koptu. Peki New York'ta cami yok muydu? Elbette vardı. Sadece New York'ta değil, Amerika'nın dört bir yanında binlerce cami vardı ve hiçbirisi de böylesi bir kıyametin kopmasına neden olmamıştı. Gerçi 11 Eylül'den sonra Amerika'nın dört bir tarafındaki camilere saldırılar gerçekleşiyor, yenilerinin yapımı ise türlü protestolara maruz kalıyordu... Fakat bu cami daha da başkaydı. Sorun, caminin yapılacağı yerd i: Aşağı Manhattan'da, Church Street ile West Broadway arasında, Park Caddesi 51 numarada. Peki ne varmış bu yerde, diyorsunuz haklı olarak. O zaman şöyle söyleyeyim: 11 Eylül saldırılarında yıkılan İkiz Kulelerin, yani sıfır noktasının yanı başında. Şimdi anladınız, değil mi?

Pek çoklarına göre sözde Müslümanların terör saldırısı yaptıkları böyle bir yere cami inşa etmek katilleri ödüllendirmekti! Aslında caminin planlandığı alan tam olarak sıfır noktası da değildi, onun iki blok ötesiydi, ama olsun, Müslümanlar çok istiyorlarsa dinlerini Müslüman ülkelerde yaşayabilirlerdi! O bölgede bar, kumar yeri, hatta striptiz kulübü bile vardı ama camiye yer yoktu. Yapılacak olan aslında tam

olarak cami de değildi; içinde yüzme havuzu, kreşi, sineması ve kitabevi de olan bir İslâm Kültür Merkezi'ydi, ama o da para etmedi. Hakkını yemeyelim, dönemin New York Belediye Başkanı Michael Bloomberg'ün şehrin ileri gelen kanaat önderlerini de yanına alıp arkasında Özgürlük Heykeli silüetiyle, camiyi savunan etkili bir konuşma yapması bile ortalığı yatıştıramamıştı. Çok geçmeden New York'un caddelerinde ve Amerika'nın has kasabalarında "Müslümanlar Arabistan'a defolun! Mekke'ye geri dönün!" sloganlı pankartlar açıldı, Müslümanların Amerika'daki yerleri sorgulanmaya başladı. Tartışma bir anda metropolü aştı ve tüm ülkeye yayıldı. Bir CNN anketi halkın %70'inin camiye karşı olduğunu gösterdi. Müslümanların Amerika'da ne işi vardı?!

Sonra Trump geldi ve onlara haddini bildirir gibi işaret parmağını sallaya sallaya Müslümanları artık ülkeye sokmayacağını söyleyerek seçim kazandı. Zararlı gördüğü Müslümanları da ülkeden çıkartmakla tehdit etti. Ona göre, Amerika, Amerikalıların, Müslümanların değildi! Üstelik bu, onun seçim propagandasının bir detayı da değildi. Güpegündüz ana unsurlarından biriydi ve Trump'ı Trump yapan, bu "Müslümanları ülkeden kovma ya da ülkeye sokmama" sözleriydi.

Müslüman olsun olmasın, aklı başında her insan 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenlerle Müslümanların aynı kefeye konamayacağını, İslâm'ın bir grup radikal teröriste indirgenemeyeceğini çok iyi biliyor. Ama Amerika'da iyice kronikleşen ve muhafazakâr Amerikalıların oylarına göz diken her politikacının diline doladığı bu zenofobik (yabancı korkusu-nefreti) tartışmada çürütülmeyi bekleyen başka bir tez daha var. Bu anlayışa göre, Müslümanlar Amerika'nın tarihinde bir anomali, yani onlar her zaman yabancı ve öteki olarak kalmaya mahkûm. Öyle ya, 1492'de Ka-

tolik İspanyollar tarafından keşfedilen, sonra da İngilizler tarafından sömürgeleştirilen ve son olarak kendi özgürlüğünü kazanan Amerika'da Müslümanların nasıl bir rolü olabilir ki? İşte bu soru cevaplanmadan, ve bundan da öte, cevap her Müslüman tarafından içselleştirilmeden Amerika Müslümanlar tarafından tam olarak sahiplenilemez. Amerika'daki İslâm algısını masumları katleden silahlı terörist gruplara ya da modern zaman haşhaşinlerinden mürekkep teröristlerin yönlendirmelerine terk etmek istemiyorsak bu konuyu iyi anlamalıyız.

Amerika'nın bilinen keşfinden çok önce, keşfi sırasında ve sonrasında olmak üzere, üç ayrı dönemde İslâm'ın tarihi Amerika kıtasının DNA'sına bir sarmal şeklinde işlenmiştir. İslâm, Amerikan tarihin dışında değil, o tarihin tam merkezindedir!

Anlatayım...

Müslümanların Amerika'nın keşfi ve gelişimindeki rolünü üç ayrı yoldan ispat edebiliyoruz. Önce Kolomb'un şu meşhur 1492 keşfini ele alalım. Orta Çağ Avrupa'sında Katolik Hristiyan bir denizcinin okyanus ötesi seyahate girişebilmesi ve bunun için gerekli yüzlerce mürettebatı toplayabilmesi pek akıl alır iş değildir. Şöyle bir örnek vereyim; şimdi biri kapıdan içeri girse, bize dese ki, "Toparlanın sizi Mars'a götüreceğim! Dışarıda uzay gemim de hazır!" Böyle birine "deli" muamelesi yapıp, gülüp geçmez misiniz? İşte aynı şekilde Kolomb, İspanya ve Portekiz Hristiyanlarına bu "çılgın" projesinden bahsettiğinde ona aklından zoru olan biri muamelesi yapılmıştır. Çünkü o dönemin Katolik dünyasında kâinatın merkezinin dünya olduğuna, dünyanın da bir daire değil, düz bir tepsi olduğuna inanılırdı. İspanya'nın batısındaki "büyük deniz"den

korkuyla bahsedilirdi. Denizde çok açılırsanız eğer dehşetli yaratıklar ve canavarlarla karşılaşacaksınız!

Kolomb ise dünyanın yuvarlak olduğunu ve yeterince gidildiğinde Asya'ya ulaşılacağını iddia ediyordu. Bu pahalı yolculuğu finanse edebilmek için kralları ve gemilerini hareket ettirebilmesi için ise yeterli sayıda mürettebatı ikna etmek zorundaydı. Oysa onu dinleyen Katolik âlimler, ki bunlar kralların baş danışmanları ve ülkedeki ilim faaliyetlerini denetleyen üst düzey görevlilerdi, çok fazla Batı'ya gidildiğinde dünyanın dibinden yere düşüleceğini söylüyorlar, Kolomb'a tam bir deli muamelesi yapıyorlardı.

Devletin ileri gelen âlimleri ve yönetici sınıfı böyle düşünürken, gemi tayfası gibi cahil bir kesim farklı mı düşünüyordu? Elbette hayır. İşte bu yüzden Kolomb yıllarca seyahatine cesaret edebilecek pek kimseyi bulamamıştır. Ne var ki, 1492'de Avrupa'da yedi asır hüküm süren İslâm medeniyeti sona erdiğinde işin rengi değişti. Katolik İspanyollar böylesi sıra dışı bir başarının kendilerine Tanrı tarafından bahşedildiğine ve seçilmiş insanlar olduklarına kendilerini öyle kaptırmışlardı ki başka hiç kimsenin yapamayacağı şeyleri artık yapabileceklerine inanmışlardı. İşte böylesi bir kibir ve böbürlenme Katolik Kraliyetini sonunda belki Kolomb'un dediklerini bile gerçekleştirebileceklerine ikna etmişti. Peki ne diyordu Kolomb? "Bana üç gemi ve yüz kişi verin, size Doğu'nun bütün zenginliklerini getireyim!" Katolik Krallar daha fazla hayır diyemedi.

Kolomb, seyahatinin finansmanı için Katolik aristokrasiyi ikna ettikten sonra, önünde tek bir engel kalmıştı: Böylesi "delice" bir işe girişecek mürettebatı bulmak! Ünlü kâşif onu da halletmişti. Granada İslâm İmparatorluğu'nun katledilmesiyle birlikte zorla içeri tıkılan, işkence edilmek

üzere bekleyen mahkûm Müslümanlar! Dönemin zindanları zorla Hristiyan edilen ama sonradan bir şekilde kendilerini ele veren “sapkın Muhammedilerle” doluydu. Öyle diyorlardı Müslümanlara. Bu yanlış inanışa göre, nasıl ki Hristiyanlara Hz. İsa’nın Tanrı olduğuna inandıkları için “İsacılar” anlamında “Hristiyanlar” denmişti, onlar da Müslümanları – haşa– Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Tanrı olduğuna inandıklarını sandıklarından “Muhammedi” diye etiketlendirmişlerdi.

Lafı fazla uzatmayalım, Kolomb’un mürettebatında zindanlardan kurtarılan Müslümanlar ya da denizcilikten anlayan İspanyollar olduğu söylenir, ki bu ikinci grubun da çoğunun gizli Müslüman olması, az sonra anlatacağım üzere, son derece muhtemeldir. Engizisyonun insanı dehşete salan işkencelerinden kaçmak için görünürde Hristiyan olan ve hiçbir şekilde açık vermeyen bu insanlar çok iyi denizci ve kartograftır. Çünkü o dönemde bu işi en iyi bilenler İslâm medeniyetinin altı asırlık ilim hazinesinden beslenirlerdi ve bu iş onların, Arapçadan oluşan denizcilik aletlerini, el yazmalarını ve haritalarını etkili şekilde okumalarını gerekli kılırdı. Buna az sonra tekrar döneceğim; Kolomb’un mürettebatıyla devam edelim...

O meşhur üç gemiyi bilirsiniz. İlkokul sıralarında öğrenmişsinizdir Santa, Pinta ve Nina’yı; Kolomb’un Amerika’yı keşfinde kullandığı üç geminin adı. Onu biliyoruz da, acaba bu gemilerin kimin olduğunu ve dümenlerinde kimlerin oturduğunu biliyor muyuz? Pinzon Kardeşler. Martin Alonso Pinzon, Vicente Yanez Pinzon ve Francisko Pinzon. Kolomb’un gemilerinin hak sahipleri olan bu Pinzonlardan ilki, Pinta’nın aynı zamanda kaptanıdır da. Peki ne var bunda diyeceksiniz? Şimdi sıkı durun: Bu adamların soyunun Fas Sultanı III. Ebu Zayan Muhammed’e kadar dayandığı, yani

Pinzonların da aslen Müslüman oldukları yönünde iddialar var. Ayrıca bir dördüncü kişi daha var ki, o da Kolomb'un seyahatini olanaklı kılan harita okuyucu bir Afrikalı: Yine Müslüman olduğu düşünülen Pedro Alonso Nino. İşte böylesi bir mürettebat sayesinde Kolomb aslında dörtte bir oranında yanlış hesapladığı yolculuğunu gerçekleştirebiliyor!

Şimdi şu hesaplara bir bakalım isterseniz. Orta Çağ'ın sonlarına doğru bir Katolik denizcinin elindeki en iyi astronomi ve coğrafya hesaplamaları, ki bunlar denizciliğin yapıtaşlarıdır, Yunan âlim Batlamyus'a dayanır. (Hakkını verelim, daha eski bir Antik Yunan alimi olan Eratosthenes'in ölçümleri daha doğru.) Asırlardır olduğu gibi Kolomb'un döneminde de özellikle Hristiyan âlimler arasında Batlamyus'un yeryüzü ölçümleri günü kurtarıyordu. Hâlbuki Müslüman âlimler Batlamyus'u çoktan sorgulamaya başlamışlardı ve onun çağın teknolojik gereksinimlerine cevap vermekten uzak olduğunu görüyorlardı. Örneğin, ekvatordaki iki boylamın arası modern hesaplamalar ile Batlamyus'un hesaplamaları arasında büyük sapmalar vardır. Yani dünyanın çevresini olduğundan çok çok daha küçük ölçmüşlerdir. Kabul ediyoruz; Batlamyus'un ölçümleri, dönemine göre büyük bir başarıdır. Ancak böylesi yanlışlıklarla Atlantik'e açılmak akıl kârı değildir.

Şimdi Müslüman âlimlerin hesaplamalarına bakalım: El-Fergâni, Batlamyus'un hesaplamalarını düzelterek bir derece meridyenin, bazılarına göre Galileo'ya kadar kullanılan en doğru sonuçlarına ulaşmıştır. El-Me'mun'un bir araya toplayıp büyük bir atlas yapmalarını istediği âlimleri ise iki boylam arasındaki en detaylı hesaplamalara imza atmışlardır! (Resim 13). Dikkat edin, bu, dokuzuncu asırda oluyor! El-Me'mun'un matematikçileri arasında Batı'daki

“algoritma” disiplinine adını veren el-Hârizmî'nin olduğunu da unutmayalım.

Peki bu hesaplamaları neyle yapıyorlar? Elektronik aletlerle çevrilişimizi o kadar kanıksadık ki, bazen günümüzden geçmişe baktığımız zaman hesap makineleri, bilgisayarlar olmadığını ilk seferde aklımıza bile getiremeyebiliyoruz. Elektronik devrim öncesi bu iş mekanik aletlerle yapılırdı. Cetveller, kadrânlar, sekstanlar, gönye ve pergeller ve bunların gelişmiş modelleri hayati önem arz ederdi. Fakat burada günümüzde pek kimsenin artık görmediği, bilmediği bir alet var ki, Orta Çağ'da uzak ufuklara seyahatin âdeta tek başına yapıtaşı olmuştur: Usturlap. Bir alet düşünün ki gündüz güneşe, akşam yıldızlara ve/ya aya tutulduğunda size saati söylemekle kalmıyor, bulunduğunuz enlem ve boylamı da veriyor! Yani günümüzün GPS'i. İşte bu aleti de yine kusursuz hâle getiren, onu geliştiren ve en doğru verileri gösterenlerini icat edenler yine Müslüman âlimler.

Konumuza geri dönecek olursak, Kolomb'un döneminde rakamları ve harfleri tamamen Arapça olan bu harfleri okuyacak, bu hesaplamaları yapacak, böylesi bir birikime sahip olanlar Endülüs Müslümanlarından başkaları değildi. Bu, Pinzon Kardeşlerin de İslâm ilminden beslendiğini açık bir şekilde ortaya koyuyor... Zira Kolomb'un kendi hesaplamaları öyle yanılttı ki Atlas Okyanusu'nun mesafesini, olduğundan çok daha kısa sanıyordu. Bu yüzden de Amerika kıtasına ulaştığında Asya'ya vardığını düşünmüş ve o kıtada gördüğü insanlara kendi dilinde “Hintliler” demiştir! Bugün bile İngilizcede Amerikan yerlilerine “Indians”, yani “Hintliler” denir! Peki nasıl oldu da Kolomb böylesi bir yanılgıya düştü? Çünkü Kolomb bir âlimden çok bir tüccar zihniyetiyle hareket ediyordu ve aslında onun tek yapmaya çalıştığı zengin olmak,

patronlarını memnun etmekte. Cehaleti bazen o kadar ileri gidiyordu ki İtalyan deniz mili ile Arap deniz mili arasındaki farkı ayırt edemiyordu (ikisi arasında yaklaşık bir buçuk katlık bir fark vardır ve uzaklıklar arttığında bu, ciddi yanlış hesaplamalara yol açar!).

Özetleyecek olursak, Kolomb Amerika'yı Müslüman denizcilerin birikimlerini kullanarak keşfedebilmiştir, zira o dönemde İslâm literatürü bu konudaki tek yetkin kütüphaneye sahipti. Ve bu kütüphane, bu birikim Endülüs'te, Kolomb'un avcunun içindeydi! Keşfediyor dedik ama, aslında onu da yapmıyor, çünkü Amerika Kolomb'dan çok önce farklı kavimler tarafından ziyaret edilmiştir. Batı literatüründe Vikinglerin bu anlamdaki seyahatleri son dönemlerde çokça işlenir oldu. İskandinav asıllı Amerikalılarda, ki bunların özellikle Amerika'nın kuzey eyaletlerinde hatırı sayılır bir oranı vardır, Vikinglerin Amerika'yı keşfi haklı bir övünç kaynağı olarak sürekli dillendirilir. Ama konu Müslümanlar olunca bırakın bu yazıda dile getirdiklerimin popüler bilgi olmasını, ilim camiasında bile tam olarak tartışıldığı söylenemez. Dile getirenleri de komplocu ya da dinci diye etiketleyip, öteki kültürlerle karşı hamasi duygular taşımakla suçlayan, güvenilirliğini zedelemeyi iş belleyenler vardır ülkemizde, ama ona şimdi hiç girmeyeceğim.

Böylelikle Amerika'nın keşfinde Müslümanların rolüyle ilgili olarak ikinci kanıtımıza geldik: Müslümanlar Kolomb'dan çok önce, öyle birkaç yıl arayla falan da değil, belki de asırlar öncesinden Amerika kıtasına okyanus ötesi seyahat gerçekleştirmişlerdir.

Müslüman âlimlerin daha dokuzuncu asırda Yunan, Çin, Hint ve Mısır birikimlerini kullanıp, bu hesaplamaları çok farklı ufuklara taşıyarak denizcilik hesaplamalarında ve alet-

lerinde ne kadar ileri gittiklerini yukarıda zaten anlatmıştım. Endülüslü tarihçi el-Mesûdî, *Altın Çayırılar ve Elmas Ocaklar* adlı kitabında Müslümanların Amerika kıtasıyla tanışmasını anlatır. On birinci asrın başında ise Granadalı denizci İbn Faruk'un Kanarya Adaları'na vardığına dair argümanlar vardır. El-İdrisî ise *Ufukları Aşan Seyahat* diye çevirebileceğimiz kitabında Kuzey Afrikalı sekiz denizcinin Lizbon'dan yola çıktıklarını ve büyük ihtimalle bugünkü Karayipler'e vardığını anlatır. Çin kaynaklarında da benzer bilgilere ulaşılabılır. Song Hanedanlığı tarihçileri Zhou Ku-Fei ve Zhao Ru-Gua'nın anlatılarında Atlas Okyanusu'nda yüz günü aşan seferlere çıkan Arap gemilerinden bahsedildiği söylenir. Batılı âlim Fra Mauro da en azından 1420 yılında Karayipler'e seyahat eden bir gemi gördüğünü ifade etmektedir.

Bu arada, el-İdrisî deyince kartografi, yani harita bilimi alanında biraz duralım. Bu Müslüman kartograf on ikinci asrın en meşhur, en güvenilir dünya atlasını hazırlamıştır (resim 14). Beytül'-Hikme'den Granada'ya ve İstanbul'a uzanan İslâm âlimleri modern dönem öncesinin en sağlam haritalarını resmediyorlardı. Batlamyus ve onu takip eden Avrupalı denizciler yeryüzünün kıtalarla kaplı olduğunu, denizlerin ise büyük göller olduğunu ileri sürerlerdi. Hâlbuki Müslüman âlimler günümüzdeki modern bilimin de ispat ettiği üzere yeryüzünün denizlerle kaplı olduğu, kıtaların suların ortasında olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Bu görüşü ilk ileri sürenlerden biri on birinci asır âlimi el-Bîrûnî'dir.

Bazılarınızın bu yazının başından beri "Piri Reis'ten ne zaman bahsedecek?" diye sabırsızlandığını duyar gibiyim. Anlatalım. Sırlarla dolu Piri Reis haritası Amerika kıtasını en doğru şekilde resmeden ilk haritalardan biridir. Batılı tarihçiler doğruluğu saptanmamış birtakım bilgileri öne sü-

rerek haritanın aslının Kolomb'a ait olduğunu vurgularlar. Hâlbuki Kolomb'un böylesi ince hesaplarla dolu bir haritayı çizmesi pek mantıklı gözüküyor. Kolomb'un haritasının da başka bir orijinale dayandığı düşünülebilir. Zaten aslen Cenevizli kâşiften günümüze kalan Piri Reis öncesine ait, böylesi bir Amerika haritası da yoktur. Piri Reis haritasından önceki hiçbir çalışmada –ta on sekizinci asra kadar– Güney Amerika kıyıları bu derece bir netlikte resmedilememiştir. Juan de la Cosa ve Alberto Cantino haritalarında da benzer görüntüler vardır; ancak bu üç haritanın arasındaki bağlantı açık değildir. Belki bu üç haritanın da yine başka bir orijinale dayandığı iddia edilebilir ki, bunun da yine Müslüman kâşiflerinin eserleri olduğuna şüphe olmasa gerek. Bu konuyu tüm detaylarıyla bilimsel olarak masaya yatıran da Fuat Sezgin hocamızdır.

Nihayetinde, İslâm'ın kutlu mesajını Mekke'den başlayarak Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Çin'e kadar çok büyük bir alanda yaymaya çalışan sahabilerin ve torunlarının, Kolomb gibi çıkar duygusuyla değil ama dinî bir misyon vazifesiyle hareket etmelerini, yeryüzünün her noktasına güçlerinin yettiğince ulaşmaya çalışmalarını anlamak bizler için çok zor olmasa gerek. Tüm bunlar bir araya konduğunda Kolomb'un notlarından bazılarında Amerika'da camiye benzer yapılar olduğundan ve Arapça konuşan insanlardan bahsetmesine rastlamak pek de safsataya benzemiyor.

Gelin bir de Kolomb sonrası Amerika'daki duruma bakalım. Müslümanların Amerika'nın gelişimindeki üçüncü ispatı insanlık tarihinin belki de en karanlık, en kanlı sayfalarından geliyor: Köle ticareti. Granada İslâm İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte İspanya ve Portekiz krallıkları Orta Çağ'ın en büyük emperyalist güçleri olmuş, Doğu'daki

Osmanlı gücüyle çatışmak yerine, çok daha rahat bir şekilde toprak ve iktidar kazanabilecekleri yeni kıtaya yönelmişlerdir. Bu Katolik güçler Amerika'da uçsuz bucaksız, verimli topraklarla karşılaştılar. Ancak bu toprakları işletecek, onları ürüne ve paraya döndürecek yeterli derecede insan yoktu. Doğru, Amerikan yerlileri oradaydı ama emperyalist çarklar onları kısa zamanda öğütüverecekti. Size şöyle bir örnek vereyim: İspanyollar yeni kıtaya ayak bastıklarında 100 bin ila birkaç milyon arasında yerli olduğu biliniyor. Bazı araştırmalara göre, bu rakam sadece yirmi yıl sonra 30 bine düşüyor!

Yeni kıtadaki pirinç, çivit, pamuk, altın, kürk, deri, sıgır, buğday ve ağaç üretimi için ki bunların çoğu Avrupa'da sürekli artan nüfuza hizmet etmeye başlıyor, astronomik rakamlarda işçiye, daha doğrusu köleye ihtiyaç vardı. Elbette Katolikler bu işleri kendi dindarlarına gördürmeyecekti. Bu yüzden Engizisyon zindanlarından, Avrupa'dan sürülen yüz binlerce Müslüman ve Kuzey Afrika'daki milyonlarca zenci, balık istifi gemilere doldurularak Amerika'ya taşındı. Bu zencilerin de azımsanmayacak bir kısmının Müslüman olduğunu hatırlatmama gerek var mı? İşte böylesi bir tarih var Amerika'nın dünya devi olmasının ardında!

Yeri geldi, bir şey paylaşayım. Amerika'da yaşadığım yıllarda yarım saat uzaklığında "Mahomet", yani Muhammed adlı bir kasaba vardı. Yaşadığım şehre her gittiğimde Mahomet'e kaç mil kaldığını gösteren tabelalar görür, Amerika'nın tam ortasındaki bir kasabaya neden bu ismin verildiğini merak ederdim. Üstelik bu tek bir örnek de değildi. Açın haritayı bakın, Amerika'da "Mekke," "Kahire," "Fas" gibi belde isimleri görürsünüz. Bunun sebebini yıllar sonra, araştırmalarım da anladım. Birinci teori şu: Afrika'daki evlerinden sökülüp

alınan Müslüman Afrikalılar köle olarak yerleştirildikleri bu topraklara kendi dinlerinden isimler vermişlerdi. Hasretlerini böyle gidermeye çalışıyorlardı! Bir başka teori ise bu yer isimlerinin 19 ve 20'nci yüzyıllardaki Arap göçmenler tarafından buralara verildiği. Son görüşe göreyse Amerika'ya ilk yerleşenler ("*first settlers*") bir zamanlar Orta Doğu'da bulunan "ihtişamı" "Yeni Dünya"da inşa etmeye girişerek, romantik bir oryantalizmle bu isimleri seçmişlerdi. Sonuçta hangi teori doğru olursa olsun, İslam, Amerika'nın tarihine işlemiştir. Gerçi Mahometliler bunu kabul etmiyor ama kasabalarının isimlerini değiştirmeye çalışmaktan da geri durmuyorlar!

Bitirmeden önce Kolomb'un Osmanlı sultanı II. Bayezid'den seyahati için gemi isteyip istemediği konusuna, daha genel anlamda da bu seyahatte Osmanlı'nın rolüne değinelim. Ünlü kâşifin Osmanlı sultanıyla görüşüp görüşmediği tam olarak net değil; ikincil kaynaklarda silik bilgiler var. Böyle bir görüşmenin olmuş olması da tamamen imkânsız değil. Ama bana göre burada önemli olan, böylesi bir karşılaşmada, sırtını İslâm ilminin derin ve güvenilir kaynaklarına dayayan Osmanlı âlimleri arasında Kolomb'un çarpık çurpuk hesaplamaları ve kaypak karakteri güven uyandırmamış olmalı. Kolomb'un zengin ülkeler bulma motivasyonu da Osmanlı'nın temel prensipleriyle örtüşmüyor. Zira II. Bayezid böylesi açgözlü bir hedef için değil ama Endülüs'teki mazlumlara kurtarmak için gemilerini seferber etmiş bir sultandır.

Ama bu seyahatin Osmanlı ile ilişkisi de büsbütün yok değildir. Çünkü Kolomb'u ve çağdaşı Katolikleri Batı okyanuslarına iten şey Osmanlı'nın bilinen dünyanın tüm ticaret yollarına ve kültür ağına hâkim oluşuydu. Bu büyük gücü aşamayacaklarını anlayan Batı Avrupalı güçler, eğer geniş-

lemek istiyorlarsa bunu Osmanlı'yı bypass ederek, yani Batı'dan yeni yollar bularak yapabileceklerini görmüşlerdi.

Hülasa edelim: Üç ayrı şekilde, hem Kolomb öncesi, hem de sonrası dönemde, ve Kolomb'un bizzat kendi seyahatinde, yani Amerika kıtasının keşfinde ve gelişmesinde İslâm medeniyetinin ilmi birikiminin ve Müslümanların çok büyük rolü vardır. Bu üç dönemden sadece bir tanesi bile Amerika'nın Hristiyanların ve Yahudilerin olduğu kadar Müslümanların da toprakları olduğunu kanıtlamaya yeter! Kolomb'un Endülü'sün ilmi hazinelerinin Katoliklere geçtiği bir dönemde ortaya çıkması tesadüf müydü? Hadi diyelim, Kolomb'un gemisindeki Müslüman denizcilere safsata, Amerika'yı dokuzuncu asırda keşfeden Araplara da deli saçması dediniz. Peki ya günümüzdeki Afrikalı Amerikalıların köle atalarına ne diyeceksiniz? Haritaları ve sayıları nasıl reddedebileceksiniz?! Washington, Paris ve Londra müzeleri Orta Çağ İslâm denizcilerine ait, denizcilik tarihine yön veren paha biçilmez usturlaplarla doludur. Bu bilgiler Obama'nın Müslüman olduğu safsatasından da daha gerçektir. Eğer Amerika'nın Müslümanlarla alakası bağlamında da bir sıfır noktası, bir başlangıcı olacaksa da bu, 11 Eylül değil, işte bu tarih anlayışı olmalıdır.

____İz sürenlere...

Amerikan yerlilerine İngilizcede "**Hintliler**" demek ne kadar yanlışsa Türkçede "**Kızılderililer**" demek de aslında o kadar yanlış değil mi? İnsanları renkleri ve görünüşleriyle isimlendirmek ötekileştirici ve aşağılayıcı bir tavidir.

“Usturlap” kelimesinin kökeni bile bu aletin tarihine ışık tutar. Yunan-Arap ortak karışımı olan bu kelime **“yıldız-tutan”** demektir.

Amerikan yerlilerin bazılarında (Çeroke ve Mandinka gibi) Arapça asıllı kelimeler olduğu dahi iddia ediliyor ama o, bu yazının boyunu aşan bir konu.

Bu tarihin detaylarını öğrenmek için kendi dehamız **Fuat Sezgin** Hoca’dan öteye gitmeye gerek yok. Onun tek bir makalesi dahi konunun tüm inceliklerini gözler önüne sermeye yetiyor: **“The Pre-Columbian Discovery of the American Continent by Muslim Seafarers”**. İlla Amerika’dan bir kaynak arayanlar **Jerald F. Dirks’ün *Muslims in American History: A Forgotten Legacy*** adlı kitabına göz atabilirler.

Amerika’nın keşfinde burada bahsettiğim Müslümanları ve onların Kristof Kolomb’la sınavlarını bir de roman tarzında okumak isteyenler ***Son Sefarad: Sultan Bayezid’in Savaşı*** adlı romanıma bakabilirler.

New York’taki cami yapılacak yere şimdi 70 katlı süper lüks bir **rezidans** yapılacağını söylüyorlar. New Yorklular artık rahat bir uyku uyuyabilirler!

DOCTRINA ISLAMICA : YA DA CHAUCER'DAN KOPERNİK'E İSLÂM VE BİLİM

Bazen, aslen bir Batı edebiyatçısı nasıl olur da İslâm tarihine bu kadar ilgi duyar diye soruyorlar bana. Nasıl duymam ki? İslâm tarihinin bir şekilde dokunmadığı, içine işlemediği, etkilemediği bilim, edebiyat ya da sanat dalı var mı?

Örneğin, Geoffrey Chaucer; İngiliz edebiyatı kanonunun ana damarlarından. Orta Çağ dönemi kült eserlerinden *Canterbury Hikâyeleri*'nde bakın hangi büyük âlimleri sıralıyor: Hipokrat, Galen, ve sıkı durun, İbn Sînâ, er-Râzî, el-Kahhal ve İbn Rüşd. Chaucer, İbn Sînâ'yı Hipokrat'ın yanına koyuyor, İbn Rüşd'ü Galen ile eşdeğer tutuyor.

Özellikle tıp alanında İbn Sînâ Avrupa'da cihanşümul olmuş, Frenklerin kendilerinden biriymiş gibi "Avicenna" diye bahsettikleri, içselleştirdikleri biri hâline gelmiştir. Üstelik çoğu zaman onu Hipokrat'ın önüne geçirirler. Yine Orta Çağ Frenk sanatçılarına ait bir gravür var (resim 15). Gravürde sağ köşede Hipokrat, solda Galen ve ortada İbn Sînâ durur. Üstelik İbn Sînâ'nın elinde yerküre, başında da bir taç var! Bildiğiniz, tıbbın kralı kendisi! Simetri, detay ve merkezi konumlandırmanın çok önemli olduğu böylesine bir resimde

İbn Sînâ'nın tam ortada resmedilmesi ona Hipokrat'tan da, Galen'den de daha çok önem atfedildiğinin kanıtı değil mi?

Başka bir Batı eserine, bu sefer bir Rönesans tablosuna bakalım. Bu, çok daha meşhur bir tablo, Raphael'in 16'ncı yüzyıl çalışması *Athens Okulu* (resim 16). Ünlü ressam bu resimde Batı felsefi düşüncesine yön veren herkesi çizmiş: Aristo, Sokrates, Platon ve diğerleri. Resimde bizden de biri var: Pitogoras'ın hemen yanında duran İbn Rüşd!

Dante bile *İlahi Komedya*'sında Müslümanlara cehennem ateşini reva görürken, İbn Rüşd'e ve İbn Sînâ'yı en azından Araf'a koyarak onlara nefes aldırır. Bu iki Müslüman âlimini ateşe atmaya gönlü elvermemiş, onları daha yüksek mertebeye yükselterek onurlandırmayı tercih etmiştir. (Allah razı olsun, diyeceğim ya, dilim varmıyor; Dante'ye başka bir yazıda etraflıca eğileceğiz.)

Batı'nın baş tacı ettikleri sadece doktorlar ve filozoflar mı? Hayır. Gelin, bir de astronomiye bakalım. Kopernik'i bilmeyenimiz yoktur. Peki, Gezegenlerin, Güneş'in etrafında döndüğünü ilk defa öne sürdüğüne inanılan İtalyan bilim adamının, bu tezini anlattığı *De revolutionibus* adlı eserinde bir Müslüman âlime referansta bulunduğunu biliyor muydunuz? İşte burada da el-Bettâni karşımıza çıkıyor.

Bilimden bahsedip de matematikten bahsetmemek olmaz. Matematik'in devlerinden ve kendi adıyla anılan sayı sıralamasını bulan Fibonacci'nin aritmetik'in temel eserlerinden kabul edilen *Liber Abaci*'de (*Hesap Kitabı*) el-Hârizmî'yi, hem de bu alandaki eserinin adıyla zikreder.

Görüyorsunuz ya, ister edebiyatçı, ister tarihçi, isterseniz matematikçi olun, ne yana baksanız İslâm medeniyetinden bir isimle karşılaşıyorsunuz!

Peki nasıl olur da elin Chacuer'ı İbn Sînâ'ya hürmet eder? Öyle ya, biz bile Hipokrat yemini ederken, onlar nasıl olur da Müslüman bir tıpçıyı baş tacı ederler? Biz el-Hârizmî'nin adını bile doğru dürüst telaffuz edemezken, Frenklerin bu matematik dâhisinin çalışmalarından haberdar olmalarını nasıl açıklayacağız?

İşte bu yazımda bundan bahsedeceğim. Esasen uzunca bir süredir İslâm medeniyetinin bilime olan katkısını şöyle derli toplu yazmayı istiyordum. Ama bu konuya değil bir yazının, bir ansiklopedi serisinin dahi yetmeyeceğini de çok iyi bildiğimden erteleyip duruyordum. Fakat böyle bir kitapta bu yazı artık farz oldu. Konunun tamamını anlatmayı bırakın, bu büyük okyanusun sadece kıyısında dolanacağımın farkındayım. O okyanusa çıkmak ise size kalıyor...

Ama keyifli bir serüven olacak bu. Kıtalararası bir yolculuğa çıkacağız. Bağdat'tan Toledo'ya, Semerkant'tan Kurtuba'ya uzanacağız; rakamlardan atomlara, yıldızlardan insan anatomisine değin büyümlü bir dünyada kalem gezdireceğiz.

Önce ufak bir oyun oynayalım.

Ben size İngilizceden bazı kelimeler söyleyeyim, siz de bu kelimelerin ortak yanını bulun. *Algorithm* (algoritma), *algebra* (cebir; matematik), *alchemy* (kimya), *alkali* (bizdekiyle aynı), *alcohol* (alkol), *almanac* (almanak) ve *alcove* (kubbe). Zannedersem hepiniz de bu kelimelerin başındaki "al"ları fark ettiniz. Fen bilimleri başta olmak üzere pek çok bilim dalının İngilizcedeki ya adları ya da ilgili bilimdeki anahtar kavramları bunlar. Peki neden hepsinin başında da aynı harfler, daha doğrusu ön-ekler var? Bu kelimelerin hepsi de Arapçadan geliyor da ondan. Arapçada bizim "el" diye okuduğumuz İngilizcedeki "al", "the"nın karşılığıdır.

Algorithm, 9'uncu yüzyıl Müslüman âlimi el-Hârizmî'nin önce Latinceleşmiş, sonra da İngilizceye geçmiş adıdır. Hakeza, *algebra* da el-Hârizmî'nin *el-Cebir vel-Mukabele* adlı matematiğin temelini anlattığı kitabından gelmedir. Demek ki neymiş, İngilizcede matematiğin asıl adı Arapçaymış. Elde var bir.

Alchemy, yine Arapçadaki *el-kimya* kelimesinden gelmedir. Bu da kimya disiplinin adı. *Alkali* kelimesi bize de aynen geçmiştir. Ama bizde daha tanıdık bir kelime daha var, ki onu söylediğimde kelimenin asıl anlamını da şıp diye anlayıvereceksiniz: "kül." Eskiden özellikle sabun yapımında kullanılan bitki külleridir. Günümüzde farklı anlamlar kazanmış olmakla birlikte kelimin özü yine kimyasaldır. Elde var iki.

Bize "alkol" olarak geçen *alcohol* kelimesi ise "en son keredede çözülmüş, damıtılmış" anlamındadır. Canım "alkol" deyince hemen aklınıza şarap ya da bira gelmesin. Bu kelime tıbbın tam göbeğindedir, zira her türlü tıbbi operasyonda sterilizasyon için gereklidir. Etti üç.

Oldu mu size matematik, kimya ve tıp! Genelde astronomi tabloları için kullanılan *almanac* (bugün daha çok "yıllık" anlamında kullanılır) ve mimarinin yapıtaşlarından kubbe anlamındaki "alcove" kelimelerini de bu listeye eklerseniz astronomi ve mimariyi de ele almış oluruz. Bu da bize sadece fen bilimlerinin İngilizcedeki karşılıklarına bakmanın dahi o ilimlerin altında yatan, onları keşfeden ve geliştiren medeniyetlerin hangileri olduğunu kanıtlamaya yeter de artar bile!

Elbette biz bunun ötesine geçmeli ve Avrupa'nın Rönesans'ının ve bilimsel reformunun altında yatan saklı tarihe en azından bir kapı aralamalıyız. Sadece matematiğin ya da kimyanın değil, geometrinin, astronominin, optiğin, fiziğin, felsefenin, edebiyatın ve ekonominin de temelinde İslâm

medeniyetinin olduğunu görmeliyiz. Böylelikle şu “Karanlık Çağ” safatasının da tüm dünya için geçerli değil, sadece Avrupa, hatta sadece Katolik Hristiyan dünyası olarak kaldığına da tanık olmalıyız.

Matematikle başladık matematikle devam edelim. Ne de olsa bizimkiler bilim deyince sayısal ve fen bilimlerini anlarlar, edebiyat, felsefe, tarih arkadan gelir. Sizin de gönlünüz olsun...

Orta Doğu dünyası ve sonrasında da Avrupa, 9’uncu yüzyıl âlimi el-Hârizmî ile tanışıncaya kadar büyük bir baş ağrısı yaşıyordu. Baş ağrılarının sebepleri içinden çıkılmaz matematik hesaplamalarıydı. Size şöyle sorayım, siz hiç Roma rakamlarıyla çarpma yapmayı dedeniz mi? Bu arada Roma rakamlarının el işaretlerinin kâğıda dökülmüş versiyonu olduğunu söylememe gerek var mı? Bir parmak “I”, iki parmak “II”. Tam bir el şeklinde “V”nin beş parmağın yerine geçmesi, yani “5” anlamına gelmesi de bu yüzdendir. Şimdi sıkıyorsa CMLXXXVIII ile XI’i çarpın bakalım! Böylesi bir işlem için belki birkaç sayfa dolusu işlem yapmanız gerekir. Peki ya şöyle sorsam; 987 ile 11’i çarpın. Alt alta üç beş satırda, üç beş rakamla yapılabilecek bir işlem, değil mi?

İşte el-Hârizmî dünyaya bu rakamları tanıttı, “0” (sıfır) sembolünü ilk defa matematik işlemlerinde etkin şekilde kullandı. Hani derler ya, matematiğin kitabını yazdı: *El-Kitâbü’l-Muhtasar fî Hısabî’l-Cebri ve’l-Mukabele* ya da daha yaygın adıyla *Kitâb el-Cebir*. Yalnız dikkat edin, el-Hârizmî sıfır buldu, demiyorum. Onu yapanlar Hindular, ama çok daha arkaik bir şekilde. El-Hârizmî ise ondan önceki tüm matematik külliyatını, Hindu, Çin, Pers, Budist, Mısır, artık kim ne yaptıysa en iyi şekilde inceliyor ve modern matematiğin temellerini atıyor. “Algoritma” dediğimiz şey de,

üst düzey denklem ve fonksiyon hesaplamaları. Bu yüzden onun adı Latince de bu işlemlerin adı olduğu gibi, modern rakamlar da bugün bile İngilizcede *Arabic numerals* (Arap rakamları) olarak biliniyor.

el-Hârizmî'nin dünya medeniyetinin mirası olarak tüm kültürlerden gelen matematik çalışmalarını 9'uncu yüzyılda Bağdat'ta çalışması bir rastlantı değildi. İslâm Halifesi Harun Reşid'in kurduğu ve oğlu el-Me'mun'un kusursuz hâle getirdiği Beytül-Hikme (İngilizcede *House of Wisdom*), yani Hikmetler Evi'nin tek görevi buydu. İlim alanında yapılmış en üst düzey çalışmaları bulmak, bir araya getirmek, Arapça'ya çevirmek ve bunların ışığında ilmin doruklarına ulaşmak. El-Hârizmî burada yetişen efsanevi âlimlerden sadece biriydi.

Şirazesi şaşmış bazı Batılı tarihçiler, daha da kötüsü bizim kendi gönüllü sömürgeleştirilmiş aydınlarımız Bağdat'ın Yunan bilimine depoluk yapmaktan öteye geçemediğini yazarlar. Yanlıştır bu! Saptırmanın daniskasıdır. Bu yazıda rahatsız etmeye çalıştığım düşüncelerden biri de bu tür hakkaniyetsiz uydurmalarıdır. İslâm âlimlerinin çalışmalarına kabaca bakmak, Müslümanların medeniyetlerine şöyle bir göz gezdirmek dahi yapılan ilmi çalışmaların Müslümanların bizzat kendilerine ait olduklarını gösterir. Ama ne var, Müslüman, bilimi Çin'den geliyormuş, Yunan'dan geliyormuş, yok saymaz, onu kimden gelirse gelsin alır, öğrenir, kullanır ve daha iyisi için çalışır. Azımsamayın bu bakışı; 18'inci yüzyılda bir İngiliz, Leydi Montagu, çiçek aşısını Türklerden öğrenip de Londra'ya getirdi diye onu lanetlemişler, sapkınlıkla itham etmişler ve ayak diretmişlerdir biz Türklerin ilmini kullanmayız diye!

Beytül-Hikme'ye geri dönelim... Optik alanında devrim niteliğindeki çalışmalara imza atan İbn Heysem, Hikmetler

Evi'nin bir başka konuğuydu. O zamanki yaygın kanıya göre, ki bu antik Yunan âlimlerinden ileri geliyordu, görme işlevi gözlerimizden çıkan ışıkların nesnelere ulaşmasıyla gerçekleşiyordu. Ama biri çıkıp da geceleyin parlayan aya da mı bizim gözlerimiz ışık gönderiyor diye sorduğunda, işte onun cevabını verebilen çıkmıyordu! Öklid ve Batlamyus gibi âlimlerin çalışmalarını inceleyen İbn Heysem ise bu çalışmalarındaki yanılgıyı tespit etmiş ve ışığın düz bir çizgi hâlinde hareket ettiğini ilk defa öne sürmüştür. *Kitâb el-Menâzır* (*Book of Optics*) bu alandaki yedi ciltlik çalışmasıdır.

Hikâyeye göre zamanın büyük âlimlerinden olan İbn Heysem, kibrine yenik düşer ve Nil gibi azgın bir nehri bile kontrol altında tutabilecek bir sistem, bir nevi baraj yapabileceğini ileri sürer. Kahire'de bunu duyan dönemin Fatımi halifesi onu şehre davet eder ve bu işi yapmasını emreder. Fakat İbn Heysem Nil'in büyüklüğüyle karşılaştığında işin büyüklüğünü fark ederek bunun imkânsız olduğu sonucuna ulaşır. Halifenin karşısına başarısızlıkla çıkmaktan korktuğu için işi deliliğe vurur. Ne de olsa İslâm kanunlarınca deliler söylediklerinden ve yaptıklarından mesul değildirler. Halife bunu duyunca sinirlense de âlimi ev hapsiyle cezalandırır. İşte kapalı bir mekânda günler geçiren âlim, tefekkür etmek için oldukça boş vakit bulmuş olacak ki bir gün evinin duvarına sızan güneş ışıkları, onu ışığın hareketiyle ilgili devrimsel keşfini yapmasını sağlar!

Optik alanında benzer çalışmaları bulunan ve yine Beytü'l-Hikme'nin devlerinden olan bir başka isim de el-Kindî'dir. Ama onun asıl başarısı felsefede saklıdır. El-Kindî, antik Yunan felsefesini, özellikle Aristo'yu İslâm felsefesi içinde yorumlayan isimlerin başında gelmektedir.

Beytü'l-Hikme'nin kapılarından çıkmadan önce son bir

isme daha bakalım. El-Cezeri kelimenin tam anlamıyla bir mucittir. *Dâhiyane Mekanik Aletler Kitabı* şeklinde çevrilebilecek eserinde 100'ü aşkın aletin tanıtımını resimler eşliğinde yapmıştır. O kitabın içinde neler yok ki? Su saatleri, mekanik saatler, şifreli kasalar, müzik aletleri, coğrafi keşif aletleri, savaş malzemeleri yanında bugün bile insanı hayrete düşüren mekanik robotlar, robot hizmetçiler ve hayvan gücüyle çalışan araçlar... Hayatını İslâm Bilim Tarihini keşfetmeye adanmış Hocamız Fuat Sezgin'in Almanya'da ve daha küçük bir versiyonunun İstanbul'da kurulan bilim aletleri müzelerindeki pek çok eşyanın el-Cezeri'nin bu kitabından geldiğini de ekleyelim. Fuat Hoca'nın bir yerde bu kitabın onun hayatını değiştiren kitap olduğunu söylediğini de hatırlıyorum. Hiç şüphe yok ki, el-Cezeri en ufak bir keşfin dahi patent altına alındığı günümüzde yaşasaydı Steve Jobs'ın en büyük rakibi olurdu!

Aman yanlış anlamayın, eski zaman âlimleri fakir fukara falan da değillerdi. Aksine, bu âlimlere beş yüz altın dinar ödendiği söylenir ki, bu, aylık 24 bin dolara eşittir! Bu tür bir rakam bugün üniversiteler cenneti Amerika'da bile yoktur. Bu yüzden Halife el-Me'mun'un, kütüphanelerde olmayan bir kitabı getirene kitabın ağırlığınca altın vermesi hiç de efsane değildir.

Peki nasıl oldu da, 9'uncu ve 10'uncu yüzyıllarda Bağdat'ta merkezini bulan bu âlimlerin eserleri tüm Avrupa'da yayıldı ve Rönesans'ın temellerini attı? Yunanca, Hintçe, Çince ve Farsça gibi dillerden Arapçaya çevrilen ya da aslen Arapça yazılan yüzlerce çalışma nasıl oldu da Latince gün yüzüne çıktı? İşte bu soruyu cevaplamak için birkaç asır sonrasına, Toledo'ya uzanacağız.

Müslümanların ilmî gelişmelerini biriktiren Arapça miras önce Endülüs İslâm medeniyetiyle birlikte Batı Avrupa'ya yayıldı. Granada, Kurtuba, Seville ve özellikle de Toledo gibi şehirlerde bu eserler tekrar tekrar çoğaltıldı. İspanya yavaş yavaş Müslümanların elinden Katoliklere geçtiğinde Hristiyan krallar bile bu hazinenin kıymetinin farkındaydı. İspanya'nın ortasında bulunduğu için Toledo bu süreçte büyük rol oynadı. Endülüs İslâm medeniyetinin neredeyse tüm eserlerinin bir şekilde uğrak noktası olan bu şehirde 12'nci ve 13'üncü yüzyıllarda tarihte eşi benzeri görülmemiş bir çeviri hareketi başladı. Arapçadaki yüzlerce eser önce Latinceye oradan da diğer Avrupa dillerine tercüme edildi.

"El-Hârizmî" Latince *algorithm*'e dönüştü; el-cebir, *algebra* oldu. El-Kindî, Alkindus olarak; İbn Heysem, Alhazen (ilk adı el-Hasan'dı çünkü) adıyla Latince sayfalarda belirdi. Matematik, kimya, fizik, astronomi ve daha onlarca alanda yüzlerce çeviri gürül gürül akan bir nehir gibi Arapça vadisinden Latince denizleri doldurdu.

Avrupa, el-Hârizmî ile tanışmadan önce âdeta bir komediler medeniyetiydi. Onuncu asırda, örneğin, dönemin en

iyi eğitim görmüşlerinden Papa II. Sylvester, yine İspanya’da hasbelkader eline geçen bir el yazmasından Hindu-Arap rakamlarını öğrenmişti. Az da olsa kafasından dört işlem yapabildiği için insanların ona “Büyücü” lakabını yakıştırmaları fazla uzun sürmedi! Üstelik Sylvester “sıfır”ın kullanımını da bilmiyordu, yani sadece dokuz karakterle işlem yapıyordu. Eline geçen el yazmasında sıfır yok muydu yoksa Sylvester hayatında bu karakteri daha önce hiç görmediği için mi anlamadı, orası meçhul.

Kesin olan bir şey var ki *el-Cebir* bir kere ortaya çıktı mı Avrupalıların kana kana içtikleri bir suya dönüşüyor. İngilizler dahi matematiği on ikinci asırda, Bathlı Adelard onlara el-Hârizmî’yi tanıttıktan sonra öğrenmişlerdir.

Elbette İslâm medeniyetindeki bilim çalışmaları, dolayısıyla da Arapçadan Latinceye çevrilen eserler Beytü’l-Hikme’de üretilenlerle sınırlı değildi. Abbasilerden önce de, sonra da Müslüman âlimler ilme yön veren nice çalışmalara imza atmışlardı ve atacaklardı.

Avrupalı çevirmenler İbn Sinâ’nın on dört ciltlik tıp külliyyatını ele geçirdiklerinde, ağzına kadar altınla dolu bir sandığı bulan hazine avcıları kadar mutluydular. Ünlü âlimin *el-Kânûn fi’t-Tıbb* ya da Latincedeki adıyla *Canon medicinae*, kelimenin tam anlamıyla Batı’da asırlarca tıbbın kanunu olarak kalacaktı. İbn Sinâ Latinlerin diline öyle yerleşecekti ki onu sanki kendilerinden biriymiş gibi *Avicenna* şeklinde seslendirmeye başlayacaklardı (resim 17).

Avrupa üniversitelerinde 18’inci yüzyılın sonlarına kadar İbn Sinâ’nın okutulduğu söylenir. Nasıl okutulmasını ki? *el-Kânûn*’da 760 farklı ilacın, yüzlerce hastalığın tanımı ve tedavileri, saç telinden ayak tırnağına kadar insan anatomisi

hakkında pek çok şey, kusursuz bir sınıflandırmayla anlatılıyordu. İtalya'da bir cerrah hastasını ameliyat ederken İbn Sînâ'nın kitabını yanından ayırmıyordu.

İbn Sînâ'nın "Avicenna" olması gibi İbn Rüşd de Averroes olacak, Avrupalılar Aristo'yu ondan öğrenecekleri için ona "Büyük Yorumcu" (*The Commentator*) sıfatını layık görecektlerdi. Zira Batı Avrupa, sadece antik Yunan felsefesini değil, antik Yunan bilim mirasını da Araplara borçluydu. Neredeyse hiçbirinin artık Yunanca aslı kalmayan pek çok metin, Müslümanların Arapçaya çevirileri sayesinde korunabilmişti ve bu kez Batılılar bu metinleri Arapçadan Latinceye çeviriyorlardı.

Bu tür çevirilerden belki de en önemlisi astronomi alanında gerçekleşti. Dünya, diğer gezegenler ve Güneş'in hareketleri hakkındaki en temel ve kapsamlı çalışma ikinci asır antik Yunan âlimi Batlamyus'a aitti. Batlamyus'un kozmos hakkındaki çalışmaları o kadar önemliydi ki onu 9'uncu yüzyılda çeviren Müslüman âlimler kitabın Yunanca "majestik," yani çok büyük anlamındaki adını Arapçalaştırarak ona *el-Majesti* demişlerdi. Avrupa'da diğer bilim alanlarında olduğu gibi bu konuda da asırlarca kafa yorulmadığından 12'inci yüzyıl Toledo'suna gelindiğinde ortada kitabın Arapça bu çevirisinden başka bir şey yoktu. Bu yüzden onu Arapçadan Latinceye çeviren Katolikler de bu ismi korudular ve kitap *Almagest* olarak Latinceye yerleşti.

Ne var ki, Müslüman âlimler, kitaptaki dünya merkezli kozmos modelini çoktan sorgulamaya başlamışlardı. 9'uncu yüzyılda el-Bettâni'den, 13'üncü yüzyılda et-Tûsi'ye kadar onlarca bilim adamı Batlamyus'un tespitlerinde ve hesaplamalarında pek çok hata bulmuş ve onun modelinin değiştirilmesi gerektiğine inanmışlardı.

İşte tüm bu çalışmalar 15'inci yüzyıla gelindiğinde Kopernik'in önünde duruyordu. Onun güneşi merkeze koyduğu eserinde açıkça el-Bettâni'ye referansa bulunması boşuna değildi. Hakeza, Kopernik'in çalışmalarında et-Tûsî'nin çizimlerinden de bir tanesi tıpa tıp yer alır.

Genel anlamda astronomi çalışmalarında İslâm âlimlerinin etkisi o kadar büyüktür ki, günümüzde bile Batı literatüründe pek çok mühim yıldızın ismi Arapça menşelidir. Ayaz bir kış gecesinde, gökyüzünde bulut yokken kafanızı kaldırın ve gökyüzüne bakın. Orada Orion yıldız kümesinde turuncu, kıpır kıpır eden bir yıldız göreceksiniz. İşte onun adı İngilizcede *Betelgeuse*'tır ("bidiljüys" diye okunur). Kelime, Arapçada "devin eli" anlamındaki "*yed el-cevze*"den gelir. Buradaki dev, yıldız kümesinin benzetildiği devdir.

Yok eğer mevsim yazsa, gökyüzündeki meşhur üçlü; Vega, Deneb ve Altair da Arapçadır. "Dalan" anlamındaki "vaki," "kuyruk" anlamındaki "deneb" ve "uçan kartal" anlamındaki "el-nasr et-tair"ın kısaltılmışı olan "Altair." Bugün nasıl İngilizce bir dünyadan bahsediyorsak, Orta Çağ'daki de *arabic mundi*, yani Arapça bir dünyaydı.

Her akşam gökyüzünde görebileceğiniz, ilk okul sıralarında öğretilen Büyük Ayı yıldız kümesindeki yıldızların tamamının isimleri de Arapça kökenlidir: "Alkaid" (*el-kaid*, lider anlamında), "mizar," (bel anlamındaki "*mirak*"tan geliyor), Megrez ("kuyruk sokumu" anlamındaki "*magraz*"dan geliyor) ve "ayı" anlamındaki *dubbe* bunlardan bazılarıdır.

Burada zikretmemiz gereken isim de onuncu asır İslâm âlimi es-Sûfî'dir. Frenkler onu Azophi olarak tanırlar.

Uluğ Bey'in Semerkant'taki ve Takiyyüddin'in İstanbul'daki rasathaneleri de NASA'dan asırlar önce gökyüzü-

nü daha anlaşılır kılmıştır. Hani şimdilerde pek çok kitabın kapağında gördüğümüz, masanın etrafında çalışan şu İslâm âlimleri minyatürü var ya, işte o, Takiyyüddin'in İstanbul'daki rasathanesini temsil eder (resim 18).

Astronomi meselesini de kapatmadan önce usturlaba kısaca değinelim. Öyle ya, on dördüncü asırda, uzak İngiliz adasında bir edebiyatçı bile onun kitabını yazıyorsa bir bildiği vardır! (Bakınız Chaucer'ın *A Treatise on the Astrolabe*, yani *Usturlab Üzerine* adlı eseri.) Bir alet düşünün ki gündüz ufka, geceleri yıldızlara veya aya tuttuğunuzda size bulunduğunuz enlem ve boylamı veriyor. Günümüzün bildiğiniz GPS'i. İlkel versiyonları antik Yunan'da da kullanılan bu alet, Müslüman astronom ve kâşiflerce geliştirilmiş, kusursuz hâle getirilmiş ve Avrupalı denizcilerin elinde Amerika'nın keşfine kadar gidecek uzun bir etkiler silsilesine neden olmuştur. Chicago'da ve Washington'da, Smithsonian Enstitüsünde, üstelik bir NASA uzay müzesinin içinde bu aletlerden onlarcasına, kendi gözlerimle hayretle ve hayranlıkla baktığımı hatırlıyorum. Aynı kurumun nadir el yazmaları arşivlerinde Arapçadan Latinceye çevrilmiş onlarca kitaba tüylerim diken diken olarak baktığım gibi (resim 20-21)...

Müslüman âlimler ışıık hızıyla ölçülebilen mesafeleri kayıt altına alırken, elbette üzerinde yaşadıkları yerküreye de kör değillerdi. Yerkürenin yarıçapı hesaplaması, onun şekli ve topografyası, yani coğrafya ve haritacılık ilmi de asırlarca en doğru şekilde İslâm medeniyetlerinde icra edildi. Bağdat Halifesi el-Me'mun onlarca kişiden oluşan bir âlimler konseyi kurmuş ve bunlardan yeryüzü hakkında en iyi hesaplamalara ulaşmalarını istemiştir. Artık el-Me'mun'u motive eden şey manevi bir arzu muydu, yoksa sadece sahip olduğu toprakların sınırlarını mı anlamak istiyordu, orasını

bilmem. Belki her ikisi de. Ama kesin olan bir şey var ki o da bu âlimlerin ellerinde hiçbir elektronik cihaz ve devasa teleskoplar olmaksızın, aşırı kompleks tanjant ve kosinüs hesaplamalarıyla günümüz değerlerine son derece yakın hesaplamalara ulaşabilmiş olmalarıdır.

el-Bettânî günümüz ölçümlerine göre dünyanın 23,5 derece eğik olan eksenini, yarım dereceden çok daha düşük bir sapmayla, neredeyse tam olarak doğru hesaplamıştır! Yine aynı el-Bettânî, ekinoks günlerini doğru tespit etmiş, Güneş'in ve Ay'ın boyutlarını da son derece doğru şekilde hesaplayabilmiştir. El-İdrisi o dönemin, kendinden sonra da asırlarca Frenkler tarafından kullanılacak dünya haritasını yapmış, el-Bîrûnî bazı hesaplamalarında çok düşük bir yanılma payıyla dünyanın yarı çapını ölçebilmiştir (resim 19). Dikkat edin, Kopernik ve Galileo'dan beş asır öncesinden, onuncu asırdan bahsediyoruz! Bu çalışmaların Amerika'nın keşfinde oynadığı rolü başka bir yerde etraflıca yazmıştım.

Zannedersem bu kadarı kâfidir. Eh, fena da olmadı hani.

Özetleyelim: Bağdat'ta 9'uncu ve 10'uncu yüzyıllarda dünya ilmi mirası büyük ölçüde Arapçaya aktarılmış ve sonraki asırlarda Semerkant, Kahire, Şam, İstanbul, Kurtuba, Toledo gibi onlarca şehirde bu çalışmaların üzerine yenileri konmuştur. On ikinci asırda ise bu miras Latinceye, sonraki asırlarda da diğer Avrupa dillerine aktarılarak Rönesans ve Reform'un temelleri atılmıştır. Nihayetinde, bugün "Modern Dünya" dediğimiz şeyin arkasında "pozitif bilimin hükmettiği bir dünya" mantığı varsa eğer, biliniz ki o dünyanın temelinde İslâm âlimlerinin emekleri yatar. Günümüzün periyodik tablolarının altında İbn Sinâ ve er-Râzî, algoritmik bilgisayar hesaplamalarının ardında el-Hârizmî, NASA'nın uzay çalışmalarına giden bilimin inşa edilmesinde es-Sûfi

ve İbn Heysem, bugün tüm akıllı telefonlarda bile bulunan kameraların arkasında el-Bettânî ve el-Kindî, modern tıbbaya giden yolun açılmasında İbn Sînâ ve ez-Zehrâvî ve daha pek çok bilimin temelinde daha nice Müslüman âlimler yatar. (Bir dahaki seferde “selfie çekerken” İbn Heysem’in ev hap-sini de hatırlarsınız artık!) Newton ve Einstein’lara giden yol İbn Sînâ ve el-Hârizmî’lerle başlar! Günümüzde nasılsa İngilizce bir bilim dili, eski zamanlarda da bu Arapçaydı. Uzun lafın kısası, dünya, bazı Frenklerin deyişiyle *doctrina arabum*’dan, yani Müslümanların ilminden çok şey öğrendi.

___Jz sürenlere...

Bilim tarihini hakkaniyetli bir şekilde resmederek bize öğreten modern âlimler: **Howard Turner, Jim el-Halili, George Saliba, Chris Lowney** ve elbette **Fuat Sezgin**.

Frenkler “*doctrina arabum*” demişler ama bence bu yetersiz. Ben bunu *doctrina islamica* diye düzeltiyorum, yani Müslüman âlimlerinin ilmi.

HARFLERİN KÜRSÜSÜ: MATBAA MESELESİNE DAİR

Size üç hikâye anlatacağım. Ama hikâye dediysem masal değil. Üçü de gerçek.

Birinci hikâye: On birinci asırdan yaşayan bir İslâm âlimi varmış. Gelmiş geçmiş belki de en büyük, en meşhur Müslüman âlimlerden biriymiş. (İsmi az sonra söyleyeceğim.) Çölde develerinin sırtlarına yüklediği kitaplarıyla yol alıyormuş. Âlim, kıldığı namazın ardından seccadesinin üzerinde kestirirken tepesinde bir hırsız fark etmiş. Hırsız tam da âlimin develerini alıp götüreceksen, beriki, “Ne olur kitaplarımı alma!” demiş. “Develeri ve eşyaları al ama kitaplarımı bana bırak! Onlar benim en büyük hazinem!” Hırsız şaşır-mış ve tekrar arkasını dönüp develer ve kitaplarla birlikte oradan uzaklaşmadan önce âlime şöyle demiş: “Eğer onlara bu kadar önem verseydin içinde yazanları hatırlaman için kitaplara ihtiyacın olmazdı!” Hayatta hiçbir şeyin tesadüf olmadığına inanan âlimimiz bunun ona Allah’tan gönderilen bir işaret olduğunu düşünmüş ve hayatının geri kalanında okuduğu tüm kitapları ezberleyip hafızasına kaydetmiş.

İkinci hikâye: On yedinci asır Osmanlısı. Bir hattat fırtınalı bir havada kayıkla Beşiktaş’a geçecekmiş. Kayıkçı onu

karşıya geçirdiğinde hattat yanına cüzdanını almadığını fark etmiş. Zavallı adam aldığı hizmetin karşılığını veremeyeceğinin utancıyla telaşlanırken birden omzundan sarkan deri çantasını fark etmiş. Çok şükür yazı takımları; hokkası, kalem, likası, her zamanki gibi yanındaymış. Hattat, kayıkçının şaşkın bakışları altında çantasından bir kâğıt çıkartmış ve üstüne kaşla göz arasında hokkasına bandırdığı kalemin-den tek harekette, ustaca bir “vav” harfi çizmiş. Harfin yazılı olduğu kâğıdı kayıkçıya uzattığında adamın gözleri dört açılmış. “Bu paha biçilemez bir şey!” cümlesi dökülmüş kayıkçının ağzından. Hattat ise “Kusura bakma, bugün paranın yerine bunu verebileceğim,” diyerek kayıktan inmiş ve yoluna devam etmiş. Kayıkçı elindeki kâğıdı sahaflara götürdüğünde haftalık kazancından fazlasını ona ödeyeceklerini görecekmiş.

Üçüncü hikâye: Bu sefer Şiraz’a gidiyoruz. Hükümdar, devletin en büyük kütüphanesinin başına dönemin büyük bir hattatını getirmiş. Hattat kütüphanede ünlü İbn Mukle’nin yazdığı 30 ciltlik el yazmasını dağınık olarak bulmuş ve bir cildin kayıp olduğunu fark etmiş. Öfkeyle hükümdarın karşısına çıkmış ve böylesi önemli bir esere gösterdiği ilgisizlikten ötürü onu bir güzel paylamış. Bu, hükümdarın hoşuna gitmiş ama hattattan bir şey istemeyi de ihmal etmemiş: Hattattan İbn Mukle’nin el yazısıyla bu kayıp cildi tamamlamasını istemiş. İş bittiğinde eğer hükümdar otuz ciltten hangisinin hattatın yazdığı olduğunu fark edemezse ona ne dilerse vereceğine söz vermiş. Hattat hemen işe koyulmuş, kütüphanedeki çok güzel ve çeşitli Semerkant ve Çin kâğıtları arasından İbn Mukle’nin el yazmasınıninkine en yakın olanlardan bulmuş ve eksik cildi yazmış. El yazmasını resimleyip süsledikten sonra elindeki materyallerle eski gö-

rünümlü el yazmasına uygun hâle getirerek ciltlemiş. Otuz cilt tam olarak hükümdara sunulduğunda, hükümdar yeni cildin hangisi olduğunu bir türlü anlayamamış ve sözünü yerine getirerek, memnuniyetle, “Dile benden ne dilerse!” demiş. Bizim hattat da kütüphanedeki Çin kâğıdı tabakalarını kullanma izninden başka bir şey istememiş ve dileği yerine getirilmiş.

Bu üç hikâyenin bize anlattığı, hayır, daha doğrusu haykırdığı bir gerçek var. Ama önce bu hikâyelerin ana kahramanlarını açıklayayım. Hırsızla karşılaştıktan sonra tüm kitapları ezberleyerek hafızasına kaydeden Gazâlî’den başkası değil. Yazdığı *İhyâ* adlı eseri hakkında İslâm âlimleri derler ki, eğer İslâm dini üzerine yazılmış (elbette Kur’an hariç) her şey kaybolda sadece bu eserden dinimizin bütün özellikleri ve incelikleri aslına uygun olarak yazılabilir! O Gazâlî ki, döneminin en büyük müçtehidî ve pek çoklarına göre de zamanın müceddidi! O zamanda din adına oluşturulmuş ne kadar batıl inanç, yanlış düşünce, bidat ve hurafe varsa hepsine ilmiyle set çekmiş, dini aslına döndürmüştür. Gazâlî, Yunan felsefi düşüncesiyle kafalar allak bullak olmuşken ortaya çıkmış ve zihinleri tekrar berrak hâle getirmiştir.

İkinci hikâyenin kahramanı ise Hattat Hafız Osman Efendi. Sultan II. Bayezid’in hocası Şeyh Hamdullah’tan sonra Osmanlı hattının en büyük, en kutlu ismi. Yazdığı kitapları bırakın, tek bir harfine dahi paha biçilemeyen bir yazı ustası.

Son hikâyemizin kahramanı ise hat sanatının gelmiş geçmiş en önemli figürlerinden İbnü’l-Bevvâb, namıdiğer Ali bin Hilâl; bahsi geçen kütüphane de Bahau’d-Devle Kütüphanesi. O İbnü’l-Bevvâb, ki yeryüzünün en meşhur, en bilinen, sürekli gözlerimizin önüne gelen uzun “sin”li besmelesinin belki de ilk yazanı!

Peki neden anlattım bu hikâyeleri size? Çünkü bir kültür, bir yaşam tarzını, bir ilim atmosferini anlatmanın en iyi yolu bazen o hayattan kısa kesitler paylaşmaktır. Ve bu hikâyelerde bize İslâm medeniyetlerindeki yazı ve kitap kültürü üzerine söylediği, aslında bugün bile pek çok ilim adamının, âlimin, alanında uzman şahsiyetlerin dahi anlayamadığı bir gerçek saklı. İşte bu yazıda bu konuyu masaya yatıracağız. Bu gerçeğin ne olduğu anlaşılmazsa hani bu şu bir asırdır kopartılan “Osmanlı gericiydi, matbaa ondan gecikti!” yaygarasının bir milim ötesine geçilemez.

Peki nedir o gerçek? Açıklayacağım ama önce aslında pek de hatırlatmaya ihtiyacımız olmayan şu yaygaraya kısaca bir bakalım. Kelli felli, en bizden sandığımız büyüklerimizin, hocalarımızın bile dilinden düşürmediği o tanıdık masal:

Gutenberg matbaayı 1440’da icat etmiş ve bununla birlikte tüm Avrupa şehirlerinde hızla yayılan bu icat sayesinde Batı medeniyetleri hızla kitap sayılarını ve okur yazar oranlarını arttırmış. Basılan kitapların sayısının artmasıyla birlikte de bilimin orta çağa egemen dinî hegemonyasından kurtulması sağlanmış, seküler ve modern hayatın temelleri atılmış. Sözde yediden yetmiş yediye her yaştan ve her kesimden insanın müdahil olduğu bir ilim atmosferi oluşmuş, entelektüellerin sayısı artmış, Batı medeniyeti bu sayede modern medeniyetin doruklarına ulaşmış. Oysa Osmanlı, yani İslâm temelli Doğu dünyası gericiymiş, tutucuymuş ve bu tür icatlara oldum olası karşıymış(!) Hele o Osmanlı’nın geri kafalı ulema sınıfı yok mu?! İşte onlar matbaayı bir türlü kabul etmemişler ve imparatorluğun tüm din adamları, şeyhülislâmları, padişahları bu geri kafalılıkları yüzünden matbaayı yasaklamışlar. Matbaa tam üç asır bu yüzden Osmanlı’ya girememiş ve bu yüzden de Osmanlı hep gerici ve çağ

dışı kalmış! Zaten doğru dürüst olmayan okuryazar nüfusu ve kitap sayıları ise iyice dibi boylamış ve İslâm dünyası Avrupa medeniyetinin hep gerisinde kalmaya mahkûm olmuş. Allahtan on sekizinci asırda biri çıkmış da sultanı matbaayı kullanmaya ikna etmiş. Aslında ne güzel şeymiş şu matbaa! Sen çok yaşa İbrahim Müteferrika!

Önce ilkokulda, sonra ortaokulda, sonra lisede, sonra üniversitede, daha sonra da master ve doktora, yani eğitimin her kademesinde bu masalın değişik versiyonlarını ben çok defa dinledim. Aramızda bu tarih anlatılarını sure gibi ezbere okuyanlarımız vardır ya, ona şimdi hiç girmeyeceğim... Bu masalda yanlış olan o kadar çok şey var ki, her biri üzerine onar ciltlik ansiklopediler yazılır ama benim o kadar yerim de yok, zamanım da.

Şu Gutenberg efsanesinden başlayalım. Bu adam hiçbir zaman matbaayı icat etmedi. Matbaa asırlar önce Çin'de zaten icat edilmişti ve bu anlamda hem Asya'da hem de Anadolu'da fazlasıyla biliniyordu. Gerçi tarih kitapları bunu daha sonra düzelterek Gutenberg aslında hareketli hurufatı, yani hareketli harflerle baskı makinasını icat etti, demeye başladılar. Ama aslında o da yanlıştı. Çünkü Asya'da hareketli hurufat sistemi da asırlardır kullanılıyordu (Bakınız Pi Sheng, onuncu asır!).

Sonra neymiş, Gutenberg tüm sınıftan halkların okuryazar olmalarını sağlayan bir düşünce kahramanı, bir aydınlık savaşıymış! Alakası yok, efendim. Tam tersine, bu zat bulunduğu kültürün en üst tabasında yer alan aristokratların içinden çıkma, demircilik ve kuyumculuk ile geçinen zengin bir sülaleden gelmekteydi ve bu ailenin kilise ile çok yakından ticari ilişkileri vardı.

Uluslararası Frankfurt Kitap Fuarı vesilesiyle görme imkânı bulduğum Mainz, yani Gutenberg'in yaşadığı yerde en çok ne dikkatimi çekmişti biliyor musunuz? Kiliseler (resim 22). Pek çok tarihi Avrupa şehrinin en dominant yapılarını oluşturan katedraller ve kiliseler elbette Mainz'in de ana silüetini çiziyordu. Ama kaçımız Mainz'in başpiskoposlarının asırlarca Kutsal Roma ve Alman İmparatorluklarının imparator seçici sınıfından olduğunu, Mainz'in imparatorluğun dinî merkezlerinden olduğunu biliyoruz? Diyeceğim o ki, Gutenberg hiçbir zaman kiliseye karşı aydınlık, özgürlük gibi fikirlerin peşinden koşmadı. Aksine, o sınıfın içinden gelerek dinî zümre ile işlerini geliştirmeye çalıştı. Gutenberg'in matbaadan önce bilinen ilk "icadı" Aachen şehrine hacca gelen Hristiyan ahalisine kakalamaya çalıştığı aynalardır. Çünkü o dönemdeki yaygın inanışa göre aynalar eski kilise kalıntılarındaki kutsal ışığı muhafaza edebiliyor ve böylelikle onu taşıyanlara uhrevi bir koruma sağlıyordu! Alın size aydınlanma! Dikkat edin de gözleriniz kamaşmasın.

Bir de şu bastıklarına bakalım Gutenberg'in. Bize okullarda ve tarih kitaplarında anlatılan yukarıdaki masaldan sanırsınız ki, bu matbaa ilk İnsan Hakları Beyannamesini falan basmış. Elbette hayır, Gutenberg matbaasının ilk defa ve sonrasında ekseriyetle bastığı şey İncil'den başka bir şey değildi. Çünkü o dönem Avrupa'sında kitap demek İncil demekti ve okuma yazma bilenlerin neredeyse tamamı Hristiyan ulemasından ibaretti. *42-Satırlı İncil* ya da *B42* olarak da bilinen bu Gutenberg İncili kitap dünyasının en meşhur ve en pahalı kopyaları arasındadır. Günümüze bunlardan yaklaşık 50 tane kalmıştır ve her biri Avrupa'nın ve Amerika'nın metropollerinin kütüphanelerinde baş tacı olarak el üstünde tutulmakta ve sergilenmektedir. Gutenberg'in daha son-

radan bastığı kitaplar da bu İncillerden pek farklı değildir. Hani nerede kaldı sekülerlik, nerede kaldı sözde modernlik?

Peki, diyeceksiniz ki bu Gutenberg efsanesi nereden çıkıyor? Nereden çıkacak, efendim, Batı dünyası pek iyi bilir yalandan kahramanlar üretmeyi ve tarihlerinde olmayan milletler koymayı. Gutenberg miti de işte böyle bir uydurmadan başka bir şey değil.

Şimdi gelelim vay efendim “Osmanlı uleması gericiydi, İslâm dünyası tutucuydu,” tantanasına. İşte bizim asıl meselemiz bu ve bu işin sırrı en başta anlattığım üç hikâyede saklı.

Şöyle izah edeyim...

İslâm medeniyetlerinde yazı kutsaldır. Yazmak ve okumak eylemleri basit uğraşlardan çok, her zaman uhrevi dünya ile bir bağlantısı olan, her daim öteki ufukların peşinde koşan dertli insanların, davalı gönüllerin iştirak ettiği bir eylemler silsilesi olarak ortaya çıkar. Yazı terbiye ister, edep ister. Temiz bir ahlak, sağlam bir bilek ister. Peygamberine ilk emri “Oku!” olan ve daha dördüncü ayetinde “O Rab ki insana kalemle yazmayı öğretti,” diyen bir dinin insanları için bu, elbette daha farklı olamazdı. Bu yüzden yazmak, İslâm’da hakkı tam olarak verilmesi gereken, nihayetinde ucu kelama dokunan, insanı insan yapan en önemli, en onurlu eylemlerden biridir. İyi yazmak, güzel yazmak ve hakkıyla yazmak arzusunun en doğal neticesi de hat sanatıdır (resim 23).

Hattın Batı literatüründeki karşılığı “kaligrafi”dir. Ama Yunanca “güzel yazmak” anlamına gelen bu kelime, hattı tam olarak karşılamaz. Zira “hat”, güzel yazının çok ötesinde bir şeydir. Elbette güzellik ve estetik onun asli parçasıdır. Ama “hattın” içinde öylesine matematiksel bir kurallar silsilesi vardır ki onu aynı zamanda bir mühendislik ilmi kadar da

kompleks hâle getirir. Rakamların ve hesabın sırrı, ölçünün ve güzelin gizemi hat sanatında buluşur. Bu yüzden bazıları ona “ruhun geometrisi” demiştir. Hat, daha geniş anlamda da yazmak, Allah’ın işaretlerini keşfetmek, kayda geçirmek, yeryüzünü idrak etmek, dillendirmek ve O’nu bilmektir. Bu anlamda da insanın asli vazifesidir.

Burada Arapça konusuna kısaca değinelim. Hattan bahsedip de bu kutsal dilden bahsetmemek eksik olur. Arapça, Kur’an’ın dili olduğu için İslâm medeniyetlerinde hiçbir zaman bir ırka veya kültüre has görülmemiş, ona her zaman haklı bir kutsiyet atfedilmiştir. Pek çok toplumda Arapçanın kaligrafiye uygun yapısı olduğu için İslâm hat sanatının geliştiği şeklinde yanlış ve yaygın bir düşünce hâkim olsa da, durum aslında hiç de öyle değil. Zira Arap harflerinin yedinci asırdan önceki hâlinde hiçbir estetiklik söz konusu değildir. Hâlbuki İslâm’la birlikte bu dil, tüm dilbilimcileri ve yazı bilimcileri hayrete bırakacak bir hızda güzelleşmiş, orantısall bir estetiğe kavuşmuştur. Yani kaligrafinin özü yine dinî ve manevi bir cevhere dayanır.

Biz Müslümanlar için Kur’an Allah’ın kelimidir –doğrudan ve bizatihi. Kitabımızın dilinin Arapça olması da bir tesadüf değildir. Eski Arap şairleri “Bize üç harf verin, size kâinatı anlatalım,” derlerdi. “*k, t, b*”: *Kitap, mektep, kâtip, küt-tab, mektup*. “*a, b, d*”: *abd, ibadet, mabet, mabut*. “*a, l, m*”: *âlim, ilim, alem, ulema...* Peki bu üç harf nereden geliyor? Arapça ilahi dil değil de ya nedir? Biz bunun böyle olduğunu kanıksadığımız için bazen önemini de unutabiliyoruz. Hâlbuki bunu Hristiyanlar için İncil’in önemine ya da Yahudiler için Eski Ahit’in önemine mukayese etsek fark çok daha iyi anlaşılır. Onlar için bu kitaplar derlemeler, çeviriler, üçüncü, dördüncü ağızlardan oluşturulan bilgilerin bir araya

getirilmesinden başka bir şey değildir. Hâlbuki biz Allah'ı göremesek de, duyamasak da, onun kelimelerini görebilir, okuyabilir ve nihayetinde yazabiliriz. İşte bu düşünce bizi bir kere daha Arapça yazarken gösterilmesi gereken edebe ve terbiyeye getiriyor.

Şimdi sıra geldi böylesi bir düsturu verecek hat eğitimin-den ve nihayetinde bu hattatların İslâm medeniyetlerinde yol açtığı kitap patlamasından bahsetmeye. Öyle bir kitap patlaması ki o dönemin matbaasını solda sıfır bırakır!

Bir zamanlar yazıya inanan büyük bir halife varmış. Etrafı da onca vezir vüzera ile doluymuş. Fakat halife bu ya, çok zeki adammış, adamın dalkavuğunu da dürüstünü de anında anlarmış. Bir gün vezirlerinden biri bir şikâyet dilekçesi sunmuş ona. Halife dilekçeye bakmış, yazılanları dikkatle okumuş ama inanmamış vezirin dediklerine. “Senin yazın çirkin!” diye çıkışmış vezirine. “Eğer iyi niyetli ve ahlaklı olsaydın böyle özensiz yazmazdın!” Adamcağızı başından kovarken, “Hattın güzel olduğunda seni dinlemeye tekrar hazırım,” demeyi de ihmal etmemiş.

Bir önceki yazımızda da benzer hikâyeler anlatmıştık. Gazâlî’nin çölde kitaplarını çalan bir hırsızla karşılaştıktan sonra okuduğu tüm kitapları hafızasına kazıyışını, Hattat Hafız Osman Efendi’nin, elinden çıkan tek bir “vav” harfiyle bir borcunu ödediğini ve usta Hattat İbnü’l-Bevvâb’ın fotografik hafızasını okumuştuk... Yazı sanatlarının gelişiminin içinde bulundukları medeniyet seviyesi hakkında önemli ipuçları verdiğine dair konumuza kaldığımız yerden devam ediyoruz. Kalem sahibini, onun karakterinin ve o karakteri oluşturan eğitimi anlamak, matbaanın İslâm medeniyetine Osmanlıların sözde gericiliği yüzünden geç geldiği teranesini de çürütmek demektir.

Hat sanatını sadece basit bir kopyalama eylemi olarak gören-

ler yanılıyorlar. İslâm medeniyetlerinde bırakın usta bir hattatı, sıradan bir hattat olmak için dahi üst düzey din, hukuk, felsefe, tarih, coğrafya, dil ve edebiyat, astronomi ve matematik ilmine vâkıf olmak gerekliydi. Hattat demek sadece dini ilimlerde değil seküler ilimlerde de eğitim sahibi olmak demektir. (Gerçi bu dini-seküler ayrımı İslâm toplumlarında hiç olmamıştır; ama o konuyu şimdi burada açmanın yeri değil, buna başka bir yazıda değineceğim. Bir de bizim bildiğimiz anlamda disiplinler arası ayrım, bahsi geçen dönem için de geçerli değildir.) Bir hattat adayında, öncelikle iyi huylu ve mütevazı olması şartı aranırdı. Tebrizli Mir Ali, hattatta ilk aranacak unsurun iyi huylu olması ve acıya karşı sabırlı olması derken aslında bu mesleğin çileli yanlarını kastediyordu. Peki, bir hattatın ustasından icazet alabilmesi için kaç yıllık eğitim alması gerekliydi biliyor musunuz? Sıkı durun, tam on beş yıl! Bu, günümüz standartlarında doktora derecesi dâhil bir eğitim süreci demektir!

Şimdi siz bir öğrenci düşünün ki eğitimin ilk yıllarında sadece ve sadece harfleri yazsın, ki bu, *hurufat meşki*'dir. Yüzlerce sayfa "elif", yüzlerce sayfa "vav", yüzlerce sayfa "mim"... Her birinin de kıvrımlarının, bükülme noktalarının, harflerin cevherlerinin ve uzantılarının kırk ayrı kuralı var öğrenilecek. Her harfin estetiği ayrı. "Ba"nın sol boynuzu bir boğanın boynuzu gibi sivri olacak, altında elmaştan bir göz! Sonra harfleri birleştirme talimleri, sonra kelimeler, sonra cümleler... *Müsvedde*, yani "karalamak"; kâğıt kararmadan kalp ağarmazmış! Binlerce sayfalık, yıllarca sürecektir bu meşklerden sonra başlar tarz talimleri. Nesihi var, sülüs'ü var, reyhani'si var, rik'a'sı var... Var oğlu var! Her birinin de bin ayrı matematiği ve üslubu var. Öğrenilecek ustalar, ezberlenecek kurallar var... Şimdi anladınız mı Tebrizli ustanın neden hattat olacak kişinin acıya dayanıklı olması lazım dediğini!

Bakın daha işin malzemesine hiç girmedim bile, ki bu işin de ağırlığını ve ciddiyetini tam olarak anlayabildiğimizi sanmıyorum. Kâğıdın iyisini ve doğrusunu bulacaksın... Şeker renkli, müsvedde için iyi olan Dımışki ve Hasebi kâğıtları, tam cümleler için biraz daha iyi olan Hindi'ler... Ve en kaliteli Semerkant ve Çin işleri olanlar... Sonra kâğıdı bir güzel aharlayacaksın, tebeşirle yağını gidereceksin.

Şimdi sıra geldi mi kalem seçimine... Kamış ne sert ne yumuşak olacak; sert olan yeterince bükülmez, yumuşak olan ise gereksiz hatalara neden olur. Eskilerden yıllarca kalemlerini toprak altında saklayan ustalar vardır. Sanki kalemin önce ölmesini bekleyip sonra sonsuzluğa ulaşmasını bekler gibi... Sonra kalemi maktaya oturtacak, kırk beş derecelik açıyla kesecek, Yakut'tan miras *tahrif-i kalem*'i yapacaksın (Bu hat silsilesini de inşallah daha sonra başka bir yazıda ele alacağım).

Camilerin kandillerindeki işleri toplayacak, bunlara Arap zamlarını altın tartar gibi hesap ederek katacaksın. Kimisi şöyle tarif eder: Beşte birine is, geri kalanına zamlık koyacaksın. Oranı iyi tutturamazsan mürekkep çiğ bir parlama yapar ya da harfler dağınık da detaylarını kaybediverirler. Mürekkebi kirpi dikeniyiyle karıştırıp suyla ölçülü bir şekilde birleştirecek, içine az bir uka, yani ham ipek yerleştirip azıcık üzüm suyu damlatacaksın...

Bu iş sabır işidir. Bunların hepsi hesap kitap ister. Ama hiçbirisi de aslında bir hattat olmaya yetmez. Hattatın asıl özelliği onun karakteridir. İyi hattatlar yazmaya başlamadan önce abdest alırlar, çoğu zaman da boy abdesti almadan tek bir harf yazmazlardı. Yazıya başlamadan önce gurur ve benlik gönülden çıkar, tam bir teslimiyet içinde sanki O'nun bir kalemi imiş gibi yazı yazılırdı. Harfler çizilirken nefes tutu-

lur, kalemin ucu kâğıttan kalktığında yeniden nefes alınır. Eskiler derdi ki, “Biz hattatların ömrü uzun olur.” Çünkü hattat ne kadar çok yazarsa nefesini o kadar çok tutar. Şöyle düşününce, e haksız da değıllermiş hani; ömür bu, sayılı nefisten ibaret değıl mi?

Şimdi geldik zurnanın zırt dediğı yere.

Böylesi bir derinlik ve zarafet içinde yazıyı onurlandıran bu insanlara siz kargacık burgacık, abuk subuk görünüm-lü harflerden mürekkep bir Kur'an sayfası verseniz, onlar bu gördükleri “şey”den şeytandan kaçır gibi kaçmazlar mı? Elbette kaçır ve kaçırır da! Matbaa deyince lütfen günümüzdeki lazer inceliğinde baskı yapan, teknoloji harikası kusursuz makineleri düşünmeyin. Matbaadan çıkan sayfalar asırırca çirkin, üzerlerinde mürekkep lekeleri olan, harflerin çoğı zaman tanınmadığı, âdeta çamurdan figürler olarak kaldı. Müslümanların on altıncı asrın başlarında Venedik ve İngiliz matbaalarından çıkan kutsal kitaplarını gördüklerinde, “Bu kesinlikle şeytanın işi!” demeleri boşuna değıldi. Garip puntoları ve kâğıdın üstündeki baskı lekeleri bu tür bir “yazı”yı onlara kabul ettiremezdi.

Konuyu daha özgün bir perspektifte anlamımıza yardımcı olması için şöyle bir örnek vereceğim: Düşünün ki Da Vinci'nin önüne bizim fotokopi makinalarından çıkan siyah beyaz bir resim veriliyor ve deniyor ki, “Bundan sonra resim yapmayacaksın, onun yerine bunları kullanacağız!” Şimdi sorarım size, Da Vinci bu adamlara dehşetle bakakalmaz mıydı? Sanatı bırakıp makineye teslim olmak ne Da Vinci'nin ne de hayat, sanat, estetik ve matematik arasındaki sırrı kavramış başka bir deha için kabul edilebilecek bir teşebbüs değıldir! Michalengelolardan, Manetlerden, Monetlerden oluşan bir ressamlar toplumu nasıl ki fotokopi ma-

kinasına direnç gösterebilirse, Beethovenlar, Mozartlar nasıl ki bir kutudan çıkan cızır cızır seslerin canlı orkestraların yerini alabileceğine ihtimal vermeyebilirse bizim hattatlarımız da elbette aynı şekilde matbaayı pekâlâ küçümsemiş, ona ehemmiyet vermemiş olabilirler.

Üstelik Arap harfleri, Latince akranlarının aksine, başta, ortada ve sonda değişik türlerde bulunduğundan, önce ve sonra gelen harflere göre bağlantı noktaları değişiklik gösterdiğinden harfler yüzlerce değişik varyasyon şeklinde basılmalıydı ve bu da matbaayı pratik olmaktan uzaklaştırıyordu.

Kaldı ki, Müslüman âlimler için matbaa ne yeni bir şeydi, ne de onların okuma-yazma potansiyellerine katabileceği bir şey sunuyordu. Çin'den İspanya'ya kadar geniş bir coğrafyada ciddi bir *network* kurmuş olan İslâm medeniyetinde elbette bu aletin Asya'daki ilk versiyonları görülmüş ve hiç beğenilmemiş olabilir. Evet, Müslümanların matbaaları yoktu ama kitabı çoğaltacak ve yayacak ciddi ve fazlasıyla yeterli yöntemleri vardı. Sıradan bir *varrak*, yani kitap kopyalayıcısı 24 saat içinde kusursuz güzellikte 100 sayfa yazabilir, yetenekli olan ise rahatlıkla bunun iki katına çıkabilirdi. Muhammed Nişâbüri'nin 24 saatlik bir zaman diliminde tek seferde, etrafındaki tüm gürültüye rağmen üç bin satır şiir yazabildiği söylenir. Hattat Yakut hayatı boyunca 1001 adet Kur'an yazmıştır. Bu rakam her ne kadar biraz efsanevi gözükse de onun üretkenliği hakkında sağlam bir ipucu da vermiyor değil. Ama şu da bir gerçek ki ayda en az iki Kur'an'ı tamamladığı kabul edilen bir vakıa. 16'ncı yüzyıl Osmanlısından Ahmet Karahisari döneminin en güzel besmelesini göz açıp kapanıncaya kadar yazabilirdi (ki onun bu kesintisiz besmelesine *mutalhal* denirdi). Böylesine üretken

hattatların hayatları sonucunda ortaya o kadar çok kamış kalıntısı kalırdı ki çokları bunları saklamış ve cesetlerini yıkayacak suyun bu odunların ateşiyle ısıtılmasını vasiyet etmiştir! İşte size zarafet, işte size ruh!

Günde milyonlarca satır, binlerce kâğıt ve yüzlerce kitap... Her gün, her ay, her yıl... Peki ya nihai sonuç? Yani toplumun kitap üretimi ne kadardı ve bu kadar kitabı nerede tutuyorlardı? Size bu rakamları vereceğim vermesine ya, önce bir kıyaslama yapabilmek için gelin Batı dünyasındaki rakamlara bir göz atalım:

Dokuzuncu asırda St. Gall Manastırında, İsviçre’de 400 kitap, İtalya’da Bobbio Manastırında on ikinci asırda 650 kitap, Fransa’da Cluny’de 570 kitap vardı. Ve bunlar dönemin en meşhur, en “zengin” (!) kütüphaneleriydi. Ve dikkat edin kitaplar hep manastırlarda! Hani bunlar çok laik ya! Dünyaca ünlü Sorbonne Kütüphanesinde, Paris’te on dördüncü asırda, ki Hristiyan dünyasının en büyük kütüphanesiydi, yaklaşık 1.800 kadar kitabın olduğu biliniyor. Yani Batı’daki bir kütüphanenin ortalaması 300 ile 700 kitap arasında değişiyor.

Şimdi gelin İslâm toplumlarına bakalım: Onuncu asırda el-Hakim’in Kütüphanesinde 400 bin kitap vardı! Sıradan bir medresede ortalama 100 binden aşağı kitap yoktu. On ikinci asırda Kahire’deki bir kütüphanede, sıkı durun, 1,6 milyon kitap olduğu söylenir.

Başka bir şey anlatayım: İrlanda’da Chester Beatty Kütüphanesinde İbnü’l-Bevvâb’a ait bir el yazması var. Bu kitap hiç kimseye ithaf edilmemiş. Bu, o dönem için sıra dışı bir durumdur, çünkü kitaplar bir hükümdarın ya da o işi finanse edecek bir patronajın önderliğinde yazılırdı. Bu yüzden İbnü’l-Bevvâb’ın çoğalttığı bu kitabın belki bir alan bulunur diye

yazmış olması bize o toplumdaki okur yazar oranı hakkında da ciddi ipuçları veriyor. Hristiyan dünyasında din adamları ilahilerde dahi okuyacakları metinleri zar zor bilirken, Müslüman köylüler Kur'an'ı ve diğer kitapları hatim ederlerdi.

Orta Çağ Hristiyan dünyasında bir kâtip keşiş, yazı masası üzerinde ağır aksak tek bir parşömen üzerinde çalışırken, aynı dönemde bir Müslüman müstensih tek bir okumadan sonra bir düzine kopya üretebiliyor, sonra bunların her birinden bir düzine daha yazabiliyordu. Bu sistem Orta Çağ'da İslâm medeniyetlerinde tam anlamıyla bir kitap patlamasına yol açmıştır.

Ancak böylesi bir sistem için çok güçlü hafızalara ihtiyaç vardı. Bu da konumuzun son ayağını oluşturuyor. Müslüman toplumlardaki okur-yazar eğitimi tam da şahane bir bellek ve hafıza eğitimi üstüne kuruluydu. Gazâlî'nin ve İbnü'l-Bevvâb'ın hikâyelerini hatırlayalım. Gazâlî'nin okuduğu tüm kitapları ezbere bildiğini ve İbnü'l-Bevvâb'ın Usta Yakut'un üslubunu muhteşem bir fotoğrafik hafıza ile tıpatıp kopyalayabildiğini başta anlatmıştık. Günümüzde makinelere bağımlı yaşayan bizler bu şahsiyetlerin istisna olduğunu düşünüp geçebilir. Hâlbuki durum hiç de öyle değil!

Dedik ya, hattatların ve âlimlerin eğitimlerinin önemli bir kısmı bellek eğitimidir. Kur'an'ı hafızada tutabilen kişi anlamında kullanılan "hafız" sıfatının pek çok âlime verilmesi boşuna değildi. Günümüzde de bu eğitimin devam etmesi Müslümanlar için büyük bir övünç kaynağıdır. Kur'an'ı gencecik yaşta ezberleyen Şemseddin Muhammed Şirazî bu konuda en meşhur örneklerdendir. Genç şair el-Mütenebbî'nin bir kitabı ezberlemesi için bir kez okuması yeterliydi. Ahmed bin Hanbel, Buhârî ve Müslim gibi hadis ustaları binlerce anlatıyı ezbere bilmekle kalmaz her bir hadisin silsilesini de "Ben şu

kişiden duydum, o da şu kişiden duymuş, şu kişi de ondan duymuş ki, Peygamber şunu yapmış ya da demiş,” biçiminde hafızalarında tutabilirlerdi! 10’uncu yüzyıl hadis âlimi Ebû Bekir el-Enbârî ezberden 45 bin sayfa dikte ettirebilir, aynı anda onlarca hattat duyduklarını kâğıda geçirebilirdi. Başka bir âlim, bir dilbilimci el-Baverdî de yine 30 bin sayfalık bir kitabı hiç kitaba bakmaksızın dikte ettirebilir, yeniden yazabilirdi. Bizim mezhebimizin kurucusu Ebû Hanîfe’nin de pek çok detaylı fıkıh ve hukuk konusunu kitaptan okuyormuşçasına ezbere cevapladığı sıkça anlatılan bir gerçektir.

Bu bahsi kapatmadan önce bir şeyi açık açık söyleyeyim. Matbaanın Osmanlı uleması tarafından reddedilmesinde konunun bu yönünün bu kadar vurgulanmasını asla hak etmeyecek ölçüde olmasına rağmen bir kısım ulemanın, evet, bu işe bencillik ederek ayak direttığını söylemek büsbütün yalan değildir. Elbette her dönemde ve her kültürde olduğu gibi Osmanlı âlimleri arasında da kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden, yani kitap üretimini ve dağıtımını kendi tekellerinde tutmak isteyen, estetik ya da manevi itirazlarla değil, sırf üç beş kuruş az para kazanacağım diye matbaanın yasaklanmasına çalışanlar olmuş olabilir. Egoları Allah rızasının ve ilim yaymanın önüne geçen hasta karakterliler her çağda vardır. Bunun elbette savunulacak bir tarafı yok. Böylesi bir bencillik her şeyden önce, “İlim Çin’de de olsa alınız!” diyen Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) öğretilerine ters-tir. İnsanlar gibi, toplumların da kusursuzu yoktur; o, Allah’a özgü bir sıfattır...

Ama bu kâtiplerin itirazı meselesi Osmanlılara özgün bir şey de değildir. Avrupa’da da matbaaya en çok direnenler arasında kâtip keşişler vardı. Kısacası, biz, ulemanın kendi çıkarları için ilmin çıkarlarını hiçe saymasını görmezlikten

gelmiyoruz. Bizim bu yazıda yaptığımız sadece konunun pek de alışılacelmeyen bir perspektiften değerlendirilmesi ve bunun önemine dikkat çekmek. Bu açıdan bakıldığında matbaa meselesindeki yaygın hüküm de değişecektir: Matbaa onlar gerici ve cahil olduğu için Osmanlılara geç gelmiş değil, tam tersine Osmanlı, çok üst düzey bir kitap kültürüne ve estetik kriterlere sahip olduğu için matbaaya prim vermemiştir.

Hülasa edelim: İslâm medeniyetlerinde yazıya olan hürmet, onun güzel yazılmasının önemine yol açmış ve bu eylemle uğraşanların eğitimine azami hassasiyet gösterilmiştir. Ayrıca “ikra” emrinin “sesli okuma” anlamı doğrultusunda yazmak eylemi, hafızada tutmaktan ve kendi kendine ya da cemaat ortamında sesli okumanın ardından gelen ikincil bir eylem olarak da kabul edilmiştir. Yani aslolan hafıza ve dildir. Bu anlamda da yazmak, daha çok okumaya yardım eden bir unsurdur. Daha önce başka bir yazıda anlattığım üzere matbaadan ziyade kâğıdın Müslümanlar arasında yaygınlaşması ve üretilmesiyle birlikte, güçlü hafızalar ve usta yazım teknikleriyle birlikte çok sayıda kitap çok hızlı bir şekilde üretilmiş ve İslâm kütüphanelerinde Hristiyanlarınkinde hiç bulunamayacak ölçüde bir kitap patlaması yaşanmıştır. Gazâli’nin ve İbnü’l-Bevvâb’ın hafızaları ve Hattat Hafız Osman Efendi’nin hikâyesi bize bu gerçeği anlatır. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde Osmanlı âlimleri arasında elbette matbaa ancak burun kıvrılacak bir şeydi. Biz bilim adamları, âlimler, hocalar, itiraf edelim, nasıl ki bazen günümüzde Twitter’a, Facebook’a burun kıvrıyor, bunları daha çok popüler kültürün, eğitimi ve adabı öldüren teknolojik oyuncakları olarak görüyorsak, elbette dönemin âlimleri de matbaaya böylesi bir heves olarak bakmış olabilirler. Söyleyin, onları suçlayabilir miyiz?

Ayrıca 20’nci yüzyıldaki bilgisayar devrimiyle birlikte

tüm alfabelerin rahatlıkla dijital ortama aktarılıp her türlü yayının sorunsuz yapılabilirdiği günümüzde medeniyetler yarışı tekrar eşit şartlarda yapılabilir hâle geldi. Artık “Biz matbaayı şu kadar zaman geç aldık, şöyle geç kaldık böyle mahvolduk!” diye sızlanmanın da hiç kimseye faydası yok. Yarış bugün yeniden başlıyor.

Şöyle bitirelim: Hat sanatına ilk başlayan acemiler harfleri mıstar çizgisine oturtmaya çalışırlar. Bu çiğ kalmış, tam pişmemiş akılların işidir. Hâlbuki mesele harfleri mıstara değil, hattın kürsüsüne oturtmaktır. Buna harfin kürsüsü derler. Harfler ne kadar güzel olursa olsun, eğer kürsüsüne oturmamışsa maddenin ötesine geçememişsiniz demektir. İşte bu matbaa konusunda da dileyelim de konuyu kürsüsüne oturtmuş olalım.

____İz sürenlere...

Hat sanatı ve İslâm medeniyetinde yazının önemine dair akademik çalışmalar için bakınız: **Annemarie Schimmel**, **Abdelkebir Khatibi** ve **Mohammed Sijelmassi** ve **Muhsin Mahdi**. Başka bir yazıda daha geçmişti; bu yazıda yer yer yararlandığım, Jonathan Bloom’un *Paper Before Print: The History and Impact of Paper in the Islamic World* adlı eseri yazının ve kağıdın İslam dünyasındaki tarihine dair yazılmış en kapsamlı çalışmadır. Benim, alanım gereği İngilizcelerinden okuduğum bu isimlerin hangilerinin Türkçeleri mevcut, artık orasını bilmiyorum.

SHAKESPEARE VE TÜRKLER

Yıllar önceydi. Amerika'daki İngiliz Dili ve Edebiyatı *master*ımı tamamlamış, bin bir heves ve heyecanla İstanbul'a doktora yapmak üzere geri dönmüştüm. Her zaman söylerim, ben Batı'da Doğu'yu keşfetmiş bir insanım. Gözüm açılmıştı, aradığım soruların cevaplarının artık Batı'da değil, burada, Türkiye'de, kendi ülkemde olduğunu düşünüyordum. Değil mi ki artık hedefim kendi kültürümü en iyi şekilde keşfetmek ve Doğu-Batı sorunsalına kafa yormaktı, ben de işi bu etkileşimin merkezinde, İstanbul'da yapmalıyım. Ne de olsa yirmili yaşlarımı fethin romanını yazarak geçirecektim.

İsmi söylemeyeceğim, ülkemizin en tarihi, en köklü üniversitelerinden birine doktora için başvurduğum. Mülakatı karşıma beş hoca çıktı ve bana şüpheli ifadelerle uzmanlaşmak istediğim alanı sordular. Şüpheliydiler, çünkü ne de olsa yayınlarımı ve bildirilerimi özgeçmişimden görmüşlerdi. Onlara çok açık bir ifadeyle, "Batı'daki İslâm algısını çalışacağım," dedim. Şüpheli yüzleri iyice düştü, herkes birbirine bakınmaya başladı. Odada beni rahatsız eden ağır bir sessizlik oldu. Kimse bir şey söylemeyince, "Shakespeare'deki Türk ve İslâm imgesi üzerine makalem var," diye

devam ettim. Bugün bile övünçle söylerim, hayatımdaki ilk uluslararası makale çalışmam bu konudadır ve daha bir master öğrencisiyken yayınlanmıştır. (Bilen bilir, kolay değildir taze bir lisansüstü öğrencisinin yayın yapması.)

Sol kenardaki masaya kurulan bir bayan hoca, “Ne yani?!” diye çıkıştı, “Shakespeare’i mi eleştireceksin?!”

Sağdaki bir diğeri, “Hem çalışacak ne var ki?” diyerek söze girdi. “Shakespeare elbette İslâm hakkında kötü şeyler söyler.” Bu karşılık, diğerlerinin yüzünü güldürdü. İşte başlamıştı, bana ufaktan ufaktan haddimi bildiriyorlardı.

Şaşkın ve öfkeliydim, artık mülakatın sonucu da pek umurumda değildi. Şaşkındım çünkü Amerika’da bu tür konuları araştırdığınızda el üstünde tutulursunuz. Düşünün, bir Türk çıkmış ve Batı Edebiyatını inceliyor ve orada Shakespeare’in Türklerle, İslâm’la olan alakasına eğiliyor. Onlar istemiyorlar ki zaten kendilerinin elli bin kere yaptıkları araştırmalar bir kere daha yapılsın. *Hamlet*’in psikanalitik incelemelerine elin Türk’ü bir şey ekleyebilir mi? Alanda böyle bir eksiklik de yok. Londra’dan New York’a yüzlerce programda, binlerce profesör ve öğrenci zaten bu işe asırlardır kafa yoruyor. Yanlış anlaşılmasın, bu, değersiz bir uğraştır, demiyorum. Elbette bunları da birileri çalışacak.

Ama bir Türk’ün Shakespeare’e bakışı, bir Müslüman’ın bu işe, bu perspektifle el atması? İşte bu, Batılıların pek beceremeyeceği bir şey. İngiliz edebiyatına bir Osmanlı tarihi penceresi açmak... Bilimsel özgünlük, özgürlük ve bilime katkı tam da bu değil mi? Ama kime, ne anlatacaksın? Bugün bile açın bakın, İngiliz edebiyatı denince memlekette, Batı’dan çok Batıcı olan bir yığın adamla karşılaşıyorsun...

Mülakata geri dönecek olursam, bana bu konuda çalışıla-

cak bir şey olmadığını söyleyen hocaya, “Sizin alanınız ne?” diye sordum. Belki biraz da ukalaca. O da burnunu havaya kaldırarak, gayet mağrur bir edayla, “Feminizm çalışıyorum ben,” dedi. Sonra adlarını şimdi unuttuğum bir seri romancı sıraladı ve suratıma baktı. Ben de ona gülümseyerek dedim ki, “Çalışacak ne var? Erkek egemen bir toplumda yaşıyoruz ve erkekler elbette kadınları kötü resmeder!”

Konuya bu şekilde bakarsanız benim cevabım da böyle olur...

O mülakattan çıktığımda büyük bir sükût-u hayal yaşıyordum. Beni o programa kabul edip etmemeleri umurumda değildi ama bir Türk’ün Shakespeare’e kendi penceresinden bakmasını bu kadar yadırgamalarını beklemiyordum. O anda aslında uzunca bir zamandır kendimi kandırdığımı anladım. Bir hocaların odasında duvara asılı İngiliz bayrağı, bu insanların İslâm’dan bahsederken kendi kültürlerine bir sömürge ülkesinde bulunmak zorunda kalan İngiliz aristokratları gibi bir tavır takınmaları ve İngiliz aksanıyla değil de Amerikan aksanıyla İngilizce konuştuğumda yüzlerinde oluşan buruşukluk bana aslında her şeyi haykırıyordu. Bazı hocalar o derece İngilizleşmişlerdi ki, Amerikan aksanıyla İngilizce konuşanlara bile gıcık kapıyorlardı! Bir matematikçi düşünün ki, kendini “Pi” sayısı sanıyor, ya da bir fizikçi “ben atomum” diye böbürleniyor. İşte bütün sorun bu! Bizdeki bazıları, Batı edebiyatını çalışmakla Batıcı olmayı birbirine karıştırıyorlar. Alacakları olsun, Batı’ya öğrenim görmeye giden akranlarımız da pek bir rahat benimseyiveriyorlar oraları. Neden biz kendimizi kaybetmeden bu insanların kültürlerini çalışmıyoruz?!...

Gelin görün ki, her ne kadar gönülsüz olsam da beni o programa kabul ettiler. Hem de ilk sıradan. Lisans ve yüksek

lisans derecelerim o kadar iyi ve sınav notlarım o kadar yüksekti ki mülakat, sonucu değiştirmeye yetmemiş olmalıydı. Kayıt oldum ve o programa bir yıl daha şans verdim.

Ama girdiğim her ders, konuştuğum her hoca bana yanlış yerde olduğumu hissettiriyordu. Hocaların aslen bir İngiliz geleneği olan beş çaylarından mı bahsedeyim, yoksa Hristiyan olduğunu her fırsatta haykıran bir hocanın bana düşmanca bakışlarından mı bilmiyorum. Bu hocanın bir derste İslâm'ın tarihteki en eli kanlı din olduğunu söylemesinden sonra girdiğim tartışma her şeye son noktayı koydu. Bir daha o okula adımımı atmadım. Ertesi yıl soluğu yine Amerika'da aldım. Sonraki yedi yıl boyunca Amerikan üniversitelerinde sadece Shakespeare'i değil, tüm bir Batı kanonunu "eleştirecektim." Milton'ı, Defoe'yu, Dante'yi ve diğerlerini... Elin Amerikalısına bu çalışmalardan bahsedince heyecanlanır. Bizdekilere anlat, alık alık suratına bakarlar, bu ne saçmalıyor diye!

Aslında mesele Shakespeare'i eleştirmek değil. Mesele, bir üniversite doktora programının bu işi absürt bulması da değil. Her programın aynı bakış açısına sahip olması beklenemez. Hayır, mesele, bizim hâlâ toplum olarak bu Batı eserlerine körü körüne hayranlığımız ve zihinsel sömürgeleşmemiz! Öyle bir sömürgeleşme ki ben bu konuları hangi meslektaşına anlatsam 'Başımıza icat çıkarma!' der gibi yüzüme bakıyor. *Hamlet*'in trajedisini yaz Allah yaz! Hâlbuki bilimin özü eleştiridir. Edebiyat ve edebiyat eleştirisi onu okuyan ve inceleyen toplumlara yeni ufuklar açtığı sürece değerlidir. Sabahtan akşama Shakespeare'leri, Dickens'ları, Hugo'ları bilinçsizce övmek bir insanı özgürleştirmez. Aksine, köleleştirir, sömürgeleştirir.

Üstelik bizim burada derdimiz Shakespeare'in sanatçılığına, yazarlığına, edebî dehasına falan laf etmek de değil. Ne

haddimize düşmüş(!) Ama tüm zamanların en büyük şairi ve tiyatro yazarı olarak gösterilen bu dehanın Türklere ve İslâm'a bakışı bize çok şey öğretiyor. Tarihimiz hakkında, Batı hakkında ve nihayetinde bu dünyanın düzeni hakkında...

Size şimdi desem ki, o yerlere göklere sığdıramadığımız Shakespeare, hani şu efsanevi aşk hikâyesi *Romeo ve Juliet*'in yazarı, *Hamlet* trajedisinin dehası, onca filmi çevrilen *Othello*'nun ve asırlardır sahnelenen oyunların sahibi Shakespeare... Türklere –çok özür dilerim ama bunu başka türlü ifade etmemin imkânı yok-- “sünnetli köpek”, Müslümanlara “yalancı”, “barbar”, “uğursuz” ve “şehvet düşkün” diyor. Ne dersiniz? Üstelik öyle gizli saklı kalmış defterlerinde falan değil; en meşhur, belki de en çok sahnelenen eserlerinde...

Hiç böyle bir şey duymadınız değil mi?

Tüm detaylarıyla anlatacağım... Birkaç bölümde bu konuya kafa yoracağız...

Shakespeare'in oyunlarında Türklerle ilgili toplam otuz dört referans vardır. “Türk”, “Osmanlı” ve “Sultan” kelimeleri gibi... Bunların hiçbirisi de, istisnasız, olumlu bir değer yargısı içermez.

Gelin sözü daha fazla uzatmadan Shakespeare'in kurduğu meşhur Globe Tiyatrosu'nun ilk oyunu ve bugün dahi Broadway'de sergilenen *V. Henry*'den başlayalım. Adını taşıyan oyunda Kral V. Henry, Fransız kralının kızı Catherine'in gönlünü çalmaya çalışırken şöyle bir laf eder:

“Eğer benim olursan, Kate,

Sen ve Ben

Aziz Denis ve Aziz George Yortuları arasında bir yerde

Yarı İngiliz yarı Fransız bir oğlan peydahlarız.

O da Konstantinepol'e gider ve Türk'ü sakalından yakalar!"

Evet, Konstantinepol'e gitmek ve Türk'ü sakalından tutup çıkarmak!

İstanbul'un 1453'teki fethi Batı dünyasında o kadar büyük bir travma yaratmıştır ki, ta iki asır sonra bile, Avrupa'nın en uç noktasındaki, hatta dışındaki bir ada krallığı olan İngiltere'nin Londra'sında bile sarsıntısı devam eder olmuş. Siz bakmayın öyle tarih kitaplarında, "Bizans zaten zayıf bir krallıktı ve düşmesi an meselesiydi," gibisinden lakırtılara. Mühim meseledir fetih. Yukarıdaki cümlenin hem içeriği hem de "Bizans" lafı anakronik, yani fetihten çok sonra uydurulan yalanlardır.

Fethedilen yer Doğu Roma İmparatorluğu'nun ta kendisidir, ki o imparatorluk Orta Çağ'ın en büyük kilisesine ev sahipliği yapmakla kalmamış, asırlarca, Roma'dan sonra Hristiyan dünyanın merkezi olarak kabul edilmiştir. Siz sanıyor musunuz ki, yarın bir gün New York ya da Londra Müslüman bir devlet tarafından alınsa, adamlar, "Batı zaten yıkılma sürecindeydi, zaten Avrupa Birliği de ekonomik çöküşü yaşıyordu," diyecekler?! (Elbette hiçbir Müslüman ülkenin günümüz modern dünyasında böyle bir hedefi yok ve olamaz; ama çoğunluğunu Batı'dan aşırđığımız tarih kitaplarını bize o kadar iyi ezberletmişler ki, zihinlerimizin tam anlamıyla özgür düşünebilmesi için bu tür farazi teşbihlere ihtiyaç vardır. Bunu da söyleyelim ki, bu satırları okuyan bir paranoyak ruh var ise eğer, içi rahat etsin; bizden zarar gelmez.)

Bizans kelimesi de "Doğu Roma İmparatorluğu düştü," sözünü etmeye dili varmayan Batılı, Hristiyan tarihçilerin "aslında düşen Bizans'tı" tesellisinden başka bir şey değildir.

Yıllarca değil, asırlarca böyle bir şeyin nasıl olup da mümkün olduğu sorusu Avrupa'nın sadece aristokrat kesimlerinde değil, her tabakasında dillendirilmiştir. Tiyatroda bile bu konunun bu şekilde alınması bunun en büyük kanıtıdır, ki Shakespeare tiyatrosunun halkın her kesimine hitap ettiğine az sonra değineceğim.

Shakespeare, Globe'daki daha ilk sergilediği oyundan itibaren "Biz ve ötekiler" ayrımını yapmıştı. (O kadar öngörülü olduğunu sanmam ama belki de bu yüzden "Globe" tiyatrosunun anlamı "dünya" demektir!) "Biz Hristiyanlar ve Onlar Müslümanlar!" "Biz Medeniler ve Onlar Barbarlar!" "Biz İnsanlar ve Onlar..." neyse anladınız siz onu! Ve aslında böylelikle henüz yeni yeni yumurtasından çıkmaya başlayan 'İngiliz Milleti'nin de hamurunu karıyordu. Öyle ya, İngilizler deyince öyle 19'uncu yüzyılın sömürge imparatorluğu ya da günümüzde çokça dillendirilen "dünyanın süper güçlerinden biri" lafzı aklınıza gelmesin. O zaman İngiltere, evet, güçlüydü ama henüz tam anlamıyla dünyaya kafa tutacak bir imparatorluk değildi. O dönemde Londra'da okuma yazma bilenlere hâlâ çok büyük insan diye bakılırdı, ki gerisini siz düşünün. Peki, diyeceksiniz, Shakespeare'i nasıl okuyorlardı? Efendim Shakespeare'i okuyan biziz, onlar tiyatrodaki izliyorlardı. Bu yüzden Shakespeare'in bu sömürgeci imparatorluk kültürünün mantalitesini oluşturmadaki önemi de ayrıca dikkate şayandır. Hadi daha basit söyleyelim, İngiliz kibrinin mimarlarından Shakespeare.

Türk'ün sakalına geri dönecek olursak, Shakespeare Batı'nın, kaybını asırlardır içerlediği ve bir gün elbet geri alınacağını umduğu İstanbul'a gönderme yaparak, aslında imkânsız başarmaktan bahsediyor ve Türk'ten intikam almanın İngiliz ve Fransızlara nasip olacağını vurguluyor. Prens, kı-

zın gönlünü bu şekilde fethetmeye çalışıyor. Hani bugün, nasıl gençler birbirine, “Seninle aya bile çıkarız!” diyor, Henry de, “Seninle İstanbul’u bile geri alırız!” demekten geri durmuyor. Sakalın ta o günlerde Müslümanlar için bir hakaret malzemesi yapılması da ayrıca enteresan. Günümüze değin bu unsur hiç değişmeden devam edegelmiş. Bakın Batı haber kanallarına ya da Hollywood filmlerine, teröristin sakallısı makbuldür! Hele bir de Orta Doğu aksanı varsa değmeyin keyiflerine! Gerçi son dönem tarih dizileriyle birlikte –sadece bizdeki Osmanlı dizilerini kastetmiyorum, Batı’da da garip bir şekilde *Vikingler* ve *Taht Oyunları* yapımlarında da aynı durum var– sakal, gençliğin yeni gözdesi oldu. En “hippi”lerinden en “ağır abi”lerine herkeste bir sakaldır gidiyor. Demek ki medenilik sakalsızlık değilmiş!

Peki sadece sakallı mıdır Shakespeare’in Türk’ü? Hayır, daha “kötü”: *Macbeth*’i duymayanımız pek azdır. Yine pek azımız bu oyunu görmüş ya da okumuşuzdur ama adını mutlaka duymuşuzdur. Oyun, bir cadı üçlüsünün kendisine bir gün İskoç Kralı olacağını söyledikleri Macbeth adlı bir generalin trajedisidir. Oyunun burada bizi ilgilendiren kısmı ise cadılar.

Cadılardan üçüncüsü, Macbeth’e hazırlayacağı iksirin karışımından bahsederken şunları ister:

“Pul pul ejderha derisi, kurt dişi,

Büyücü mumyaları, karanlıkta gizlice çıkarılmış baldıran kökü,

Köpekbalığının kursağı, tuzlu tuzlu,

Küfürbaz çift ciğeri, keçi safrası,

Sapkın Yahudi’nin ciğeri”

Ve sıkı durun, “*Türk burnu*”! (Daha burada söylemeye

dilimin varmadığı birkaç şey daha sıralıyor ama bu alıntı yeterli olur sanıyorum. Argolar gırla gider Shakespeare'de.)

Türk burnu da nereden çıktı, demeyin. Eminim gözünüzün önüne gelir, Orta Çağ'da yapılmış pek çok Türk Sultanı portresi vardır. Uzun, sivri sakallı, koca sarıklı, yakaları değerli mücevherlerle süslenmiş bir kaftanın içinden çıkan büyük, korkutucu bir yüz... Bu portrenin olmazsa olmazı da uzun, kemerli bir burundur. Çoğu zaman bunu öyle abartmışlardır ki, burun ile yüz arasında karikatüre varan, garip bir orantısızlık bile ortaya çıkar. Buna örnek, Agostino Veneziano ve Antonio Lafreri gravürleri verilebilir (resim 24).

Nedendir bilinmez, Batılı ırklar, Doğulu insanı hep bu büyük burunla hayal ederler. Burun, sadece Türklerin değil tüm Müslümanların da âdeta alamet-i farikası olmuştur. Irkların anatomileri incelendiğinde bu farklılığın bilimsel bir tarafı var mı bilmiyorum. Batılı, daha doğrusu İskandinav ırklar düz burunlu, sarışın, mavi gözlü; daha çok Arapların başı çektikleri ırklar ise esmer, kara saçlı ve kemer burunlu gibi sunulur hep. Ama ben Shakespeare'in ya da bir başka Avrupalının Türkleri "iğreti ve ürkütücü" resmederken böylesi bir bilimsellikten yola çıktığını sanmıyorum. Onların amacı Türkleri olabildiğince ötekileştirmek, hatta af buyrun, yaratıklaştırmaktır. Türk, sadece inancıyla değil, görüntüsüyle de insanoğlunun Batılı normlarına aykırıdır bu düşünceye göre.

Aksi takdirde, ejderha pulunu, kurt dişini, köpekbalığı kursağını ve cadı mumyasını nasıl olur da Türk burnuyla yan yana koyabilirsiniz ki?! Bu, Türklere hakaret etmenin, kin kusmanın, onlardan nefret etmenin en basit dışı vurumudur. Dikkat edin, iksirin içeriklerinin çoğu ayrı bir tiksinti uyandırıyor. Yani, eğer, Shakespeare burada iksiri ay

parçası, güzel kız dudağı ya da ceylan gözü gibi parçalardan oluştursaydı, elbette biz de o zaman Türk burnuna ses çıkarmazdık. Böbürlenir geçerdik. Ama burada durum, gördüğünüz gibi hiç de öyle değil. Şu “Yahudi ciğeri” meselesine de müsaadenizle daha sonra ayrıca değineceğim.

Diğer oyunlarla devam edelim...

Bu sefer bir komediye bakalım. *Windsor'un Şen Kadınları* adlı oyunda Pistol adlı karakter, Falstaff adlı bir başkasının kötü bir davranışına, "Alçak Frikyalı Türk!" diyerek tepki verir. Falstaff'ın bir başka özelliği de kadınlara karşı önyargılarıdır ki bu da Shakespeare'de sıkça görülen diğer bir hastalık. Shakespeare'deki kadın imgesi de başlı başına bir analizi hak eden ayrı bir mesele ve bunu da pek çok edebiyat eleştirmeni yıllardır dile getiriyor.

"Alçak Türk!" lafında artık Türk ifadesinin kendi başına bir hakaret yolu olduğunu görüyoruz. Ama bunun için kendimizi fazla yormayalım, çünkü önümüzde çok daha açık seçik bir örnek var. Edebiyat tarihinin belki de en sinsî karakteri olarak bilinen, *Othello*'daki Iago, bir keresinde kendini savunurken,

"Gerçekten doğru söylüyorum,

yoksa Türk olayım!"

gibi çevrilebilecek bir laf eder. Hani bizde sokak ağzında, "Allah belamı versin ki..." gibi bir argo vardır. "Yalan söylü-

yorsam kör olayım!” da başka bir örnek. İşte aynen onun gibi, Iago, yemininde “Allah beni çarpsın” yerine “Allah beni Türk etsin!” diyor. Dilimizdeki Shakespeare çevirilerinde bunun “Yalan söylüyorsam sünnet etsinler beni!” şeklinde bulunduğunu da ekleyelim (resim 25).

Yine aynı oyunda birbiriyle öldüresiye kavga eden iki adamına Othello,

“Neden kavga ediyorsunuz,

Türk oldunuz da mı bu kadar barbarsınız?!” diyerek çıkarır. Zira Shakespeare’in dünyasında barbarlığın yolu Türk olmaktan geçer! Vahşiliğin ve kabalığın adıdır Türklük bu oyunlarda.

Şimdi şu “Türk olmak” meselesine eğileceğiz. Bu yazının mihenk noktalarından biri de burası. Ama önce bir iki örnek daha...

Hamlet, sırdaşı Horatio’ya içini dökerken,

“Talihim Türk olursa...

...Bir tiyatro kumpanyası alır mı beni?” mealinde bir şeyler geveler. Burada kilit nokta “talihin Türk olması.”

Kuru Gürültü adlı komedide ise Margaret, Beatrice’e;

“Eğer Türk olmadıysan,

hiç kimseye güvenme...” gibisinden saçma bir laf daha eder.

Bu örneklerin hepsinde de “Türk olmak” veya “Türk’e dönmek”; talihsizliğe, kötü şansa, barbarlığa ya da vahşete işarettir.

Aslında buradaki ifadenin aslı “*turned Turk*”tür, ama “Türk döndüsü” demek biraz garip duruyor. İfade, geçti-

ği yere göre, eski Türkçedeki “mühtedi” anlamına da gelir; yani, başka bir dinden geçerek, İslâm’ı kabul eden kişilere verilen sıfat. Ama Shakespeare, hiçbir oyununda Müslüman ya da İslâm kelimesini kullanmıyor. Bunun yerine “Türk”ü kullanıyor. İşte zurnanın zırt dediği yer de burası. Bunu iyi dinleyin: Sadece Shakespeare için değil, o dönemki pek çok Batılı için “Türk” demek “Müslüman” demektir. İngilizler dâhil, Batı dünyasının çoğu Müslümanlığı Türkler üzerinden tanıdıkları için Türklük İslâm’la eşanlamlı hâle gelmiştir. İslâm medeniyetini Osmanlı İmparatorluğu üzerinden gören ve yaşayan onlarca Batılı millet için Türk eşittir Müslüman’dır. Yani onlar Araplara da, İranlılara da “Müslüman” demek için “Türk” diyorlardı!

Aslında yukarıda sıraladığımız örneklerle bir de bu açıdan bakmak lazım, yani aslında Shakespeare’in karakterleri hakaret anlamında “Türk” derken, “Müslüman”; “Türk olan” derken de “Müslüman olan” insanları kastediyorlar. İnsan ırkını değiştiremez, ama inançlarını değiştirebilir, bu yüzden de “Türk olmak” veya “Türk’e dönüşmek,” her ne kadar mantıksız görünse de yukarıdaki bilgi ışığında elimizdeki en mantıklı ifade olarak kalıyor.

Shakespeare’in bunu oyunlarında başka hiçbir açıklama yapmaksızın kullanması da şunu gösteriyor ki oyunu izleyenler “Türk olmanın” Müslüman demek olduğunu şıp diye anlıyor. Yani İngilizcede o dönemde “Türk olmak” veya “Türk’e dönmek” şeklinde çevrilebilecek ifade dile yerleşmiş. Dileyenler açsınlar büyük İngilizce sözlükleri, baksınlar, o dönemde ve sonrasında dil dağarcığında olan bir ifadedir bu.

Şimdi şöyle bir soru sorayım size: Bir kelimenin o dile yerleşmesi için ne kadar kullanılması gerekir? Daha doğrusu ne kadar uzun bir süre ve kaç kişi tarafından? Burada biraz,

kusura bakmayın, dilbilimciliğimi konuşturacağım. Diyelim ki, biz yüz kişi bir kelime icat ettik ve sabah akşam kendi aramızda, yine diyelim ki, aylarca kullandık. Bu kelime topluma mal olabilir mi? O dilin bir parçası hâline gelebilir, sözlüğe girebilir mi? Elbette hayır. Peki ya nedir? O kelimenin en az onlarca yıl, binlerce insan tarafından kullanılması gerekir ki, herhangi bir tanıma ihtiyacı olmaksızın herkes tarafından anlaşılabilir hâle gelsin. Demek ki, “Türk olmak” ifadesinin İngilizcede en az onlarca yıl, binlerce insan tarafından kullanıldığı sonucunu çıkarmak pek de yanlış olmasa gerek.

İşte bu da İngilizler arasında hatırı sayılır ölçüde, siz deyin binlerce, ben diyeyim on binlerce insanın Müslüman olduğunun dilbilimsel kanıtı olmaz mı? Yani bu kelimenin anlattığı vakıa eğer defalarca vuku bulmasaydı, bu ifade bu şekilde dile yerleşir miydi? Siz bakmayın Shakespeare’in tüm eserlerinde canhıraş bir şekilde Müslümanlığı kötülemeye çalışmasına; öyle görünüyor ki o dönemde hatırı sayılır bir Hristiyan İslâm’la onurlanmaya devam etmiş.

Hiçbir şey değilse bile, bu “Türk olmak” ifadeleri Shakespeare’deki Türk saplantısını, daha doğrusu Türkler karşısındaki aşağılık kompleksini ortaya koymaya yeter.

Peki, Türk’e dönmek, yani Müslüman olmak bu kadar kötüyse, sormak lazım Shakespeare’e, neden bu kadar insan İslâm’a geçmiş? Ya da şöyle soralım; Shakespeare neden işi gücü bırakıp Türkleri böylesine kötü göstermeyi tercih etmiş? Şimdi ona bakacağız...

Shakespeare'in oyunlarının yansıttığı "Türklük" ile tarihsel gerçekliği yan yana koyacağız şimdi. Burada gerçeklik ve kurgu arasındaki o büyük uçurumla karşı karşıya geliyoruz. Ya da söylemle gerçeklik arasındaki tezada. Burada Shakespeare hiç de yalnız değil. Ortak olduğu, desteklediği ve propagandasını yaptığı dilin asıl mimarları yazarlar ya da sanatçılar değil; Kilisenin ta kendisi!

Bir dünya düşünün ki, Kilise sabahtan akşama kadar Hristiyanlığın tek kurtuluş yolu olduğunu, diğer "sapkın" din-sizlerin (çoğunlukla Müslümanlar ve Yahudiler kastedilir) bu dünyada ve diğerinde bedbaht olacaklarını, Yüce İsa'nın orduları karşısında yenilgiye mahkûm olduklarını haykırsın dursun. Gece gündüz Müslümanları "barbar", "şehvet düşkünü", "vahşi", "sapkın" olarak tanımlasın, medeniyetten yoksun gruplar olarak anlatsın dursun. Sonra da bir elçi çıksın gitsin İstanbul'a ve o zamana kadar gördüğü en temiz sokakları, en bilgili diplomatları, en güzel evleri görsün. (Bu seyyahların notlarına başka bir yazıda ayrıca değineceğim.) Ya da bir tüccar mal almak için gittiği İstanbul'da ticaret yaptığı en dürüst işadamlarını, en ahlaklı çalışanları tanı-

sın. Bu adamlar, “Bu işte bir terslik var,” demezler mi? Ya da Kilise’nin, Hristiyanlar karşısında yenilmeye mahkûmlar dedikleri Müslüman orduları İstanbul’u fethetsin, İtalya topuğuna dayansın ve o zamanki bilinen dünyanın en merkezi noktasına, üç kıtada, yedi denizde hâkim olsun?!

Sonra bu sözde barbar, koca burunlu Türkler gelsinler Londra limanlarında, İngilizlerin daha önce hiç tatmadığı baharatları, yiyecekleri, ipeklileri, halıları satışa sunsunlar, Türk diplomatlar, elçiler ve devlet adamları giyim kuşamlarıyla, hareketleriyle, konuşmalarıyla büyük beğeni toplasınlar. Olacak iş mi?!

Ama oldu ve Kilise söylemi battıkça battı; battıkça da dozunu ve agresifliğini arttırdı. Kendine yeni ortaklar buldu. İşte Shakespeare Tiyatrosu da bu ortaklardan en önde geleni oldu. Shakespeare’in Globe’u hem kısa vadede hem de uzun zaman boyunca Batı’nın etkili propaganda çarklarından biri hâline geldi.

Bazıları, tiyatroya bu kadar önem atfetmek doğru değil deyip geçebilir. Belki bugünün tiyatrosu için bu geçerli olabilir. Ancak, 17’inci yüzyıl İngiliz tiyatrosu demek, bugünün Hollywood sineması demektir. Bugünün insanı bunu ancak bu şekilde anlayabilir. Zira bugün tiyatro belirli bir elit kesimin marjinal tercihi hâline gelmiş durumda. O zamanlar ise yediden yetmişe her kesim Globe’u dolduruyordu. Sadece 1 penny’ye bir oyun izleyebiliyordunuz. Aristokratlar için ayrılmış bazı üst kısımlar hariç, oturacak yer yoktu ve oyun ayakta izlenirdi. Yani tiyatro deyince, günümüz elit tiyatrosu aklınıza gelmesin. Sahne önünde bir güruh hayal edin ki, sıkış pıkış, yeri geliyor biri burnunu sümkürüyor elini üstüne siliyor, bir diğeri çamurların içinde kendine yer arıyor, öbürü sahneyi daha iyi görebilmek için yanındakine

bir dirsek atıyor... Öylesi bir karmaşa. Zaten Shakespeare'in kullandığı dildeki argoların, küfürlerin ve bel altı esprilerin sıklığına baktığınızda, izleyenlerin seviyesi hakkında da çok rahat bilgi sahibi olabiliyorsunuz.

Toplum üzerindeki böylesi bir etki de Shakespeare'in döneminin belki de en büyük propaganda aracı olduğu gerçeğini ortaya çıkarıyor. Nasıl ki günümüzdeki Hollywood filmlerindeki terörist Müslümanlarla, dünyadaki milyonlarca Müslümanın hayatları arasında tam bir tezat var, işte o gün de Shakespeare'in oyunlarındaki Müslüman imgesiyle dönemin İslâm medeniyetleri arasında dağlar kadar fark vardı.

Tüm buna rağmen, İngilizlerin belirli bir kısmı, özellikle seyyahlar ve diplomatlar Müslümanları sahneden değil, gerçek hayattan tanıyorlar ve seviyorlardı. Evet, işin bir de böyle bir yanı var. İngiliz tüccarlar Müslümanlarla tavla oynuyorlar, zengin aristokratlar Türkiye'den kumaş ve kaftan siparişleri veriyorlardı. Hatta ve hatta Katolik Avrupa'dan farklı olarak, İngilizler Protestanlığı seçmişlerdi ve Katoliklere tam bir düşman gözüyle bakarken Müslümanlara daha toleranslı yaklaşabiliyorlardı. O dönemde Protestan İngilizler, Katolik Fransızlara kız vermezken, Müslümanlarla dinler arası evliliğe müsaade edebiliyorlardı! Limanlarına gelen Katolikleri taşlarlarken, Müslüman denizcilerin getirdiklerini görmek için merakla gemilere akın ediyorlardı.

Burada konunun önemli bir ayağına daha geliyoruz. Müslüman Osmanlı ve Protestan İngiliz Krallığı arasındaki bağlar, pratik ve politik açıdan da üst düzeydeydi. Bu hem İngilizler hem de Osmanlılar için tam bir kazan-kazan politikasıydı çünkü. İngilizlerin can düşmanları İspanyollar Katolik'ti. Merkezi Kıta Avrupa'sının başını çeken Fransızlar ve elbette Vatikan etkisiyle İtalyanlar da müthiş bir Katolik

taassup altındaydı ve onlar da İngilizlere gayri-Hristiyan gözüyle bakıyorlardı. Katolikler ve Protestanlar arasındaki dinî ayrımı hafife almayın. Orta Çağ'da ve Yeni Çağ'ın büyük kısmında bu mezhepler birbirlerine şeytan gibi bakarlar, biri, öbürünü Hristiyan olarak görmezdi. Bu mezhepler asırlarca, onlarca büyük savaşta birbirlerinin kanlarını akıtmaktan geri durmadılar. Kısacası, Protestan İngiltere için Osmanlı değerli bir müttefikti ve İngiliz Krallığı çoğu zaman Osmanlıların gönlünü etme yolunu seçmiştir.

Bu, Osmanlılar için de önemliydi. İstanbul'daki imparatorluk, Batı'nın şer ittifakını kırmak için Protestan İngilizlerle müttefik olarak belledi ve onlara hep yapıcı yaklaştı. Zira, İspanya, Endülüs'teki Müslümanlara karşı barbarlığından ötürü Osmanlıların zihninde de kötü hatıralara sebebiyet veriyordu ve bu yüzden ortak düşmandı. Shakespeare dönemi kraliçesi Elizabeth ile III. Murat arasında ciddi bir dostluk vardı. Elizabeth, Osmanlı sultanından İngiliz denizcilerinin İstanbul limanlarına güvenle girip çıkabilmeleri için izin istediğinde III. Murat, "İngilizler huzurla imparatorluğumuza gelebilirler ve özgürce geri dönebilirler," diyerek cevap verecekti. Aynı şekilde Elizabeth de buna karşılık, "Siz majestelerinin kulları Türkler de aynı şekilde krallığımıza gelebilirler," diyecekti. Başka bir yazımda bahsedeceğim Kraliçe Elizabeth'in Türk kıyafetlerine de ayrı bir düşkünlüğü vardı. Onun bu Türk sevgisi Papa'yı çok kızdırmış olacak ki Vatikan onu "Türk dostu" olarak mimleyecek ve çok ağır eleştirilerde bulunacaktı.

Şimdilik bu bahsi kapatalım ve Shakespeare'in Türklerle ilgili "güzellemlerine" devam edelim. Barbarlıktan, yalancılıktan ve uğursuzluktan geriye ne kaldı demeyin! Ağır bombalar arkadan geliyor. Shakespeare hiç Türklerden bahse-

der de bel altına vurmadan edebilir mi? *Sonu İyi Biterse* adlı oyununda Lafçu şöyle haykırıyor:

“Ve onları hadım etsinler diye

Türk’e gönderirdim!”

V. Henry’de de “Türk calayı” diye bir ifade var, ki bunun da yine fiziki olarak uzuv kesilmesi anlamında hadımlıkla garip bir bağlantısı var. *Kral Lear* oyununda ise Edgar, “Şaraba, kumara bayılır, kadınlarımla Türk Sultanı’na bile taş çıkarırdım!” diye feveran eder.

Ve son olarak yine *Othello*’daki, esere ismini veren ana karakter, bir zamanlar öldürdüğü bir Türk’ten bahsederken, oyunun sonunda,

“İşte böyle boğazını tuttum

ve sünnetli köpeğin boğazını kesiverdim!” diyor.

Aslını isterseniz, bu “sünnetli köpek” lafından sonra çok fazla bir şey söylemeye gerek yok. Görüyorsunuz değil mi, o yerlere göklere sığdıramadığımız, o dahi şair Shakespeare’in bize reva gördüğünü? Bazıları diyecek ki, ama bu lafları Shakespeare demiyor, karakterleri diyor. Doğru, doğru ama peki ya neden bu Shakespeare’in karakterleri Türkler hakkında iki çift de olumlu laf etmiyor?! (Biri çıkıp “*intentional fallacy*” falan diyecek olursa diye bunu da ekleyeyim dedim. Anlayan anladı.)

Tüm bu örneklerde, ki bunlar çoğaltılabilir, enteresan bir silsile var. İlk bakışta fark edilmeyecek garip bir bağlantılar zinciri. Hadımlıkla başlayan, sünnetle devam eden bir absürtlükler tiyatrosu. Bu öyle bir tiyatro ki, dönemin İngiliz halkının cehaletini tam anlamıyla gözler önüne seriyor. Öyle bir cehalet ki insan acıyor bu zavallılara...

Güya hadımlığı Türklere ve Müslümanlara özgü bir şeymiş gibi göstererek onların sözde barbarlık, vahşet, kıskançlık ve cinsel azgınlıkları arasında usta bir bağ kurmak. Şunu hemen söyleyelim ki, hadımlık denen şey antik Mısır'dan antik Yunan'a, Çin'den Roma'ya kadar uzanan bir coğrafyada asırlar boyunca görülmüştür. Tüm bu kültürlerde bu kişiler kraliyet ve imparatorluk saraylarında pek çok göreve getirilmişlerdir. Bu işi ilk kimin başlattığı ya da nasıl yapıldığı gibi tatsız konulara şimdi girmeyeceğim. Ama burada şunu ifade etmeliyiz ki, Osmanlı zamanında bu işin ticaretinin, yani hadım kölelerin ticaretinin, alım satımı ve İstanbul'a getirilişlerinin genellikle Yahudi tüccarların elinde olduğuna inanılır. Yani bu insanların belki hepsi de payitahta getirilmeden önce zaten hadımdı.

"Sünnet" meselesine gelince, şimdi komediye iyi dinleyin, Orta Çağ'daki ve Shakespeare İngiltere'sindeki yaygın bir inaniş'e göre bu, Türklerin sözde aşırı cinsel azgınlıklarından kaynaklanan bir uygulamaydı. Yani sözde "şehvet düşkün" Türkler, cinsel hazlarını arttırmak için sünnet oluyorlardı! Hani Hristiyanlar ahlaklı, dindar ve mutaassıptı ya, Müslümanlar da bunun tam tersi ahlaksız, sapık ve aşırıciydılar! Yani iş yine, "barbar ve şehvetli Türk" algısına geri dönüyor. Başka bir İngiliz oyun yazarı Thomas Kyd'da da benzer bir kullanım var. Ama siz iş'e bakın ki, yine başka bir İngiliz yazarı Thomas Heywood ise eserlerinde sünnet olmayı ve hadımlığı Türklerin sözde "iktidarsız" ve "güçsüz" olmalarına yoruyor! Shakespeare ise bunların hepsini ortaya karışık sahneliyor.

Yavaş yavaş bitirelim... Shakespeare burada üç kere suçlu. Nasıl mı? Şöyle: Bir, Shakespeare Orta Çağ Hristiyan toplumlarına özgü Müslüman nefretini hiçbir aydın ve yazar

sorumluluğuna tâbi tutmadan olduğu gibi aktarıyor. (Ha eğer dersenez ki, canım 17'inci yüzyıldaki bir oyun yazarından aydın olmasını nasıl beklersin? Tamam, ama o zaman Shakespeare, çağının çok önündeydi, müthiş bir hümanistti falan yollu söylemleri de unutun!) İki, Shakespeare toplumda Müslümanlar hakkında olumlu ya da olumsuz bir şey bilmeyenlere İslâm nefretini yayıyor. Üç, ki bu en önemlisi, toplumdaki İslâm sempatisini ve bilinirliğini tersine çevirmeye çalışıyor. Hristiyanlar Shakespeare yoluyla âdeta sahadada yenemedikleri Türkleri sahnede alt etmeye çalışıyorlar. Yazın bu cümleyi bir yere: Batı dünyası asırlardır sahadada alt edemediği İslâm'ı hep sahnede, sayfada ve beyaz perde de yenmeye çalışmıştır.

Bu kin ve aşağılama ne yazık ki beş asırdır devam ediyor. Sinema ve edebiyatta Müslümanların haklarını koruyan yok. Hatta denilebilir ki herkes hakkını aldı da bir biz ortada kaldık. Orta Çağ'dan günümüze değin üç ana grup ötekileştirilegelmiştir. Siyahi ırklar, Yahudiler ve Müslümanlar. Fakat günümüzde siyahi ırklar kısmen, Yahudiler ise hepten paçayı kurtardılar. Ama bu kolay olmadı, siyahi ırklar "Yeni Dünya"da, Yahudiler ise İkinci Dünya Savaşında *Holocaust*'ta büyük soykırımlara maruz kaldılar. Gelineen noktada ise artık günümüz dünyasında, bir Yahudi'yi alenen aşağılayamazsınız. Adınız anında ırkçı ya da "anti-semitik" çıkar, ki bunun size ciddi hukuki ve cezai yaptırımları da olur. Ama bugün hâlâ, Müslümanlar alenen aşağılanabiliyor. Yapanın yanına da kâr kalıyor. Şimdi şunu da sormak lazım: Dünyanın bu ötekileştirmeye son vermesi için Müslümanların da bir *Holocaust* yaşaması mı lazım? Ya da cevabı insanın göğsüne bir karabasan gibi çöken şu soruyu soralım: Biz Orta Doğu'da bugün bunu yaşıyoruz da haberimiz mi yok?!

Hülasa edelim: Biz Shakespeare'in dehasına, sanatçılığına, teatral kabiliyetlerine veya kurgusuna laf etmiyoruz. Edebiyatı anlamak nasıl ki körü körüne övgü değilse, körü körüne yergi de değildir! Ama Shakespeare'in Müslümanları resmedişini ve İslâm'ı algılama ve sunma şeklini, evet, eleştiriyoruz. Oyunlarındaki üç düzine örnek bize gösteriyor ki, Shakespeare hiç istisnasız Türkleri ötekileştiriyor ve İslâm'a karşı bir kin sergiliyor. Bu, kısmen onun içinde bulunduğu toplumun değer yargılarının da bir sonucu. Ama unutmayalım ki, sanatçılar değer yargılarına sadece ayna olmazlar, onları bir fiil oluşturma ve değiştirme yetisine de sahiptirler. Bazıları yine diyecek ki, bu, Shakespeare'in büyüklüğünden bir şey götürür mü? O eserlerdeki aşkın gücü, iktidar hırsı gibi onca evrensel ve zamanlar ötesi temayı çöpe mi atacağız? Elbette hayır. *Romeo ve Juliet* yine büyük bir aşk hikâyesidir, *Hamlet* yine insanı anlatır, ya da *Kral Lear* iktidar ve hırs üzerine mühim gerçekleri yüzümüze vurur... Öte taraftan, Shakesperae'in İslâm'a bakışını anlamak, Batı'nın Doğu'ya bakışını anlamaktır. Bu Doğu-Batı ikilemi dediğimiz şeyin sırrını çözmek ise yaşadığımız dünyayı anlamaktır. Bu da bizim kendimizi konumlandırmamıza, kendimizi anlamamıza, daha doğrusu kendimize gelmemize yardımcı olur.

Hani Shakespeare'in dehası deyip duruyoruz ya, şunu da demeden edemeyeceğim: Shakespeare'i Shakespeare yapan şey İngiltere'nin bir dünya sömürge imparatorluğu oluşudur. Elbette Shakespeare'in şiirsel ve teatral dehası olmadan Shakespeare bu eserleri veremezdi. Ama bu deha tüm milletlerde ve kültürlerde elbette görülebilir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, eğer dünyayı 18'inci yüzyıldan itibaren sırasını Amerika'ya devredinceye kadar İngilizler sömürmeseydi de eğer Hintliler sömürmüş olsaydı, bugün Hintli bir

Shakespeare'den bahsediyor olurduk. Ya da Çinli ya da Arap! Ülkemiz de bu kültür emperyalizminden fazlasıyla etkilendiği için bizim topraklarımızda da bir Shakespeare kültü var. Çoğu zaman da körü körüne! İşe bir de bu yönüyle bakmak lazım.

____iz sürenlere...

Yazının başında bahsettiğim hocanın, “İslâm tarihteki en eli kanlı dindir,” safsatası aslında önce bir başka sözde büyük, kerameti kendinden menkul aydın tarafından yine büyük bir gazetenin manşetinden verilmişti. Daha sonra bu konu tekrar derste açılınca olanlar oldu.

Shakespeare'in Doğu ve Müslümanlar ile olan ilişkisini ele alan ilk araştırmacı elbette ben değilim. **Daniel Vitkus**, **Nabil Matar** ve **Gerald MacLean** geçtiğimiz on yılda bu işe ciddi anlamda eğilmeye başlayan isimlerdir.

Yıllardır bir İngiliz edebiyatçısı olarak Osmanlı tarihi romanları yazmam arasındaki sırrı çözemeyenler için zannederim bu yazı güzel bir anahtar olacaktır.

MADONNA'NIN ŞEHADETİ: BATI SANATINDAKİ SAKLI İSLÂM

Durun, hemen heyecanlanmayın! Şarkıcı megastar Madonna Müslüman oldu falan demeyeceğim. Biliyorum, son günlerde yeni bir moda var, özellikle sosyal medyada hızla yayılan “ünlü Amerikalı star bilmem kim Müslüman oldu!” haberleri. İnternet sayfası tıklanmasını ticaret hâline getiren, bu uğurda her yolu mubah gören zavallılar tarafından uydurulan ve çoğu asparagas olan bu haberler ne yazık ki hepimizin dinî duygularını fazlasıyla sömürüyor. Bu haberler hiç doğru çıkmıyor da değil üstelik! Ama o zaman da nedense Müslüman olan ya o Hollywood filmlerinden fazlasıyla tanıdığımız Amerikan hapishanelerinden yeni çıkan siyahi bir ünlü oluyor ya da artık uyuşturucuyu, kadın ticaretini ve içkiyi güya arkasında bırakmış bir hip-hopçu! Daha düne kadar yanınızda çocuğunuz olsa izletmeyeceğiniz, yarı çıplak kadınlarla klip çeken tipler bir de bakmışsınız Müslüman oluvermişler! Amerikan medyası öteden beri Müslümanları marjinal siyahi gruplarla özdeşleştirmeyi pek sever.

Neden mi? Bu tür haberler, doğru ya da yanlış olsun, Müslümanların normal medeni hayatın dışında konumlandırılmasını pekiştirir, onların ötekileştirilmesine yardımcı

olur da ondan. Siz sanırsınız ki Müslümanlık haber yapıyor, ama hayır, aslında haber yapılan, Müslümanlığın tam da “bu türden” insanlara layık bir din oluşudur! Amacım bu yeni Müslümanları yargılamak değil kesinlikle, herkesin Müslümanlığı kendine. Ama bana öyle geliyor ki günümüzde haberini duyduğumuz pek az insan bir Yusuf İslâm’ı, bir Muhammed Ali’yi andırır. Peki Batı’da hiç Müslüman olan yok mu? Elbette var, hem de yığınla insan sessiz sedasız Müslüman olur ve dinini yaşar, ama onları da Batı medyası haber yapmaz!

Hayır, bu yazının konusu bu değil. Şarkıcı Madonna’dan bahsetmiyorum. Başlıktaki “Madonna” özellikle Orta Çağ Avrupa tablolarında Hz. İsa’nın sıklıkla görülen annesine, yani Hz. Meryem’e verilen ad. Aslen İtalyancadaki “leydim,” demek olan “*ma donna*”dan gelir ve dönemin en meşhur ve yetkin ressamı olan Katolik İtalyanların Hz. İsa’nın annesine bu adı verdikleri için oluşmuştur. Esasen günümüzdeki aynı adlı şarkıcının ismi de (asıl adı Madonna Louise Ciccone) yine Katolik İtalyan göçmeni bir aileden gelmesi sebebiyle buradan gelir.

Bu resimleri bilirsiniz, tablonun ortasında başı kapalı, yarı hüznü, masum yüzlü, kafasının üzerinde altın renkli bir hale olan, saflığın ve temizliğin timsali bir kadın, gösterişli bir tahta oturmuş, kucağında yine kafası haleli bir bebek tutmaktadır. Bebek sözde Hz. İsa’yı, kadın da sözde Hz. Meryem’i tasvir eder. (Daha doğrusu, onların Hz. İsa ve Hz. Meryem olarak kabul ettikleri figürler diyelim. Zira biz bu tasvirlerle elbette karşıyız; Katoliklik ise bu resimler üzerinden dini inşa eder.)

Amerika’da üniversitede Orta Çağ Edebiyatı dersleri verdiğim ilk zamanlarda bu resimlere sıklıkla rastlardım.

Onlarca çeşidini gördüğüm bu rengarenk tablolaradaki sırrı, uzunca bir zaman fark etmediğimi de itiraf etmeliyim. Ama sonra sonra bize tamamen yabancı olan bu resimlerde tanıdık bir şey gözüme takılmaya başladı. Genelde Katolik kiliselerinde duvarlara asılan ya da mozaiklerle işlenen bu koyu Hristiyan tablolarında bir Müslüman, tanıdık ne bulabilirdi ki?

Bir gün derslerden birinde konu gereği duvara projeksiyonla yansıttığım resim iyice büyüyünce detayları da daha net gördüm ve adını koyamadığım tanıdıklığın ne olduğunu buldum. Resimdeki Madonna'nın türbanının kenarlarında Arapça harflerle işlemeler vardı! Sınıftan çıkıp da ofisime gittiğimde elimdeki kitapları karıştırdım, resimleri tekrar tekrar inceledim. Ne buldum dersiniz? Resimlerde sadece Arapça harfler yoktu, cümleler de vardı! Bunlar bildiğiniz, Kur'an'dan ayetlerdi.

Şimdi konuyu örneklendirelim isterseniz...

Paolo Veneziano'nun *Bakire Meryem ve Çocuk* tablosundaki Hz. Meryem'in türbanının kenarlarında, Fillippo Lippi'nin Louvre Müzesinde sergilenen *Pala Barbadori*'isinde türbanın etek kenarları işlemelerinde, Giotto'nun *Madonna ve Çocuk*'undaki türban işlemelerinde, Gentile de Fabriano'nun tablosundaki sarı halenin içinde, Jacobo Bellini'nin *Tevavuzunun Bakireliği* tablosundaki elbise işlemelerinde ve Fra Angelico, Andrea Mantegna ve Masaccio gibi daha pek çok meşhur İtalyan ressamın tablolarında bu Arapça harfler rahatlıkla görülebiliyordu (resim 26-29). (Yukarıda ismi geçen Jacobo Bellini'nin, Fatih'in İstanbul'a davet edip o ünlü portresini yaptırdığı Gentile Bellini'nin babası olduğunu da ekleyelim. Bu yazıda Fatih enteresan bir şekilde birkaç kez daha karşımıza çıkacak.) Daha sonraları Chicago, New York ve Londra'daki müzelerde asıllarını göreceğim bu yazılardan bazıları Arapça-

yı andıran şekillerdi aslında. Ama bazıları da vardı ki sadece “Allah” kelimesini birebir yazmakla kalmıyor, İslâm’ın ilk ve en önemli şartı olan şehadeti de apaçık sergiliyordu!

İşte şimdi başlığın anlamına geldik: Siz bir Orta Çağ dünyası düşünün ki tamamen Katolik kilisesinin hükmü altında; Hristiyanlıktan başka her türlü din ve inanç şeytanlaştırılıyor; ressam, sanatkarlar bile sabah akşam Hz. İsa’yı resmetmekle meşgul. Ama bir de bakıyorsunuz ki bu Katolik tabloların üstünde Madonna âdeta şehadeti haykırıyor! İşte bu, Allah’ın bâtın kudreti; onlar ne kadar uğraşırlarsa uğraşınsınlar, tam kalplerinden, en merkezlerinden ismini onlara ilan ettiriverir.

Üstelik sadece ressam da değil İslâm hattını Batı’ya taşıyanlar. Avrupa’daki kilise ve müzeleri gezerseniz İtalya, Ravenna Başpiskoposuna ait bir porselen tabakta Arapça “Biz yemek yerken Allah’ı överiz,” yazısıyla, İngiliz Kral Offa’ya ait, sekizinci asırdan kalma bir madeni parada Arapça görünümlü harflerle *Offa Rex*, yani “Kral Offa” kabartmasıyla, 13’üncü yüzyıla ait bir Fransız kupasına işlenmiş *elif*’ler ve *mim*’ler ile karşılaşabilirsiniz. Hatta 15’inci yüzyıldan 19’uncu yüzyıla kadar Venedik Patrikhanesi olarak görev yapmış San Pietro di Castello Kilisesindeki mermerden Aziz Peter Tahtı’nın neredeyse tamamındaki Kûfi İslâmî hattı hayranlıkla ve şaşkınlıkla seyredebilirsiniz. Pek çok kilise, müze ve sarayda daha nice tabaklarda, şallarda, kıyafetlerde, kupalarda, porselenlerde ve tablolarda İslâm harfleri arz-ı endam ederler. (Bir de Türk halıları meselesi var ki, ona az sonra değineceğim.)

Peki neden? Bu Katolik ressam, sanatkar ve zanaatkarlar gizli gizli Müslüman’dı da eserlerinde İslâm’ı mı sakladılar? Elbette hayır.

Anlatayım...

İslâm'ın tarih sahnesine çıktığı yedinci asırdan itibaren özellikle on altıncı asra kadar birbiri ardına gelen İslâm medeniyetleri Batı'yı sadece siyasi olarak değil kültürel, sanatsal ve estetik olarak da etki altına almışlardır. Venedik, Paris, Londra, Toledo ve daha niceleri Bağdat'ın, Kahire'nin, Şam'ın ve İstanbul'un karşı konulmaz çekim gücü altındaydı. Sınırları Asya'daki bilmem hangi nehirten Batı Avrupa'nın bilmem hangi dağlarına kadar uzanan İslâm imparatorluklarından bahsetmek kolay (tarihseverler için bile biraz da sıkıcı!). Bir imparatorluğun ya da krallığın başka bir krallığı ele geçirmesi, savaşı, kılıçla, topla tüfekte toprak kazanması, kendi başına bir değer içermez. Bu yüzden kendi başına pek övünülecek de bir şey değildir. En cahil kral bile sayıları yüz binleri bulan savaşçılarla ya da en barbar diktatör dahi nükleer silahlanmayla bu işi pekâlâ becerebilir. Ama gönülleri fethetmek, kalplere ulaşmak, insanların zorla, zapturapt ile değil; severek ve isteyerek sizden etkilenmesini, sizin kültürünüzden ve mirasınızdan beslenmesini sağlamak... işte asıl mesele bu! Sadece siyasetin standardını değil, bilimin, kültürün ve sanatın da normlarını belirlemek, oyunun kurallarını koymak.

İslâm'ın belli başlı üç altın çağı vardır. İspanyol, Fransız ve İngiliz sömürgeci imparatorluklarının Orta Doğu haritasını kana bulamadan önceki dönemde yaşanan üç altın çağ. Kabaca tarih vermek gerekirse, 9'uncu yüzyıl Bağdat ve Semerkant, 12'inci yüzyıl Kurtuba ve Toledo ve 15-16'ncı yüzyıllarda İstanbul gibi kentlerin merkezler oldukları üç muhteşem dönem. Günümüzde nasıl ki bir New York, bir Londra, bir Paris dünyanın sadece bilimini değil modasını da şekillendiriyorsa işte bu dönemlerde de İslâm medeniyet-

leri Batı'yı müthiş bir etki altına almıştı. Bugün üstümüzdeki kot pantolonlar, tişörtlerimiz üzerinde yazan İngilizce sloganlar, oturma odalarımızdaki halılar ve mutfak mobilyası tercihlerimiz bir Amerikan kültür fırtınasının sonucu değil mi? (Allah aşkına neden her mutfak ya da oturma grubumuz bugünlerde hep *Amerikan Country style* olmak zorunda?!)

Hakeza, Orta Çağ'da da modayı İslâm medeniyetleri belirliyordu. Sofistike görünmek istiyorsanız Müslümanlar gibi giyinmeli, onlar gibi hareket etmeliydiniz. Zevk sahibi olmak istiyorsanız kesinlikle Müslümanlarınkı gibi eşyalara sahip olmalıydınız! Belki onların peygamberini yalancılıkla suçlayabilir, onların dinlerini sapkınlık ilan edebilirdiniz. Ama bu, onlar gibi giyinmenize ve görünmenize engel değildi!

Dönemin Avrupa'sında Müslümanlarla en yakın etkileşim hâlinde olanlar da doğal olarak Katolik İtalyanlardı. Akdeniz ticaret yollarına köklü, deneyimli ve zengin gemileriyle hükmeden İtalyanlar kıyılar boyunca sıralanan tüm Müslüman medeniyetlerle sıkı fıkıydılar. Abbasiler, Memlukler, Emeviler, Araplar, Türkler derken Afrika, Mısır, Anadolu ve İspanya kıyıları boyunca sıralanmış pek çok Müslüman kültürle alışveriş hâlindeydiler. Katolik İtalyanlar bu süreçte özellikle Türkleri ve Arapları çok iyi tanıdılar ve onlardan epeyce etkilendiler.

İşte bu İtalyanlardan bazıları bazen bir camide, bazen bir sarayda, bazen de Müslüman bir kadının üstündeki şalda gördükleri şekilleri çok beğendiler. Ne de olsa bu güzel şekilleri gözden kaçırmaya imkân yoktu. Hangi duvara bakarsanız, hangi kıyafete göz gezdirseniz, hangi tabaktan yemek yeseniz bu motiflerle karşılaşşıyordunuz. Uzun bir deniz yolculuğundan sonra kana kana su içtiğiniz bir bardakta ya da yüzünüzü yıkadığınız bir çeşmenin işleminde veyahut ilk

defa girdiğiniz bir şehrin kapılarının kemerinde yine gergef gergef işlenmiş şekiller...

Bu şekiller Arap harflerinden başka bir şey değildi. Çoğu İtalyan, Arapçayı bilmedikleri için bu harfleri şekil sanmışlardı. Aralarında elbette arada bir Arapçayı da bilen, İslâm hattını okuyabilenler de çıkıyordu. Ama harf ya da şekil olsun, hepsi de gördüklerinden etkileniyorlardı ve bu yazıların üzerinde olduğu ürünleri ya satmak ya da hatıra edinmek amacıyla gemilerine yükleyip geri dönüyorlardı. Böylelikle sadece Müslüman şehirlerini gören İtalyanlar değil, çizmeden dışarıya adımını atmamış halk da bunları tanıma olanağı buluyor, Arap harflerine gittikçe daha da aşina oluyorlardı.

Yeri gelmişken şunu da söyleyelim: İslâm medeniyetlerinde diğer her şeyde olduğu gibi, eşyanın da Allah'ı hatırlatması esastır. Değil mi ki, yeryüzünün anlamı O'nda saklı, o zaman eşya da insana O'nu zikrettirmeli. Ahşap bir masadaki lale işlemesi ya da bir örtüdeki "vav" deseni bu yüzden vardır. Aksi takdirde kupkuru kalacak maddeye mana bu şekilde yüklenir. Oysa kapitalist kültürlerde her şey tek tip, dümdüz ve manasızdır!

Dağıtmayalım... O dönemde Avrupa'da tarihin en büyük sanatsal-kültürel değişimi yaşanıyordu: Rönesans. Esettigi, güzelliği ve genel olarak sanatı tanımlamaya çalışan, bunu sabahdan akşama iş edinen İtalyan sanatkarlar Kur'an harflerini gördüklerinde onu taklit etmeden, tablolarına bir şekilde onu işlemeden edemediler! Resimlerin aşırı Hristiyan ve koyu Katolik içeriklerine bakıldığında bu ressamların taklit ettiklerinin Arapça ayetler olduğunu bildiklerini iddia etmek biraz güç. Belki şu söylenebilir; ressamlardan bazıları resmettiklerinin İslâm harfleri olduğunu biliyor ama o resme bakacakların bunu bilmediğini varsayarak bunun

bir sorun olmayacağını düşünüyordu. Bazı ressamalar da ne çizdiklerinin Arapça olduğunu farkında, ne de yazılanların İslâm'ın ayetleri olduğunu! Ama bu adamlar gördüklerini taklit etmekte o kadar ustaydılar ki resimlerin bazılarında kelimeler hiç bozulmadan bu Katolik(!) tablolarındaki yerlerini alıyorlardı. Bu yüzden de bazen Allah lafzı, bazen Hz. Peygamberimizin adı, bazen de bir şehadet tablonun içine saklanıyordu.

Orta Çağ hakkında uzman bazı araştırmacılar o dönemde İtalyanlar arasında Arapçanın sadece Müslümanlar tarafından değil, ilk Hristiyanlar döneminde de kullanıldığını, yani Hz. İsa'nın Arapça konuştuğunu sandıklarını ileri sürüyor. Ama ben bu teze Latincenin bu konudaki gücü düşünüldüğünde pek ihtimal vermiyorum.

Şimdi gelelim Türk halılarına...

Batı sanatı ve İslâm konusunun biz Türkleri özellikle ilgilendiren en enteresan yönü belki de burada saklı. Rönesans tablolarında bizim medeniyetimizden olan tek şey Arapça yazılar değil. Gösterişli, kırmızısı ve altın sarısı bol pek çok tabloda Türk halılarına rastlarsınız. Üstelik öyle kenarda köşede ya da ayaklar altında bir detay olarak değil. Resmin merkezinde, masaların üstünde ya da tahtların etrafında!

Öyle masa örtüsünden, kilimden falan bahsetmiyorum, bildiğin halıyı adamlar masaya sermişler. Bizim üstünde gezindiğimiz, üzerindeki desenlere on saniye bakıp anlamaya tenezzül etmediğimiz klasik Türk halılarını. Bu halılar Batılılar için üzerlerine basılamayacak kadar kıymetliydi. Özellikle Venedik'te halılar pencerelerden, sarayların balkonlarından süs diye sarkıtılırdı. Fatih'in portresini yapan Gentile Bellini'nin pek çok resminde Venedik St. Mark Meydanındaki saraylar bu tür halılarla doludur. Bir keresinde 17'inci yüzyıl İngiltere'sinde bile Kardinal Wolsey böyle bir halının üzerinde yürüyecek olmuştur de kıyamet kopmuştu derler. Türk halısını yere sermek mi? Bu delilik olmalıydı. Yalnız

krallar ya da dinî figürler halılara basarken resmedilebilirdi, onlar da gerçekte bu halılar üzerinde yürümezlerdi.

Türk halılı tablolardan benim ilk dikkatimi çeken ve hafızamda mütemadiyen yer edeni 1516 yılına ait, Sebastiano del Piombo'nun çizdiği ve hâlen Washington National Gallery of Art'ta sergilenen *Kardinal Bandinello Sauli, Sekreteri ve İki Coğrafyacı* adlı tablosudur (resim 30-31). Tüm detayları dâhiyane bir ustalıkla çizilmiş kırmızı bir Türk halısının serili olduğu bir masanın etrafında kardinal ve diğerleri bir coğrafya kitabı üzerinde tartışıyorlar. Halı o kadar net resmedilmiş ki uğraşsanız düğümlerini bile sayabilirsiniz! Kardinalin sol eli sanki bir kedinin tüylerini okşar gibi halının üzerinde. Din adamı biraz da, "Bu halının sahibi benim," dercesine elini dayamış haliya. Hani fuarda gördüğünüz lüks bir arabanın yanına geçip kaportaya elinizi dayar da poz verirsiniz ya, öyle. Ve yine bu tür tabloların neredeyse hemen hepsinde olduğu gibi, önemli bir fen bilimleri kitabı da halının üstünde.

Az sonra bahsedeceğim diğer pek çok Holbein ve Lotto tabloları gibi çok daha meşhur örnekleri varken, neden özellikle bu Türk halılı tablo beni bu kadar etkiledi, onu yıllar sonra bile hâlâ kestiremiyorum. Din, ilim, sanat, kültür, tarih, coğrafya ve siyaset... hepsi de bir Türk halısının etrafında buluşmuş, belki de bu.

Diğer, belki sizin de bir yerlerde gözünüze takılmış örneklerle devam edelim. Önce *Somerset Sarayı Konferansı* adlı tabloya bakacağız (resim 32). Bu tablo üç kere önemli. Birincisi asırlarca süren İngiliz-İspanyol Savaşının barış şartları görüşüldüğü için hem kıta Avrupa'sında hem de İngiltere'de gayet iyi bilinir. İkincisi, tablo 17'nci yüzyılın başı gibi nispeten sonraki bir döneme ait ve üçüncüsü de, resim İtalyan değil, İngiliz menşeli. Bu da demek oluyor ki Türk

halılarının etkisi Katolikleri ve Venediklileri aşmış, Protestanlar ve Birleşik Krallık gibi Avrupa'nın en ucu sayılabilecek noktalarda bile şöhret kazanmış.

Tablonun ortasında dikine uzanan, epeyi uzun bir masa var. Elbette üzerine gösterişli bir Türk halısı serilmiş. Bu, orada önemli bir olayın gerçekleştiğinin en büyük kanıtı. Öyledir bu resimler; eğer çok önemli bir olayı, siyasi görüşmeyi, tarihi bir dönüm noktasını ya da Hz. Meryem'i ve Hz. İsa'yı resmedecekseniz tam ortaya bir Türk halısı koymalısınız! Bu, resme bakanlara "Burada çok önemli bir şeyler oluyor!" hissiyatını vermeye yeter de artar. Zira masanın sağ tarafına İngiliz diplomatlar, sol tarafına da İspanyol devlet adamları oturmuş, kritik bir görüşme öncesi kameralara poz veren günümüz ülke liderleri gibi ressamın bakış açısına doğru bakmaktadırlar. Az sonra Avrupa'nın iki büyük krallığının, dolayısıyla da dünyanın kaderini etkileyecek bir antlaşma imzalanacaktır.

Ve elbette Holbein ve Lotto resimleri. Türk halılarını içeren tabloları imza atan en meşhur iki ressam. Bu ikisinin konuyla ilgili paha biçilemez o kadar çok eseri var ki, Türk halısı içeren resimlere çoğu zaman Batı literatüründe "Holbein halılı resim" ya da "Lotto halılı resim" bile deniyor. Önce Lorenzo Lotto'ya bakalım. Tipik bir 16'ncı yüzyıl Katolik İtalyan ressamı. *Aziz Anthony'nin Sadakaları* adlı resminde yine en üst mertebeden dinî figürler bir Türk halısının etrafında sunulur (resim 33). *Evli Bir Çiftin Portresi* adlı eserde ise çift zengin olduğunu göstermek için yine bir Türk halısının serili olduğu masanın iki tarafında poz verir (resim 35). Statü ve zenginliğin simgesidir artık Türk halısı. *Azize Catherine'in Mistik Evliliği* adlı tablosunda ise Lotto çok garip bir şey yapar ve duvara asılı halının kenarını hafifçe

kıvrırır (resim 34). Neden mi? Türk halısının çok iyi dokunmuş olduğunu göstermek ister de ondan!

Son olarak dönemin belki de en çok bilinen ismi, bizim de *Elçiler* adlı eserinden tanıdığımız Hans Holbein’a bakalım. Aslen Alman asıllı olan bu ressamı İsviçre’den Fransa’ya, oradan İngiltere’ye değin geniş bir coğrafyada, zamanının en üst düzey aristokrat aileleriyle iş yapan tam bir Avrupa sanatkarı olarak tanımlamak yanlış olmasa gerek. Gelin şimdi, Holbein’in sadece bizde değil, uluslararası çevrelerde de en çok bilinen eseri *Elçiler*’inde göz gezdirelim (resim 36). Tabloya ismini resmin iki kenarında duran Fransız elçileri veriyor (ki bunlardan sağda duranı Papalığın dahi elçiliğini yapmıştır).

Peki şimdi diyeceksiniz ki, ressam Alman, resimdeki adamlar Fransız, bu resmin Türk halısıyla ya da bizimle alakası ne? Anlatayım... Resimdeki bu iki karakter sanki bir “İstanbul Hatırası” çektirmiş gibi aralarına aldıkları masaların üzerinde Türklerle ilgili, daha doğrusu “Doğu” ile ilgili pek çok öge mevcut. Öncelikle Holbein halısı dedikleri gösterişli koca bir madalyonlu halı masanın üzerinde, ki bu aslında bizim Uşak halısından başka bir şey değil!

Halı serili masanın üstünde neler yok ki?! Resimdeki şekliyle tam anlamıyla Orta Doğu halkının kullandığı türden bir ut, coğrafi keşiflerde devrim yaratan aletler; yerküre, kadran, güneş saati; bir tür usturlap olarak kullanılan, enlem boylam ölçümlerine yardım eden *turke* adlı başka bir alet, ki buna bir nevi analog bilgisayar da denebilir ve ilmî bir-iki kitap. Benzer resimlerde halıların üstüne ilmî aletlerin ve kitapların konulduğu düşünüldüğünde türünün en iyi örneği. Resimde daha pek çok saklı unsur olduğu için (mesela resmin altında saklı bir kurukafa!) Holbein’in *Elçiler*’i Da Vinci’nin *Mona Lisa*’sı kadar olmasa da asırlardır pek çok araştırmacı-

nın gözlerini üzerine çekmeyi başarmış. Yani bu yönüyle de sürekli gündemde kalabilmeyi becermiş bir eser.

İşin bizi ilgilendiren yanına geri dönecek olursak, o dönemin en eğitilmiş, en donanımlı, en kültürlü iki diplomatı sahip oldukları eğitimi ve kültürü kayıt altına alabilmek, bununla övünmek için yine Türk halısını ve çoğuna Müslüman âlimlerinin icat ettikleri ya da geliştirdikleri teknolojinin yanında poz vererek yapıyorlar. (Yukarıda adı geçen coğrafi aletlerdeki İslâm mirasını ayrıca başka bir yazıda ele alıyorum.)

Holbein'a son vermeden önce ister misiniz biraz da onun iş yaptığı bir kraldan, İngilizlerin cihanşümul hâkimi VIII. Henry'den bahsedelim? (Aslında Shakespeare'in Türkleri resmedişini konu ettiğimiz bir yazımızda VIII. Henry'den, ama bu adı taşıyan oyundan bahsediyoruz.) Sadece İngilizler için değil, tüm Avrupa zihninde de önemli adamdır Sekizinci Henry. Ve yine ondan da önemi bir tarihi kişilik olan Kraliçe Elizabeth'in de babasıdır. Bu iki isimden de, Henry'den ve Elizabeth'ten de bahsetmemin bir nedeni var. Kral Henry, gücünün ve iktidarının simgesi olarak Holbein'a yine bir Türk halısının üstünde kendi portresini yaptırmakla kalmıyor, aynı zamanda Osmanlı sultanlarının kaftanlarını da andıran giysiler giyiyor (resim 37-38).

Kral Henry'nin portrelerindeki kaftanlar incelendiğinde ve bunların yanına Osmanlı sultanlarının resimleri koyulduğunda aradaki benzerlik rahatlıkla görülebiliyor. Kraliçe Elizabeth ise babasının Türk modasına hayranlığını katlayarak devam ettiriyor ve İstanbul'daki elçilerinden sürekli Türk kıyafetleri ve kumaşları sipariş ediyor. Başka bir yerde de bahsettiğimiz üzere Sultan Murat'la gayet iyi ilişkilere sahip Elizabeth'e Türk sultanı türlü türlü elbiseleri hediye

olarak göndermeyi de ihmal etmiyor. Centilmen adammış şu Sultan Murat!

Sonraki yüzyıllarda da Batılılar arasındaki Türk modasının devam ettiğine şahit oluyoruz. Yine biz Türklerin, Türkçede pek çok kez basılan seyahatnamesi sebebiyle iyi tanıdığımız Leydi Montagu'nun Türk tarzı giyinmiş pek çok portresi var. 18'inci yüzyılda, dönemin İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin eşi olan Montagu Avrupa'ya sadece Türk modasını değil, yine Türklerden öğrendiği çiçek aşısını da götüren kişidir! Fakat gelin görün ki bu uygulamayı sözde ilmin beşiği Londra'da tanıttığında pek çok doktor ve din adamı bu uygulamaya sırf Türkler kullandı diye karşı çıkmışlardır. Fakat aşı, işe yaradığı görüldüğünde sadece İngiltere'de değil tüm Avrupa'da hızla yayılmıştır.

Özetleyelim: Türk-İslâm medeniyeti, daha genel anlamda da İslâm kültürü, Batı'yı sadece siyasi ve bilimsel anlamda değil, sanatsal ve estetik olarak da etkilemiştir. Belki etkilemek kelimesi burada hafif kalıyor; "şekillendirmiş" demek daha doğru. Avrupalı sanatçıların eserlerinde İslâm hattının taklidi olarak yer bulan bu etki kimi zaman da Türk halılarının kelimelerin tam anlamıyla baş tacı edilmesiyle kendini göstermiştir. Bu etkileşim pek çok Holbein ve Lotto halılarının kenarlarını çevreleyen hat taklitleriyle de kimi zaman bütünleşmiştir. Bazı araştırmacıların Orta Çağ Katolik mimarisinin alamet-i farikası olan "Gotik" kemerlerin bile aslında camilerdeki asılları model alınarak yapıldıklarını iddia etmeleri boşuna değildir. Hele hele Endülüs'ün üç boyutlu, derinlemesine işlemeli mihrapları ve minberleri incelendiğinde ve onları takip eden Hristiyan yapılar karşılaştırıldığında bu benzerlikler daha rahat görülebilir. Tartışmalı bir konu mevzubahis olduğunda eskilerin dediği gibi bitirelim: *Vallahu alem!*

...iz sürenlere...

“Türk halısı” tabirini boşuna kullanmıyoruz. İtalyanca da bunun aslı “*tapedei turcheschi*”dir. Belki “Osmanlı halısı” diye de çevrilebilir. Bu halıları hiç yere sermediklerinden ötürü onlara, “*tapedo serve il descho*”, yani “masa üzerine serilen halı”; “*tapedo sul descho da scrivere*”, “yazı masasının üzerindeki halı” gibi isimler de verilmiştir.

Şimdi nasıl her şeyin Çin malı taklitleri varsa o zaman da Türk halısının pek çok taklidi vardı. Bu yüzden Anadolu’da üretilenlere İngilizcede “Türk işi” anlamındaki “*Turquey makinge*” denirdi.

“Ud” kelimesinin Arapça “odun” manasındaki “*el-ud*” kelimesinden geldiği düşünülür. Kelimenin İngilizcedeki karşılığı “*lute*”un da kökeni aynıdır.

Bu konunun pirleri: **Rosamond E. Mack, Stefano Carboni, Caroline Campbell, Deborah Howard** ve elbette **Jonahthan Bloom. Charlotte Jirousek** ve **Tom Verde**’nin de önemli makaleleri mevcut. *PBS’in Islam: Empire of Faith* belgeseli de konuya kısaca değiniyor.

Yazıdaki “turke,” aslen “*torquetum*” adlı aletin mucidi 12’nci yüzyıl Endülüslü İslâm âlimi **Câbir bin Eflah**’tır. (Matematiğin Arapçası “el-cebir” ile karıştırmayın, ki o 9’uncu yüzyıldan **el-Hârizmi**’ye dayanır.)

Bazıları sorabilir: “Kurtuba” diyorsunuz (Cordoba) ama “Tuleytula” yerine “Toledo”yu tercih ediyorsunuz, burada bir çelişki yok mu? Hayır, yok. Benim için ve pek çok dilbilimci için kelimenin dile yerleşmiş hâli esastır. “Kurtuba” dilimize yerleşmiş ama “Tuleytula” deyince insanlar şaşırıyor. Şöyle örnek vereyim. Uçak

biletlerinizde “Şikago”yu (“Chicago” yerine) görebilirsiniz ama “Vaşington” yazmaz; “Washington” yazar. Yine aynı mesele.

DANTE VE İSLÂM

Bir ulu caminin içinde, köşede diz çökmüş oturuyorum. Receb'in 27'inci gecesi. Miraç; yani yükseliş. Mevlidhân, "*Yâ İlâhî ol Muhammed hakkıyçün...*" diye haykırırken gözlerim tepede, caminin ışıltılı kandillerinde geziniyor. Gerçi bugün mevlid, yani Peygamberimizin doğumu değil ama âdet olmuş bir kere, Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât*'ı, bizim bildiğimiz adıyla meşhur Mevlid-i Şerif'i okunuyor. Hafızlar Kur'an tilaveti yapıyor, ilahiler söylüyor. Cemaatin arasından salât ü selâm'lar kulağıma çalınıyor.

Şeytan dürtüyor, aklım başka yerde... Önüme düşen şeker paketiyle gözlerimi yere çevirip kendime geliyorum. Çocukluğumda bu ânı ne kadar da çok beklerdim. İki kişi kalkacak da bir avuç akide şekerı dağıtacak, gül suyu dökecek. Gözünü sevdiğimin akide şekerleri arasında hele bir iki tane de renkli olanlar yok muydu! Öbür çocuğa daha çok renkli şeker denk gelmiş! Mevlid görevlisi beline bağladığı damalı, elvan futa önlüğün içine elini daldırıp da bana hakkım olan akideleri verdiğinde dünyalar benim olurdu...

Ama bu gece aklım şekerde değil. Hayır, bu gece Dante'yi düşünüyorum. Elin İtalyanının neredeyse yarım bin yıllık

Miraç mucizesinin üzerine konmasını bir türlü hazmediyorum. Duygusal mı düşünüyorum? Belki. Haksız mıyım? Hayır. Sen çık, Müslüman çocuklarının bile pek çok ayrıntısını bildikleri bir olayı yepyeni bir şeymiş gibi hikâyeleştire, alla pulla, Hristiyan öğretileriyle ters düz et, kendini de başrole koy, sonra da bunu başyapıt diye tüm Katoliklere yuttur! Olacak iş mi?

Oldu. Hem de daha fazlası! Bugün bile Dante'nin *İlahi Komedya'sı* tüm zamanların gelmiş geçmiş en iyi edebî eserleri arasında kabul edilir. Sadece bununla kalsa yine iyi. Katolik dünyası âdeta bir "aziz" mertebesine yükselttiği Dante'yi ilahi bir "deha" olarak kabul etmiştir. Herifler *İlahi Komedya'yı* İncil'in açıklamalı el kitabı gibi okuyor. Pek çok Hristiyan'ın ahiret, cennet ve cehennem hakkında bildikleri, düşündükleri, hayal ettikleri imgeler ve konseptlerin menşei aslında *İlahi Komedya'dır*. (Böyle bir diğer eser de Milton'ın *Kayıp Cenneti*'dir ya, ona şimdi hiç girmeyeceğim.)

Biz de pek iyi biliriz Dante'yi. Eserini neredeyse hiçbirimiz okumamıştır ama adını ezbere biliriz. Pek çok Batı klasiğini "ezbere" bildiğimiz gibi. Yeni nesil arasında bu "Batı klasiği"ni bilmeyenler vardı idiyse bile şimdi Dan Brown'un *Inferno'su*, yani *Cehennem'i* ile öğrenmiş oldular. (Gerçi bir de bilgisayar oyunu var yok satan!) Dan Brown *Inferno'da* Müslümanlara değiniyor mu bilmem. *The Lost Symbol*'daki hayal kırıklığından sonra onu okumayı bıraktım da ondan. Ama bildiğim bir şey var ki, o da bırakın Batı dünyasını, bizim bile Dante'nin arkasında yatan büyük mirastan hâlâ haberimiz olmadığı.

Yeni değil bu konu. Bilimsel anlamda dile getireli neredeyse bir asır oluyor. Ne var ki, yine bir asırdır Batı dünyası unutturuyor, bizimkiler de pek umursamıyor. Hakeza, biz-

de, Türkçede bu konunun, yani *İlahi Komedya*'nın arkasındaki İslâm'ın, öyle dört başı mamur bir şekilde yazıldığına, anlatıldığına da şahit olmadım. Bir Batı edebiyatçısı olarak iş yine bize düşüyor, ben de bu yazıda bunu yapmaya çalışacağım. Hem ana hatlarıyla hem de önemli detaylarıyla. Tabi çok uzun, kallavi bir eser bu; onu bütünüyle ele almak için bir yazı değil en azından bir kitap gerekir. Bu yüzden konuyu en somut hâliyle gözler önüne serebilmek, önemli detaylara dikkatinizi çekebilmek adına biz burada eserin en meşhur kısmına, *Cehennem* bölümüne yoğunlaşacağız. Zaten aslında *İlahi Komedya* dendiğinde herkesin çoğunlukla kastettiği de budur.

Önce on dördüncü asrın başında yazılan *İlahi Komedya*'yı, bilmeyenler için kısaca özetleyelim: Macera, kahramanımız Dante'nin bir Paskalya Cuması, yani Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği kabul edilen günün gecesi, karanlık bir ormanda kendini bulmasıyla başlar. Yolunu kaybeden Dante önündeki dağa tırmanmak ister ama karşısına çıkan üç vahşi hayvan –leopar, aslan ve dişi kurt– ona engel olur. Dante korku içindeyken Romalı şair Virgil ona rehberlik etmeye gelir ve Dante'ye *Cehennem*, *Araf* ve *Cennet*'i gezdirir. Dante, korku ve hayretler içinde cehennemin farklı katmanlarını görür ve her günahın karşılığı olan cezaya birebir şahit olur. Eserin belkemiği de işte burasıdır. Şehvet düşkünlerinin, açgözlülerin, cimrilerin ve savurganların, sapkınların, hırsızların, yalancıların, dalkavukların, büyücülerin, hainlerin, fitnecilerin, bölücülerin, sahtekârların ve daha nice günahkârın çektiği cezalar ve işkenceler grotesk bir anlatımla ve dâhiyane bir adalet anlayışıyla gözler önüne serilir. Dante yolculuğu boyunca cehennem zebanileri ve türlü meleklerle karşılaşır, tarihten ve kendi döneminden önemli figürlerin ahiretteki durumlarını izler. Dante

sorar Virgil cevaplar, Dante şaşırır, Virgil açıklar. Eser, Dante'nin cehennemin en dibindeki şeytan Lucifer ile karşılaşması ve ona verilen cezayı görmesiyle sona erer.

Esere neden “komedi” dendiğini de anlatalım. Bu, elbette bizim bildiğimiz anlamda, gülünecek bir eser değil. Cehennem gezerken kahkahalar atacak değiliz! Orta Çağ Avrupa'sında bir eser ortaya konduğunda ya trajedi olurdu, ki bu Latince yazılır ve meşhur karakterleri konu alırdı. Olay örgüsü de türü gereği, olumludan olumsuzaya doğru, yani bir trajediye doğru akardı. Komediye ise mutlu son vardır. Dante'nin eserinde cennete ulaşılması da böyle bir şeydir. Ayrıca eser Latince değil, “aşağı” bir dil olarak kabul edilen İtalyanca yazılmıştır. Trajedinin aksine de başkahraman “herkes” sayılabilecek bir Dante'dir. Bu özellikler onu, dönemi itibarıyla “komedi” yapar, ama eser bizim bildiğimiz anlamda daha çok bir epiktir, bir ölüm ötesi epigi.

Şimdi de Peygamberimizin (s.a.v.) miraç hadisesini kısaca hatırlayalım. Bilenler bilir, bu hadisenin aslında “*isrâ*” ve “*miraç*” şeklinde iki bölümü var ama zaman içinde hepsine birden “*miraç*” denilegelmiş. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir gece uyku ile uyanıklık arası bir hâldeyken Cebrail (a.s.) karşısına çıkar ve Peygamber onun rehberliğinde Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya, yani Mekke'den Kudüs'e seyahat eder, ki bu kısım “gece yolculuğu” anlamında “*isrâ*”dır. Peygamberimiz Mescid-i Aksâ'da peygamberler topluluğuna namaz kıldırıdıktan sonra da yolculuğun ikinci ve asıl ana kısmı başlar. Efendimizin Kudüs'ten göğe yükselişine de “merdiven, yükseliş” anlamlarındaki “*miraç*” denir. Hz. Peygamber Cebrail eşliğinde semada yükseldikçe peygamberlerle görüşür ve nihayetinde Sidretül-münteha denilen yerde Cebrail'i de geride bırakarak Allah'ın huzuruna çıkar.

Miraç'ın bu kısmını eksik fazla çoğumuz biliyoruz. Ama bu hadisenin çoğumuzun bilmediği bir başka yönü daha var ki, o da Peygamberimizin ahiret hayatına şahit olduğu, cennet ve cehennem ahalisini temaşa ettiği bölümler. Dante'yle asıl benzerlik, az sonra göreceğimiz üzere bu kısımlarda ortaya çıkıyor.

Bu iki anlatının genel hatlarıyla bile aralarındaki paralellik size bize bir rastlantıdan fazlasına işaret etmiyor mu? Yani, bir insanın ilahi bir rehber eşliğinde öte dünyaya seyahati. Biri, öbürünün prototipi gibi görünmüyor mu? Bir tarafta Dante ve Virgil; öte tarafta Muhammed ve Cebrail. Ama yine de, ölüm ötesi hayatı hayal etmek pekâlâ her yazarın yapmak isteyebileceği bir şey olabilir. Bu yüzden biz bu ana benzerlikle ikna olmayıp bu anlatıların detaylarına bakmalıyız. Öyle de yapacağız.

Yalnız iki anlatının birbiriyle karşılaştırılabilmesi için doğal olarak iki metne ihtiyaç vardır. Burada Dante'nin metni çok açık bir şekilde ortada. Peki ama Peygamberimizin miraç mucizesinin metni ne? Yani mukayesede neyi esas alacağız? İşte burada İslâmî literatürün üç ana sacayağı var: Birincisi elbette Kur'an, ikincisi hadisler ve üçüncüsü de bu ilk ikisinin üzerine inşa edilerek büyük İslâm âlimleri tarafından yazılan *miraçnâmeler*. Bu miraçnâmeler arasında da en meşhur iki tanesi İbn Arabî ve İbn Abbâs tarafından yazılanlardır. Dante'nin bu literatüre ne gibi bir erişiminin olabileceği sorusunu da elbette cevapsız bırakmayacağız.

Kur'an'la başlayalım... Miraç hadisesinin hiçbir kuşkuya yer kalmaksızın gerçekleştiğini Kur'an-ı Kerim bize tam da bu mucizenin adını taşıyan İsrâ Suresinin ilk ayetinde haber veriyor: "Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan,

çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir" (İsrâ, 17/1). Pek çok sahih hadiste de Peygamberimizin bu mucize ve sonrasında bunu dinleyen müşrikler arasında yaşadığı diyaloglar, Hz. Ebu Bekir'in, "O söylüyorsa doğrudur," diyerek sırf bu olaya inandığı için "Sıddık" sıfatını alışı detaylarıyla anlatılmaktadır.

Böylesine büyük bir mucize elbette ortaya çıkar çıkmaz da onun etrafındaki bu bilgiler derlenegelmiştir. Yedinci asırdan itibaren ilk miraçnâmeler ortaya çıkmış, İslâm literatürünün en zengin dönemlerinden olan dokuzuncu asırda da artık iyice popülerleşmiştir. Dante'nin yaşadığı dönem olan on dördüncü asrın başlarına geldiğimizde ise Arapça'dan Latinceye çevrilen pek çok metin arasında elbette öte dünya hayatını konu edinen miraçnâmeler de vardı. Üstelik İspanya Müslümanları arasında bu metinler peynir ekmek gibi elden ele dolaşıyordu. İtalyanlar ise hem Vatikan itibarıyla Batı Avrupa'daki dinî literatürden hat safhada besleniyordu, hem de deniz seyahatini ve ticaretini hayat tarzı hâline getiren İtalyan denizcileri sayesinde tüm bir Akdeniz havzasındaki Müslüman topluluklarının yazıp çizdiklerine erişim hâlindeydiler. Bu yüzden Dante'nin İtalyanlığı da bir rastlantı değildir!

Genel çerçeveyi bu şekilde çizdikten sonra şimdi konuyu detaylandıralım.

Her iki metinde de, *İlahi Komedya*'da da ve ondan asırlarca önce yazılmış miraçnâmelerde de ana karakter kendisini dik bir dağın yamacında bulur. Bu dağa çıkmaya çalışsa da korkar ya da bir şekilde korkutulur ama onun yardımına koşan ilahi bir güçle tekrar cesaretini toplar. Ölüm ötesi her iki anlatının da başlangıç noktası Kudüs'tür. Her iki anlatıcı da cehennemin katmanlarında ilerledikçe melekler ya da zebaniler tarafından durdurulur; ama yanlarındaki rehberleri onların kimliklerini açıkladıklarında ilerlemelerine izin verilir. *İlahi Komedya*'da Dante'nin yolu Charon ve Minos gibi cehennem bekçilerince kesilir, ama Virgil'in araya girmesiyle yolculuk devam eder. Miraçta da hem Burak hem de cehennem zebanileri Hz. Muhammed'i önce tanımazlar ve ona geri dönmelerini söylerler. Ama Cebrail'in Peygamber'in kimliğini açıklamasıyla seyahat devam eder. Bir keresinde Hz. Muhammed cehennemi görmek istediğinde Malik adlı cehennem meleği ona müsaade etmez, ama Cebrail, "Kime hayır dediğine dikkat et!" diyerek onu uyarır ve yolu açar. Hakeza benzer bir diyalog Dante ve Minos arasında da geçer.

Her iki karakter de yolculuğunu geceleyin yapar, her iki

anlatımda da cennet, cehennem ve araf gezilir ve bunlar arasındaki nehirler geçilir. Her iki eserde de cehennemin mimarisi neredeyse tıpatıp aynıdır. Huni şeklinde yerin dibine doğru derinleşen, her bir kısmı ayrı katmanlardan oluşan ve daha ağır günahların daha derin katmanlarda olduğu bir yapıdır bu. Her iki karakter de cehennemde gördükleri acılar karşısında üzüldü ve acı çekti.

Dante'nin eserinin en can alıcı noktasının günahlara verilen ilahi cezalar olduğunu söylemiştik. Örneğin açgözlülerin bir dışkı çukurunda mütemadiyen boğulması ya da pinti ve savurganların birbirlerine eşdeğer bir şekilde cezalandırılması. Zurnanın zırt dediği yer de burası. Bu cezalar öylesine dâhiyane bir şekilde işlenmiştir ki, Dante'nin şaheserine şaşıp kalmamak ve ona hayranlık duymamak elde değil. Yersen! Biz işin aslını bildiğimiz için, Batı'nın hayran olduğu şey, bizde ancak nefret uyandırabilir. Zira Dante'nin ilahi adaleti özünü miraçnâmeden alıyor. Latince *contrapasso* denilen bu husus, yani günaha eşdeğer adil bir ceza kavramı *İlahi Komedya*'dan asırlar önce miraçnâmede anlatılmıştır. Şimdi gelin bunlara bakalım:

Miraçnâmede Hz. Muhammed'e gösterilen günahkârlar ve cezaları uzun uzun anlatılır. Dudakları kesilen kadınlar ve erkekler, gözleri oklarla delinenler, tersine asılan ve göğüsleri şişlenen kadınlar, yine baş aşağı asılıyken kafaları suya batanlar, dışkıya bulanmış paçavralar arasında yaşayanlar ve sürekli bir çürüme hâlinde olan cesetler... Bunlar yalancılar, gıybet edenler, çocuklarını emzirmeyen anneler, oruç tutmayanlar, zina yapanlar ve kâfirlerdir.

Başka bir yerde Hz. Peygamber, kızgın bir fırının içindeymişcesine, ateşin bir fırtınada oradan oraya savrulan ruhları görür. Bunlar hayattayken şehvet ateşine yenik dü-

şüp oradan oraya savrulan ruhlardır. Kan nehrinin içinde yüzenler, tefeciler; ateşin yuttukları, eşcinsellerdir. (Şimdi burada “eşcinseller” deyince bazıları zıplar, az daha bekleyin ve görün Dante ne yapacak onlara!) Emanete hıyanet edenler, ağızlarından içeri girip onları için için kemiren yılanlarla cezalandırılır, aynı şekilde tefeciler de karınlarındaki sürüngenlerle işkence görürler. Yalancılar ve iftiracılar kızgın çubuklarla dillerinden asılırlar. Sarhoşlar susuzluktan kıvranırlar ki zebaniler onların susuzluklarını lavla ve ateşten suyla giderirler! Katiller ise zebanilerce sürekli bıçaklanırlar.

Dante’nin eserinde de şehvet günahkârları ateşin bir fırtınada oradan oraya savrulurlar, ki bu ceza cehennemin ilk açılış sahnelerinden olduğu için *İlahi Komedya*’nın belki de en meşhur cezasıdır. Aynı ceza, miraçnâmede çok açık şekilde neredeyse birebir benzerlikle cereyan eder. Tefeciler aynı şekilde bir kan nehrinde yüzerler ve sürekli kıyıya çıkmaya çalışırlar. Ama her kıyıya çıkışlarında Centaur okçuları onları oklar. Miraçnâmede de benzer bir hareket bu günahkârlara taş atılarak yapılır.

Yine Dante’nin eserinde eşcinseller bir ateş yağmuru-na tutulur. Ki Dante’ye göre eşcinsellik adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. Çünkü, ona göre, adam öldürmek, başkasının hayatına karşı vahşettir; eşcinsellik ise Tanrı’nın buyruğuna ve doğaya!

Miraçnâmede sarhoşlara reva görülen susama işkencesi, Dante’de sahtekârlara yapılır. Fitneciler bıçaklarla kesilir, delik deşik edilir. Hırsızlar ve açgözlülere yılanlar ve diğer sürüngenler dirlik vermezler. Pezevenkler çıplak bir şekilde zebaniler tarafından kırbaçlanır, ki bu kırbaçlama cezası da yine miraçnâmede insanları haksız yere zinayla suçlayanlar için reva görülür.

Dante, geleceği gördüklerini iddia eden falcıları ironik bir şekilde onların kafalarını arkaya çevirerek cezalandırılmıştır. Gelin görün ki, bu ceza Kur'an'da dahi geçer: "Ey Ehl-i Kitap! Biz, *birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden... size gelenleri doğrulamak üzere indirdiğimize* (Kitaba) iman edin..." (Nisâ, 4/47).

İkiyüzlüler taşıdıkları yüklerin altında ezilirler. İslâmî literatürde de pintilerin cehennemde yeryüzünde topladıkları yüklerin altında ezilerek, hiç dinlenmeksizin yürümeye mecbur bırakılacağına inanılmaktadır. Yine aynı şekilde bedenî günahların cezasının ateşten gömlekler giymek olacağı düşünülmektedir, ki Dante yine bu cezayı kendi cehenneminin katmanlarında uygular.

Buradaki motifi görüyorsunuz, değil mi? Öyle ya da böyle, günahkâr ya cezayı işlediği organla günahını çekiyor ya da bir şekilde günahla belirli bir anlam taşıyan bir cezaya çarptırılıyor. Bu bazen aşikâr bazen de bâtın oluyor. Elbette Dante'nin tüm bir miraçnâmeyi basit bir şekilde kopyala-yapıştır yapması beklenemeyeceğinden, bazen miraçnâmedeki cezalar *İlahi Komedya*'da farklı günahlarda ortaya çıkabiliyor. Genel anlamda, İslâm'daki ilahi adalet kavramı, özelde de miraçnâmelerdeki cezalar Dante'ye *contrapasso* olarak intikal etmiş.

Bu cezalar meselesini bitirmeden önce şimdi de gelin Dante'nin cehenneminin son katmanında şeytana, namıdiğer Lucifer'e verilen cezaya bir bakalım. Burada bizi büyük bir sürpriz bekliyor. Dante, şeytana ne ceza veriyor biliyor musunuz? Cayır cayır yanmak mı? Hayır. Koca bir ateş dağının içinde lavların arasında boğulmak mı? Yine hayır. Peki ya ne? Devasa buzlara zincirlenmek!

Evet, yanlış duymadınız. Dante'nin şeytanı, cezasını ce-

hennemî bir soğukla çekmek zorunda. Ne kadar da yaratıcı değil mi? İşin aslını bilmesek, gerçekten alkışlanmaya değer bir zekâ. Cehennemin her katmanını ateşle doldururken sen kalk Lucifer'e cehennemin en dibindeki çukurda buzların, soğuşun arasına hapset! Zira İncil'in hiçbir yerinde ya da hiçbir Katolik dogmasında soğukluk bir ahiret cezası olarak düşünülmemiştir. (Ateşle yakmak ise tüm İbrahimî dinlerde cehennemdeki ortak bir ögedir, bu yüzden onu sorgulamak mantıksız.)

Bakın, İncil şeytan ve cehennem ateşi hakkında ne diyor: "Ey lanetliler, çekilin önümden! *İblis'le melekleri için hazırlanmış sönmez ateşe gidin!*" (Matta: 41) Ve şu: "Onları saptıran *İblis ise canavarla sahte peygamberin de içinde bulunduğu ateş ve kükürt gölüne atıldı. Gece gündüz, sonsuzlara dek işkence çekeceklerdir*" (Vahiy: 10).

Ama gelin görün ki, yine hem miraçnâmelerde hem de genel anlamda İslâm düşüncesinde şeytana cehennemde reva görülen ceza aşırı soğuktur. Buna bazıları *zemheri* de der. Şeytanı buzlarla cezalandırmak İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ında da görülebilir. Kaldı ki ateş, kendinden olan varlığa zarar veremez. Şeytan ise ateşten yaratılmıştır, bu yüzden de onu ateşe atmak ona ancak bir mükafat olabilir.

Şimdi gelin bu sorunu bir adım daha öteye taşıyalım ve şeytanın ateşten yaratılması meselesine kısaca değinelim. Ne İncil'de ne de Katolik literatürde şeytanın ateşten yaratılmasıyla ilgili bir ayet ya da bilgi yoktur. Hâlbuki, Kur'an-ı Kerim'de şeytanın ateşten yaratılması açık bir şekilde anlatılmıştır. İş bununla da kalmaz, o kadar temel İslâm öğretisi hâline gelmiştir ki bu, hepimiz şeytanın Allah'a başkaldırışının ve Âdem'e secde etmek istememesinin nedeninin onun

ateşten, insanın ise topraktan yaratılışını sebep göstererek kibirlenmesini hatırlarız.

Uzun lafın kısıası, Dante'nin şeytana verdiği ceza da İslâmî literatürden çıkmadır.

Bu hususu da bir kalem geçtikten sonra, şimdi diğer kanıtlara bakalım. Görüyorsunuz ya, öyle üstünkörü iş görmüyoruz, konuyu didik didik ediyoruz...

Dante'nin ölüm ötesi epiğinin güya en "özgün", en "dâhiyane", en "yaratıcı" kısımlarından biri de Araf'ıdır. Dante, "araf" anlamında kullandığı *Limbo* denilen yere ne cennete ne de cehenneme giremeyenleri yerleştirir. Yani bu kişilerin ne günahları ne de sevapları ağır basar. Siz şu işe bakın ki yine ne İncil'de ne de diğer Hristiyan öğretilerinde ahirette böyle bir yerden bahsedilmez. Hâlbuki bırakın miraçnâmeleri, yine Kur'an'da bu konuda başlı başına bir sure; *A'râf* suresi vardır. Bu surenin 46'ncı ayetinde, "İki taraf (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete girmedikleri hâlde (girmeyi) umarak cennet ehline: 'Selam size!' diye seslenirler," denir. Araf da böylece İslâm'da en açık şekliyle tanımlanmış olur.

Dante'nin İslâm literatüründen ilahi adalet kavramını, şeytanın kimliğini ve araf konseptini araklamasının dışında, bu ana kategorilere girmeyen diğer ufak ama önemli bazı ayrıntılar daha var. Bunlar da insanı gülümseten, "Artık bu kadar da olmaz!" dedirten türden ayrıntılar. Örneğin, Dante'nin *Cehennem*'inde hiçbir şekilde sağa dönülemediğini biliyor muydunuz? Hristiyanlar bu ayrıntıya pek dikkat etmemiş olabilirler ama biz Müslümanlar biliriz ki "sağ", İslâm'da ha-

yırdır. Hakeza, amel defteri, cennete gideceğe sağından verilir. Yine İbn Arabî, *Fütûhât*'ında bu konulara değinmektedir.

Yine bazı miraçnâmelerde Hz. Peygamber'in yolu kurt ve aslanla kesilir. *İlahi Komedya*'da da Dante'nin yolu aynı bu iki hayvan tarafından kesilir, Dante bunlara ek bir de leoparı ekler. Zira o, eserinde her şeyi üçe tamamlamaya çalışır. Dante'nin miraçnâme anlatılarında yaptığı en önemli değişiklik de budur. Eserinin omurgasını Hristiyanlığın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesine, yani Teslis inancına uygun olarak çatar. Eserinin her bir bölümünün 33 kantodan, mısraların 3'er satırdan ve cehennemin katmanlara ayrılırken 3 ve katlarından oluşmasının arkasında yatan espri budur.

Hz. Muhammed, Kudüs'e yolculuğu sırasında güzel bir kadın tarafından yoldan çıkarılmak istenir. Ama Hz. Peygamber ona aldanmaz ve yoluna devam eder. Hz. Cebrail de o kadının dünyayı temsil ettiğini açıklayarak Peygamber'i kutlar. Hakeza, Dante de *İlahi Komedya*'da bir kadın tarafından baştan çıkarılmaya çalışılır ama Dante de sebatla yolculuğuna devam eder. Virgil de aynı Hz. Cebrail gibi bu görüntünün dünyanın çekiciliklerini temsil ettiğini söyler!

Bazılarımızın hatırlayacağı gibi, Peygamber Efendimizin miraç yolculuğu öncesi göğsü yarılır ve Hz. Cebrail tarafından zemzem suyuyla kalbi yıkanır. Dante de yolculuğu boyunca Virgil tarafından birkaç defa yıkanmak durumunda kalır.

Karşılaştırmamızı bu şekilde tamamladıktan sonra şimdi hepinizin şu soruyu sorduğunuzu duyar gibiyim: Peki Dante nasıl oldu da miraçnâmeden haberdar oldu? Dante'nin İslâm literatürüne ne gibi bir erişimi vardı? Şimdi kısaca bu soruyu yanıtlayacağız.

Dante'nin İslâm literatürüyle bağlantısının iki ana ayağı var. Bir, genel tarihî arka plan; iki, Dante'nin kişisel tarihi. Genel tarihî arka plandan şunu kastediyoruz: Dante, İslâm medeniyetinin Avrupa'yı hat safhada etkilediği bir dönemde yaşıyordu. Sekizinci asırdan itibaren İspanya'da yeşeren İslâm medeniyeti 12'nci ve 13'üncü yüzyıllarda doruğuna ulaşmıştı. İslâm'ın üç ana altın çağından biri olan bu dönemde matematikten astronomiye, felsefeden tıbbı ilmin her alanında en iyi ve en güncel araştırmalar Müslüman âlimlerin ellerinden çıkıyordu. Batılılar Aristo'yu İbn Rüşd'den okuyor, hastalarını İbn Sinâ'nın reçeteleriyle iyileştiriyorlardı. 12'nci yüzyılda ise Toledo merkezli çeviri hareketleriyle bu ilim Arapçadan Latinceye aktarılmış, oradan da Avrupa'nın belli başlı tüm merkezlerine taşınmıştı. Denizciliklerinden ötürü sürekli hareket hâlinde olan İtalyanlar bu etkileşimden en çok faydalananlardan olmuştu. Roma'nın Katolikliğin merkezi oluşu da onları ayrıca bir çekim noktası hâline getiriyordu.

Batı'nın İslâm ile olan etkileşiminde Roma'nın başka bir rolü daha vardı. O da İslâm'a karşı yürüttükleri savaşta ona daha iyi karşı koyabilmek için Arapça öğrenen ve İslâmî literatürü tarayan keşişlerdi. Yani Arapçadan Latinceye çevrilmiş pek çok metin hem doğal olarak Roma'ya akıyor hem de Katolik din

adamları bizzat Arapçadan bu metinleri okuyup anlamaya çalışıyorlardı. Örneğin dönemin Sicilya Kralı Frederick zamanında Napoli Üniversitesinde, 1224'te İbn Rüşd çevrilmişti. Kur'an ise Latinceye 12'nci yüzyılın yarısında zaten girmişti.

İşte Toledo'dan Roma'ya uzanan tüm bu Arapça-Latince metin havuzunda hem ölüm ötesi hayata hem de miraçnâmelere dair onlarca metin bulunuyordu. Kurtubalı Alvaro'nun *Indiculus Luminosus*'u, St. Eulogius'un *Memoriale Sanctum*'u ve Rahip Esperaindeo'nun *Apologetico contra Mahoma* gibi eserleri ya doğrudan ya da dolaylı olarak Hz. Muhammed ve mucizelerinden bahseder. Ha nedir, bu eserlerin çoğu Hz. Muhammed'i eleştirmek ve Müslümanları yermek için yazılmıştır. Ama bu, onların miraç gibi İslâm literatürünün önemli olaylarından haberdar oldukları gerçeğini değiştirmez. Kaldı ki miraçnâmelerin de *Liber Scale Machometi* olarak Latinceye çevrildiğini de görüyoruz.

Aslen Floransalı Dante'nin, İtalya'nın ilim ve sanat şehri olan memleketinde bu metinlerden birini ya da bazılarını ele geçirmiş olması kuvvetle muhtemel. Nihayetinde döneminin en iyi eğitimini almış bir yazarından bahsediyoruz. Floransa'da değilse bile, Dante'nin Floransa elçisi olarak Papalığı ziyaret ettiğini, oradaki kütüphanelere erişimi olduğunu da biliyoruz. Bir diğer kanıt da Dante'nin tanıdıklarından geliyor. İtalyan şair, Brunetto Latini adında birinden eğitim alıyor. Yani, Brunetto, Dante'nin hocası. *İlahi Komedya*'da da bu karaktere, Dante'nin tanıdığı pek çok isim gibi rastlıyoruz. Brunetto Latini'nin bizi ilgilendiren yanı ise o dönemin pek çok âlimi gibi onun da Müslümanların öğretilerinden oldukça etkilenmiş olması. Brunetto'nun *Tesoretto* adlı eserinin pek çok İslâmî bilimden etkilenerek yazıldığı görülüyor. Örneğin, kitaptaki felsefe yazıları İbn Sinâ'ya dayandırılır.

İbn Sînâ demişken, Dante'nin İslâm hakkında epeyi okumuş olduğunu gösteren en büyük delil de yine *İlahi Komedya*'nın kendisinden geliyor. Şairimiz lütfetmiş ve cehennem başlamadan önce gelen, kısmen rahat bir katmana, Homeros'un ve Ovid'in de aralarında bulunduğu Hristiyan olmayan iyilerin içine, İbn Sînâ'yı ve İbn Rüşd'ü de katmıştır! Bu ikilinin Frenk dünyasındaki etkisini ve bilinirliğini başka bir yazıda ayrıca anlattığım için şimdi bu konuya girmeyeceğim.

Dante'nin iki büyük İslâm âlimine gösterdiği cömertliği ne yazık ki hikâyesini çaldığı İslâm Peygamberine karşı göremiyoruz. Zira, Hz. Muhammed, cehennemin Lucifer'den bir önceki en son katmanında bulunuyor! Elbette buna şaşırarak değiliz. Dante Hz. Muhammed'e inansa İslâm edebiyatını araklamak yerine onu bizzat anlatmayı denerdi. Ama cehennemin bu sekizinci katmanında hiç beklenmedik bir sürpriz daha var: Hz. Ali. Dante hem Hz. Muhammed'i sözde Hristiyanlığı böldüğü için hem de Hz. Ali'yi bölücülük ve fitnecilikle suçluyor ve sözde cezalarını da ona göre veriyor. Burada Hz. Ali, İslâm'ın Şia kolu yüzünden mü bölücülükle suçlanıyor, artık orasını kestirmek güç. Ama kesin olan bir şey var ki o da Dante'nin İslâm'ı pekâlâ bildiği.

Tüm bu detaylar da bize gösteriyor ki, Dante doğrudan ya da dolaylı olarak İslâm ve öğretilerinden fazlasıyla haberdar.

Özetleyelim: Nazik bir şekilde söylemek gerekirse Dante'nin İslâmî edebiyata olan borcunu anlattık; kabaca söylemek gerekirse de Dante'nin hırsızlığını! Miraç mucizesi Dante'nin yere göğe sığdıramayan *İlahi Komedya*'sının çerçevesini oluşturup onun omurgasını çatmakla kalmaz, bu eserin mimarisinden, içinde anlatılan günahların cezalarının şekline, şeytanın vasıflarından adalet kavramının doğası-

na kadar neredeyse tüm unsurlarına kaynaklık teşkil eder. Dante'den neredeyse altı yüz yıl önce Müslümanlar arasında dilden dile dolaşan, sonra da İbn Abbâs ve İbn Arabî gibi İslâm âlimlerince etraflıca anlatılan miraç hadisesiyle *İlahi Komedya* arasındaki benzerlikleri hâlâ daha reddetmek ve bunları yok saymak ne insafla bağlaşıp ne de bilimsel bir yaklaşımdır. Esasen, ölüm ötesi hayatı hakkındaki en zengin bilgiler, Hristiyanlık ve Yahudilikle mukayese edilemeyecek ölçüde İslâm literatüründedir. Belki bazıları Dante öyle ya da böyle İslâmî bazı unsurları Hristiyanlara anlattığı için ona kızmak bir yana, borçlu olduğumuzu dahi düşünebilir. Evet, belki böyle düşünebilirdik. Ama unutmayın ki Hz. İsa'yı Tanrı olarak gösteren bir eser, insanları Müslümanlığa yaklaştırmaz, ancak Hristiyanlıklarını pekiştirir!

Miraç'tan bu kader bahsettikten sonra, bilvesile bu yılki miraç kandilinizi de tebrik etmiş olayım. En renkli akide şekerleri size denk gelsin!

____iz Sürenlere...

Bir gün bir adam çıkar ve bildiğimiz tüm tarih değişir. O zamana kadar kâinatın merkezinde sandığımız dünya bir de bakmışız ki aslında Güneş sistemindeki gezegenlerden sadece biriymiş. 1919 yılında o adamın adı **Miguel Asin Palacios**'tu. *La Escatologia musulmana en la Divina Comedia* adlı eseriyle Palacios tarihte ilk defa Dante'nin İslâm'a olan borcunu ortaya koymuştur. Bu yazıdaki pek çok bilgiyi de Palacios'a borçluyuz.

OSMANLI, İMPARATORLUK MUYDU, DEVLET Mİ?

Osmanlı Klasik Çağı'nı romanlaştırdığım eserlerimin alt başlığında "İmparatorluk" kelimesi de vardı. Hatta bu adla bir internet sitesi dahi almıştık. Ne var ki, kitapları okumayı bırakın, arka kapak yazısına bile bakmayan bazı okurlar (daha doğrusu okumazlar) "Osmanlı'ya neden hakaret ediyorsunuz, Osmanlı, imparatorluk değildi!" gibisinden eleştirilerle karşıma çıkmaya başladılar. Bir grup beni "Osmanlıcı" diye yaftalarken, şimdi de böyle bir ithamla karşılaşınca şaşırmıştım.

Üstelik bu en başından beri de böyle değildi. Belli ki kerameti kendinden menkul popüler bir tarihçimiz, ki bunların bazılarının ne *masterı* ne doktorası vardır, bu konuda bir ahkâm kesmişti. Fetva verilmişti bir kere: "Osmanlı bundan böyle imparatorluk olarak anılmaya!" "Peki neymiş doğrusu?" diye sorduğumda da Farsça eklerini ağdalı bir vurguyla, uzata uzata şöyle diyorlardı: "Devlet-i Aliyye-yi Osmâniyye."

Çok merak ediyorum, Osmanlı hakkında yazı yazmayı veya beyanda bulunmayı sanki patent altına almış gibi hareket eden birtakım yayınevleri, yazarlar, ya da internette Osmanlı kültürü üzerine garip bir "en çok hayranı ben

toplarım” yarışına girmiş bir güruh, hakka hizmet etmekten ziyade kendi egolarının kölesi olduklarının acaba farkında mı? Lafı fazla uzatmayayım; bu “sivri zekâlıları” muhatap aldığımdan değil de, konuyu gerçekten merak eden ve bana bu konuyu iyi niyetle soran kıymetli okurlarımı bilgilendirmek için bu yazıyı kaleme alıyorum.

İddiaya göre “imparatorluk” kelimesi köken olarak “emperyalizm”den gelir. Emperyalizm ise “sömürgeci imparatorluk” demektir; Osmanlı ise bir sömürge imparatorluğu değildir, bu yüzden de “imparatorluk” diye adlandırılmaz. Doğrusu, bu iddiaya göre, “Osmanlı Devleti”dir. Bu görüşün savunucuları, Osmanlı’nın kendisine hiçbir zaman imparatorluk demediğine, devletin asıl isminin “Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye” olduğunu da ekliyorlar.

En başta şunu söyleyeyim; benim bu ikinci görüşle hiçbir sorunum yok; bahsi geçen tamlama Osmanlı resmî yazışmalarında geçer; bu yüzden bunun kullanımında bir sıkıntı yok. Ancak, bunun böyle oluşu, “Osmanlı İmparatorluğu” tanımlamasını geçersiz hâle getirmez.

Şöyle ki:

Her imparatorluk, sömürgeci bir imparatorluk değildir. Bu yüzden de İngiliz ya da Fransız ya da İspanya İmparatorluklarını tanımlarken, “sömürgeci” sıfatını eklemek zaruri hâle gelir. Örneğin, İngiliz İmparatorluğu dediğinizde herhangi bir eleştiride bulunmuş olmazsınız; ama “İngilizlerinki, sömürgeci bir imparatorluktur,” derseniz, o zaman haklı bir yargıda bulunmuş olursunuz. Kaldı ki “imparatorluk”un sözlük anlamı: “Kendi topraklarında oturan çeşitli milletleri egemenliği altında toplayan devlet biçimi”dir. “İmparatorluk” kavramının kökeninde de bu vardır; çok kültürlülük,

kozmopolitan bir yaşam tarzı, farklı ulusların, renklerin ve dinlerin yan yana ve iç içe birlikte yaşamasıdır.

İmparatorluk kavramı, tarihin tek bir noktasına ya da bu kavramla tanımlanmayı başarabilmiş tek bir ulusa hapsedilemez. İngilizlerin 19'uncu yüzyılda zirveye çıkan imparatorlukları, Orta Çağ'ın İspanya İmparatorluğu'ndan, İspanyolların Napolyon'un Fransız İmparatorluğu'ndan, Fransızlarındaki Abbasilerden, Abbasilerininki Moğollardan, Moğolların, eski çağların Aztek ve İnka medeniyetlerinden tamamen farklı imparatorluklardır. Bunlardan birisi imparatorluk diye, diğer bir sisteme imparatorluk dememek kadar gülünç de bir düşünce olmasa gerekir. Güncel bir örnek vermek gerekirse, Orta Çağ'da Venedik şehir devletleri kendilerine "Venedik Cumhuriyeti" (*Repubblica Veneta*) derlerdi. Şimdi onlar, Katolik inançlarına bağlı, Engizisyon Mahkemelerini içeren devletlerine "cumhuriyet" dediler diye biz bugün "Türkiye Cumhuriyeti" kavramını kullanamayacak mıyız? Ya da bizim Cumhuriyetimizin değerleri gene bir cumhuriyet olan Fransa Cumhuriyeti ile aynı karakteri, aynı özellikleri ya da aynı tarihi referansları mı çağrıştırır?

Bir de şu insanı güldüren "imparatorluk, emperyalizmden gelir lafı..." Bir kere "imparatorluk" Latince'den ("*imperium*") gelir ve çok basit olarak "yönetmek, egemenlik, ilhanlık" anlamındadır. Emperyalizm ise günümüz Türkçesinde "Amerikan ya da Batı emperyalizmi" gibi ifadelerde kullanıldığından, doğal olarak da olumsuz bir niteliktedir. Hâlbuki Osmanlı'ya imparatorluk demek, Osmanlı emperyalist demek değildir. Kaldı ki emperyalist olmak için imparatorluk da olmak gerekmez. Batı emperyalizmi dendiğinde örneğin, Batı İmparatorluğu mu vardır? Aynı örnek, "Amerikan emperyalizmi" için de verilebilir.

“İmparatorluk,” öz anlamı neticesiyle (çok ulusluluk, çok kültürlülük ve çok geniş sınırlar) “devlet” kelimesiyle kıyaslandığında, devlet kavramı Osmanlılarının Fatih’ten itibaren ulaştığı sınırları tanımlamada yetersiz kalır. Osmanlılar, ilk önce beylik, daha sonra devlet, daha sonra da Doğu Roma İmparatorluğu’nu ele geçirmeleriyle imparatorluk olmuşlardır. Bizzat Fatih, bu andan itibaren kendi tanımlamasına, o zamana kadar Doğu Roma İmparatorlarının kullandığı bir sıfat olan “Kayser-i Rûm” tamlamasını da eklettirmiştir, ki bunun Türkçesi “Roma İmparatoru”dur. Yani Fatih aslında bizzat kendisini İmparator olarak tanımlamıştır. Fatih’in madalyonlarında ve Osmanlı arşivlerinde bu kavram sık sık geçer.

Yerli ve yabancı, geçmiş ve çağdaş, cihanşümul bütün tarihçilerin, Osmanlılarının kurdukları sistemi tarif ederken kabul ettikleri ve kullandıkları kavram da “Osmanlı İmparatorluğu”dur. En büyük Osmanlı tarihçilerinden kabul edilen Halil İnalcık’dan, İlber Ortaylı’ya, Rahmetli Süheyl Ünver Hoca’dan, Colin Imber’e, Osmanlılar üzerine bir ansiklopedi yazmayı başarmış İsmail Hakkı Uzunçarşılı’dan Norman Itzkowiz’e, Franz Babinger’den Türk Tarih Kurumu hocalarına kadar Osmanlı tarihi üzerine otorite kabul edilen isimlerin referans şekli hep “Osmanlı İmparatorluğu” olmuştur. Ki burada Osmanlı’yı yanlış resmeden oryantalist tarihçileri, Bernard Lewis gibi işe siyaset karıştıranları hiç katmıyoruz bile. Osmanlılara devlet demek, Osmanlıların egemen oldukları kıtalar, uluslar ve sınırlar düşünüldüğünde eksik ve pek çok tarihçiye göre de yakışsız kalır.

Tarihçiler gibi, bizzat Osmanlı kültürünün içinden damıtılıp da çıkmış şairler ve yazarlarımız da Osmanlılarına hep imparatorluk demişlerdir. İşte Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi:

“Hakikatte Türklüğün Anadolu’ya, Rumeli’ye ve İstanbul’a yerleşmesiyle ve Osmanlı İmparatorluğu’nu kurmasıyla...” Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*’dan.

“Sinan geldiği zaman imparatorluk mimarlığının başlıca iki meselesi vardı.”

Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*’den.

Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk de konuşmalarında ve eserlerinde bahsi geçen sistemi pek çok kereler imparatorluk olarak açıklamıştır: “Milletimiz ufak bir aşiretten; anavatanda müstakil bir devlet tesis ettikten başka Garp âlemine, düşman içine girdi ve orada azim müşkülât içinde bir imparatorluk vücuda getirdi. Ve bunu, bu imparatorluğu altı yüz seneden beri tam bir heybet ve azamete idame eyledi.”

“Osmanlı İmparatorluğu”, sadece Türkçede değil, bütün dünyada yüz yıllardır kabul görmüş bir kavramdır. Biz kavramları kendi dilimize ne kadar hapsedmeye çalışırsak çalışalım, imparatorluk kültürünün özünde oluşmuş uluslararası konsesusu kırmak ne mümkündür ne de gereklidir. İngilizcede, örneğin, Osmanlı’ya “The Ottoman State” mi diyeceğiz?

“Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye” kavramı hakkında birkaç nokta:

Birincisi, “imparatorluk” kavramı Türkçede modern bir kavramdır, kelimenin Orta Çağ ve Yeni Çağ’daki karşılığı elbette “devlet”tir. Dolayısıyla da bugünün tarihi perspektifinden, konjektüründen ve literatüründen geçmişe baktığımızda biz Osmanlı Devleti’ne pekâlâ ve haklı olarak imparatorluk diyebiliriz. Ayrıca Osmanlı, kendine imparatorluk demedi diyerek “Osmanlı Devleti”ni öne sürenler eksik ve mantıksız bir argüman yürütüyorlar; çünkü, Osmanlı kendine “Osmanlı

Devleti" de demedi, "Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye" dedi. Ki bu da dönemin politik dilini Farsça oluşturduğu içindir.

Amerikalılar bile Sezar'ın Roma İmparatorluğu'nun asıl vârisi olduklarını iddia edip imparatorluk mirasını sahiplenmeye çalışırken, bizim altı asırlık bir "imparatorluk" kültürünü elimizin tersiyle itmemiz anlaşılır bir şey değildir.

Hülasa: Bu maddelerin her biri bile Osmanlı'ya imparatorluk demenin bir sorun olmayı bırakın, bir zaruret olduğunu gösteriyorken, peki nereden başladı bu "Osmanlı imparatorluk değildir," çılgınlığı? Onu da size söyleyeyim: Matematikçi pek çok köşe yazarı ve medyatik tarihçi istiyor ki öyle bir "bilgi" sunalım ki okura, "Harbiden ya, biz daha önce neden düşünememiştik," gibisinden bir tepki alarak yerçekimi kanununu yeni keşfetmiş gibi bir etki yaratalım! Yüzyıllardır kimsenin göremediği, başka kimsenin bulamadığı türden bir keşif yapalım! "Osmanlı aslında bir imparatorluk değildi, bir devletti," gibisinden bir söz de işte böyle bir açıklamadır. Duyanı da anında etkiler, ona farklı bir ortamda "satabileceği" bir fikir kazandırır. İnsana sahte bir "aydınlanma" yaşatır. Sonra da bir iki ayda bir bakmışsınız, millet birbirine fıkra anlatır gibi bu bilgiyi paylaşır olmuş. Size iltifat edene "estağfurullah" dediğinizde, "Estağfurullah, aynen, demektir," saçma cümlesini duymak gibi bir şeydir bu. Sözlerin ve ifadelerin tarihsel süreçlerini hiç sayan, üstünkörü bir yaklaşım. Hiç bilmeyen ya da çok bilenden değil, az bilenden korkacaksın diye de boşuna dememişlerdir.

Şunu da ekleyelim: Bizde "imparatorluk" fetişizmi yok; "Osmanlı Devleti," "Osmanlılar," "Türkler," "Devlet-i Aliyye," bunlar hep kabul gören kullanımlardır; biri için diğerini silmek, yok saymak gerekmez.

Ha yok eğer, kendilerini Halil İncılık'tan, Süheyl Ünver'den, Yahya Kemal'dan, Necip Fazıl'dan, Ahmet Hamdi'den ve Atatürk'ten daha akıllı olduğunu sananlar varsa onlar bu konuyla meşgul olmak yerine hemen bir kitap yazmaya başlasınlar.

Çünkü ben Fatih kendisine imparator derken, bunun aksini iddia etmemekte ısrarcı olacağım.

MARKO POLO, MOĞOLLAR, ŞÖVALYELER VE BİR TÜRK BEYİ: OSMAN GAZİ

On üçüncü asrın, dünyanın kaderini değiştiren bir dönem olduğunu söylersek hiç de abartmış olmayız. Tabii “dünyanın kaderini” derken öncelikle Anadolu’yu, sonra Orta Doğu ve Asya’yı, yani o dönemin bilinen “Eski Dünya”sını kastediyoruz. Kaldı ki Kristof Kolomb’un sözde Amerika keşfinin de konuyla ilgisi düşünüldüğünde “Yeni Dünya” da işin içine giriyor.

On üçüncü asır o kadar önemlidir ki, dönem kendi tanınmasını da doğurmuş, bize tüm zamanların en meşhur seyyahını vermiştir: Marko Polo. O, sadece yazdıklarıyla değil, kendi kimliğiyle de on üçüncü asrın en kilit figürlerinden biridir. Dante bu asırda İslâmî literatürden yararlanarak *İlahi Komedyası*’sını yazarken bir başka Katolik İtalyan, daha doğrusu Venedikli de Doğu’ya doğru hareket ediyordu. Marko Polo’nun yeryüzünün gelmiş geçmiş en meşhur seyahatnamesinin on üçüncü asra denk gelmesi tesadüf değildir.

Bu, öyle bir asır ki, Moğollar Asya’nın tamamını ve Orta Doğu’nun büyük kısmını karıncaları ezen filler gibi tuz buz ediyor, önüne çıkan ne varsa ezip geçiyor. Cengiz Han ve torunları Kubilay Han ve Hülagû’nun Moğolların adıyla eşanlamlı hâle gelen vahşetleri bu asırda gerçekleşiyor. Öte

tarafından Kudüs'e kadar gitmeye yüksünen Haçlıların 1204'te Konstantinapol'ü işgaliyle tarihin en büyük yağmalarından birine imza atılıyor. Bu yağma gerçekleşirken yedi yaşında olan Polo'nun ailesi de İstanbul'dan kaçıyor. Çocukluğu Latin şövalyelerin arasında geçen Marko Polo, on yedi yaşında başlayıp çeyrek asır devam edecek yolculuğunda da Moğollara birinci elden tanıklık ediyor. Bana öyle geliyor ki hem Haçlılara hem de de Moğollara, yani hem Batılı hem de Doğulu vahşete bu kadar yakın bulunmuş ikinci bir şahsiyet yoktur.

Ama ben bunu niye anlatıyorum? Şunun için: Dönemin en büyük iki yıkıcı gücü, bir tarafta Haçlılar bir çekirge sürüsü gibi Doğu'ya akın ediyor. Diğer tarafta Moğollar Asya'yı kuruttuktan sonra Batı'ya dayanıyor, Küçük Asya'nın sınırlarını zorluyorlar. Anadolu her iki taraftan da sıkıştırılmış, muazzam bir baskı altında. Türkler âdeta bir örsün üzerinde çekiçle dövülen kılıç gibi. İnsanlık tarihinin en tahripkâr, en acımasız, en merhametsiz iki büyük gücünün tam ortasında kalmış bir Türk boyu.

Konuyu nereye vardıracağımı artık anladınız. Böylesine cehennemî, böylesine ateşin bir dünyadan çıkıyor işte Osman ve onun adını alacağı Osmanlı İmparatorluğu. Gerçi Marko Polo Osman Gazi'den pek bahsetmez. Ama bu neyi değiştirir? Çünkü o, çeyrek asır yanı başında durduğu Çin Seddi'nden de hiç bahsetmez. Ve biz biliyoruz ki Çin Seddi de, Osman Gazi de gerçekti!

"Osman" dediğim zaman bazıları kızabilir: "Neden koca Türk Beyi'nden askerlik arkadaşın gibi bahsediyorsun?" Ama ben ona ilk ismiyle hitap ederek onu aşağılamıyorum, tam tersine yüceltiyor, onun kıymetini pekiştiriyorum. Her şeyden önce bir edebiyatçı olarak beni asıl ilgilendiren Osman da ondan. Yıllarca bu isimleri, sıfatlara boğup yaldızlı say-

falarda göklere çıkararak kendimizden uzaklaştırmadık mı? Tarih kitaplarının o sevimsiz sayfalarına onları hapsederek kendimizden soğutmadık mı? Osman'ları ve Mehmet'leri erişilmez gördüğümüz sürece tekrar onlarınki gibi başarılarla imza atabilir miyiz?

Mamafih, uluslararası literatürü en çok meşgul eden konulardan biri nasıl olup da böylesi küçük bir Türk boyunun böylesine kısa zamanda bir cihan imparatorluğuna dönüştüğüdür. Osman'ı "Osman Bey", daha sonra da "Osman Gazi" yapan, yakın çağın en büyük ve en uzun süreli imparatorluğuna adını verdiren şey onun tarihin devleri ve vahşileri karşısındaki zaferidir. İslâm sancağı Bağdat'ta Moğol atlılarının ayakları altında kalmışken, Anadolu, Haçlı artıkları tarafından kemirilirken bir Türk çıkar ve tüm dünyaya meydan okur! Meydan okumakla da kalmaz tarihin akşını âdetâ tersine çevirerek, ilahi bir güçle, tüm zorluklara rağmen imkânsızı başarır ve İslâm medeniyetlerinin altın çağlarından birini daha başlatır.

İşte benim için "kuruluş"un esprisi burada yatıyor. Bir ölüm kalım meselesi olarak Osman Bey'in varoluşunu anlamak, Osmanlı'nın kuruluşunun kaderde yazmasa asla gerçekleşmemiş olabileceğini görmek. Ve "Osmanlı ruhu" dediğimiz şeyi iyi anlamak! Bu yazıda biraz bunu açmaya çalışacağım. Dört yıl boyunca kuruluş hakkında yazılmış yerli ve yabancı ne kadar kaynak varsa hepsini de devirmiş, iki ciltlik, bin yüz sayfalık bir roman yazarak bu alanda Türk ve dünya edebiyatının en kapsamlı çalışmasına imza atmış bir edebiyatçı olarak söyleyecek bir iki çift lafım olduğuna inanıyorum. Zira Batı ve İslâm'dan bahsederken Osmanlı'nın kuruluşundan bahsetmezsek konu yarım kalır.

Amerika'ya gittiğimde aslında kafamda beliren ilk hikâyesidir Osman Bey'in hayatını yazmak. Bir kahramanın doğuşu, Batılıların deyimiyle *"the birth of a hero"*, türler arasında belki de en evrenseli, her dönem en ilgi çekenidir. Buna *"coming of age"*, Batı literatüründeki genel adıyla da *"bildungsroman"* *janrını*, yani çocukluktan sıyrılıp erkeklığe adım atma, "kendini bulma" izleğini de kattınız mı tam anlamıyla 7'den 70'e herkesin okuyup bir şeyler bulabileceği bir hikâye çatabilmişsiniz demektir.

Osmanlı İmparatorluğu'na adını veren o efsanevi adamın hikâyesi tüm bu türler için biçilmiş kaftandı. Üstelik öyle zengindi ki Osman Gazi'nin hikâyesi, sadece bu türleri değil, edebiyatın belli başlı tüm türlerini içinde barındırıyordu. Ben, Homer'in *İlyada'sını* okurken kafamda Osman ve alplerini şövalyelerle cenk ettiriyor, *Odesa'nın* yolculuğunda ilerlerken Osman Gazi'nin Sakarya ötesi seferlerini gözlerimde canlandırıyordum. Amerikan öğrencilere verdiğim dünya edebiyatı derslerinin her bir türünde Osman'ın hikâyesini kafamda ayrı ayrı kurguluyordum! Osman Gazi'nin Dündar Bey'le olan ilişkisinde müthiş bir trajedi görüyor, Osman'ın yoldaş-

ları arasındaki atışmalarda “*comic relief*” denilen, güldürücü ve hikâyedeki gerginliği dengeleyen unsurları buluyordum. Elbette tüm hikâye, fetihler, savaşlar, kuşatmalar, büyük düşmanlar, büyük zaferler derken muazzam bir epiğe dönüşüyordu. Hikâye, modern dönem gerçekçiliğiyle yoğrulduğunda ise âdeta çelikten, kılıç kesmez, ok delmez bir roman çıkıyordu ortaya. (Ben böyle bir roman yazdım demiyorum, bunun kararını okurlar verecektir; ama hayal ettiğim buydu.)

Uzun lafın kisası Osman Bey’in hikâyesi tam da benim eğitimini aldığım ve eğitimini verdiğim bir şekilde hikâyeleştirilmeyi bekliyordu. Burada iki büyük ustaya, Kemal Tahir’in *Devlet Ana’sına* ve Tarık Buğra’nın *Osmancık’ına* haksızlık etmek istemem. Her iki eser de farklı nesillere uzun yıllar hitap etmişlerdir. Kemal Tahir 70’li yıllara, Tarık Buğra 80’lere seslenmiştir daha çok. Birinin dili çok güzeldir, diğerinde ise derin bir ruh vardır. Ama 30 yıl aradan sonra yeni bir kuruluş romanının zamanı gelmişti. Her nesil kendi dilini ve kurgusunu ister.

Ne var ki, Osman Gazi’den önce iki büyük roman yazmam gerekti. Zira daha önce gerçekleştirmem gereken bir “fetih” vardı! (Başka bir yerde neden böyle bir sıralamayı takip ettiğimi tafsilatıyla yazıyorum.) Ama işi geciktiren bir başka unsur da belki de Osman Gazi’nin kendisini olduğu kadar düşmanlarını da tanımak için geçirdiği zamandı. Daha doğrusu bazı şeyleri öğrenmek, bazı şeyleri de unutmak zorunda kaldım! Örneğin bir Batı edebiyatçısı olarak şövalyeler hakkında öğrendiklerim, Hollywood’un ve romantik destanların pek anlatmadığı türdendi.

Osman Gazi’nin büyüklüğünü anlayabilmek için bu herifleri iyi tanımak gerekir. Mitin ve efsanenin arkasındaki çirkin

gerçekliği görmeli. Filhakika, gazi-alpleri anlamak için önce şövalyeleri tanımalı! Şimdi biraz bunlara bakacağız.

Şövalye dendiği zaman popüler kültürde ilk akla gelen şey nedir? Işıl ısl parlayan zırhı ve gösterişli kılıcıyla boy gösteren karizmatik bir savaşçı. Usta bir savaşçıdır ama romantiktir de şövalye. İzlediğimiz her filmde, okuduğumuz her Orta Çağ hikâyesinde şövalye varsa aşkı da vardır. Göğüs zırhının içinde, kalbinin tam üstünde mendilini taşıdığı ve şövalyenin her çarpışmadan önce çıkarıp bir kere daha bakıp kokladığı mendilin sahibi bir sevgili. Şövalye bu, kili-seyi korur, zayıfı muhafaza eder ve kralı için cesurca savaşır. Suçsuza saldırmaz, savunmasız kılıç çekmez, mazluma vurmaz.

Yersen!..

Batı, karanlık tarihinin üstüne yaldızlı sayfalar örtmeyi ve bunu pazarlamayı çok iyi beceriyor. Bu karizmatik ve kahraman şövalye imgesini sadece kendi halklarına değil biz Müslümanlara bile asırlarca yutturmuştur. “Biz Müslümanlara bile,” diyorum, çünkü şövalyenin asıl varoluş nedeni İslâm’ı yok etmek ve Müslümanların kanını akıtmaktır. Gerisi masaldır.

İslâm’ın dünya tarih sahnesine çıkışıyla ilk büyük ve şanlı şövalyelerin ortaya çıkışının aynı tarihe denk gelmesi bir rastlantı değildir.

711’de Târik bin Ziyâd’ın orduları Sahra çöllerinden çıkıp da tüm İspanya’yı fethettiklerinde Pirene Dağları’na kadar ilerlemişlerdi. Müslüman orduları sadece birkaç yılda Fransızların sınırına dayanmışlardı. İşte onları durdurabilen ilk hükümdar Frenk Kralı Şarl Martel’di. Onun bu başarısı ödölsüz de kalmadı. Kilise ona müthiş onurların yanı sıra

pek çok toprak ve altın da bahşetmişti. Martel ve askerlerinin yemini belliydi: Atla ve kılıçla Avrupa topraklarını Müslümanlara karşı korumak(!) ve nihayetinde onları Avrupa'dan ilelebet silmek!

Bu Şarl Martel denen adam kimdir biliyor musunuz? Tarihin en efsanevi Hristiyan kralı ve şövalyesi, Latinlerin *Charlesmagne* dediği Büyük Şarl'ın büyükbabası. Onu ve torununu büyük yapan şey ise Müslümanlara karşı kazandıkları zaferlerdir. Hristiyanların atla, kılıçla ve zırhla, yani şövalyeler birlikleriyle ilk defa düzenli olarak yaptıkları savaşları, Müslümanlara karşı oluyordu.

Orta Çağ'ın en büyük şövalye epiği *Roland Destanı* baş kahramanının İslâm ordularını Avrupa'dan bir aslan gibi püskürtmesini konu alacaktı.

Şövalyelerin İslâm-karşıtı vahşetlerine az sonra devam edeceğiz ama destanlardan laf açılmışken gelin kısaca Hollywood'un meşhur ettiği büyük İngiliz destanı Kral Arthur ve Şövalyelerine kısaca değinelim. Zira burada bizi şövalyelerin romantikliğiyle(!) ilgili enteresan bir sürpriz bekliyor.

Bu efsaneyi tüm İngiliz edebiyatı öğrencilerine daha ilk sınıfta ezberletirler. Kaçış yoktur!

Efsaneye göre Arthur'un en iyi şövalyelerinden Sör Gawain bir yılbaşı günü Yeşil Şövalye'yi bulmaya yola çıkar. Epeyi bir yol gittikten sonra gösterişli bir şatoyla karşılaşır ve burada ev sahibi Lord Bertilak'ın isteği üzerine birkaç gece dinlemeye karar verir. Ama ev sahibinin bir şartı vardır. Lord ve misafiri her günün sonunda o gün kazandıkları şeyleri birbirleriyle paylaşacaklardır. İlk gün lord evden ayrılınca, karısı Leydi Bertilak, Gawain'in yanına sokulur ve onu baştan çıkarmaya çalışır. Gawain ona karşı koysa da

kadının onu bir kere öpmesine müsaade eder. Akşam olduğunda lord, Gawain'e avladığı geyiği verir, Gawain de lordu bir kere öper! Ertesi gün Leydi Bertilak Gawain'e tekrar sırnaşır ve bu sefer iki öpücük alır. Yine akşam, ev sahibi, avladığı domuzu misafirine verir. Gawain de onu iki kere öper. Üçüncü gün Leydi Bertilak, Gawain'e gelir ve ona altın ipekten kemerini verir. Akşam olduğunda ev sahibi avladığı tilkiyi misafirine hediye eder ama Gawain bu sefer ona kemeri vermez. Hikâyenin sonunda anlarız ki aslında Lord Bertilak, Yeşil Şövalye'nin ta kendisidir ve Gawain dürüstlük ve onur sınavını kaybetmiştir. Gawain de bu utançla kemeri ölünceye dek, yenilgisinin işareti olarak taşıyacaktı. Geri döndüğünde Arhtur ve şövalyeleri de aynı şekilde birer kuşak taşımaya başlarlar (resim 39).

Haksızlık etmeyelim, efsane, şövalyenin namusunu ve onurunu koruyuşunu, en azından bunun için çabalamasını anlatıyor. Ama bu, efsanenin yasak bir aşkın etrafında dolıştığı ve zinanın sansürlenmiş ve masallaştırılmış bir hâli gibi durduğu gerçeğini de değiştirmiyor. Kaldı ki Kral Arthur efsanesinin merkezinde yine başka bir yasak aşk yatar. Arthur'un sağ kolu Sör Lancelot'un, Arthur'un karısı Kraliçe Guinevere ile işi pişirmesi. Masal deyip geçmeyin, İngilizlerin en önemli şövalye tarikatının adı "*Order of the Garter*", yani "Jartiyer Şövalyeleri"dir. Adını, bildiğimiz, kadınların çoraplarını tutmaları için giydikleri bildiğimiz jartiyerden alır. Şövalyelerin bu ismi nasıl aldıklarına dair rivayetlerden biri tam da Sör Gawain'inki gibi bir hikâye! Efsane şöyledir:

Kral Edward, partneriyle dans ederken, kadının mavi jartiyerlerinden biri yere düşer. Etraftakiler kıkırdaşırken Edward jartiyeri yerden alır ve kendi bacağına takar! Sonra da gülenleri uyarak, "Bunun hakkında kötü düşünenler

kendinden utansın!" der. Efsane canım sen de, demeyin, bu laf tarikatın bugün bile resmi sloganıdır. Bana inanmıyorsanız açın *Britannica*'ya bakın, belki o sizi ikna eder. Ha nedir, kral güya beyefendilik sergilemiş. Sevsinler! Zira bu beyefendilik masalları bu tarikatın, ve de şövalyelerin genel tarihinin ardındaki erotizmi ve şehveti, daha açık konuşalım, yasak aşkı ve zinayı saklamaktan aciz kalıyor.

Ne de olsa, "şövalyelik," "kavalyelik"tir; yani centilmenlik. Ama ne centilmenlik! Hani Paris erkekleri çok romantik oluyor, derler ya, onun gibi aslı astarı olmayan, saçmasapan bir mit!... Centilmenlik gibi neredeyse tüm şövalyelik kodunun tarihsel gerçeklikle pek alakası olmadığını görüyoruz. Masallarla romantikleştirilen hikâyelerin kaynağında tecavüzler, yağmalar ve katliamlar yatıyor.

Şövalyelerin bir diğer adı da *Miles Christi*'dir, yani İsa Askeri. Varoluşunun ilk asırlarında Kilise tarafından desteklenen ve Avrupa'daki Müslümanların kökünü kazımaya and içmiş bu savaşılar ortada pek Müslüman kalmayınca ne oldu dersiniz? Avrupa'nın göbeğinde serseri mayın gibi kalakaldılar. Onların sessiz sedasız çekilmeye hiç niyetleri yoktu. Para için manastırlara, kiliselere saldırmaya başladılar ve kralları ve papazları haraca bağladılar. Şövalyeler artık Hristiyan köylülerine saldırıyor, onların topraklarını ve mallarını yağmalıyor, zırhlarını yenileyebilecek, atlarını doyurabilecek ve nüfuzlarını koruyabilecek her kaynağı kendilerine mubah görüyorlardı.

Kötü filmlerin kötü adamları gibi öyle keyiflerinden de saldırmıyorlardı hani. Herifler bildiğin açtı! Şövalye demek para demektir. İyi bir zırhın sadece bir göğüs koruması dahi bazen bir köylünün bir aylık hasatına denk gelir. Bir zırh, küçük bir servettir. Size bir şey söyleyeyim, filmlerden bile

öyle tam anlaşılmıyor şu zırh işi. Ben bunlardan pek çoğunu Chicago'da Art Institute'te gördüğümde şaşmış kalmıştım (resim 41). Öyle herkesin harcı değil o zırhları giyip kılıç sallamak. Bu zırhların korkutuculuklarını yakından şahit olduğumda bizim Türklerin bunları çoğu zaman yalınkılıç alt etmelerine daha da şaşırmıştım.... Dağıtmayayım, şövalyenin atına para gerekir, kılıcına para gerekir, kadınlara yiyip içirmeye para gerekir! E şövalye bu, oturup tarla ekemez ya!

Kilise çok geçmeden bir şey yapmazsa, başıbozuk kuduz köpekler gibi etrafa saldıran bu gürhunun Kilise'nin otoritesini ve iktidarını sarsacağını gördü. Peki ne mi yaptı? Çözüm, bir kasım ayında Fransa'nın Clermont şehrindeki bir kiliseden geldi. Papa Urban, şövalyelere yeni hedeflerini Kudüs olarak gösterdi. Şöyle haykırdı onlara: "Kudüs sapkın Müslümanlar tarafından işgal altında!" Ve devam ediyordu: "Öldürecekse, Müslümanları öldürün! Yağmalayacaksınız Müslümanları yağmalayın! Köle istiyorsanız Müslümanlar size yeter!" (resim 40).

Gün geçtikçe Papa'nın propagandası meyve vermeye başlayacak ve "*Dieu li volt!*" yani "Tanrı bunu istiyor!" bu insanların sloganı hâline gelecekti. Yani girişmek üzere oldukları işin, Tanrı'nın isteği olduğuna kendilerini iyiden iyiye inandırmışlardı. Lütfen bunu bir kenara yazın, zira Batı'nın Müslümanlara karşı oluşturduğu sözde "cihad" söylemi aslında Hristiyan ordularının kendi özelliği idi! Onlar din için yakıp yıkmayı, yok etmeyi ve katletmeyi çok iyi biliyorlardı.

İşte bu şekilde başladı Doğu'ya şövalye akını. Sadece şövalyeler mi? Kısa yoldan servet elde etmek isteyen, ne kadar işsiz güçsüz varsa, hırsız, haydut, tecavüzcü, kaçak kim varsa Doğu'nun yolunu tutmuştu. Çok geçmeden tarihin en büyük katliamlarına imza atılacaktı. Fransız Kralı'nın kardeşi

Buyyonlu Godfrey, Kudüs'ü ele geçirdiğinde şehirdeki her bir Müslümanın kıyımını bizzat kendi denetleyecek, şehrin topraklarından günlerce oluk gibi kan akacaktı. Haçlı şövalyeleri Mescid-i Aksâ gibi kutsal mekânlara gizlenen kadınları ve çocukları dahi topyekûn bir katliama tâbi tutmuşlardı. Bunlar bizzat şövalyelerin Papa'ya yazdıkları mektuplarda yer alan bilgilerdir. Buyyonlu Godfrey öyle başarılı(!) bir şövalye idi ki Kilise onu Dokuz Kutsal Şövalye'den biri ilan etti. Kral Arthur ve Büyük Şarl ve Jül Sezar'ın da aralarında bulunduğu seçkin bir listeydi bu!

Bakınız Haçlılarla ilgili en önemli kaynaklardan *Gesta Francorum*'da, yani *Frenklerin Yaptıkları* adlı bir eserde katliama bizzat katılan bir şövalye neler anlatıyor: "Süleyman Tapınağına saklanan herkesi kılıçtan geçirdik. Öldürdüklerimiz o kadar fazlaydı ki, kan bileklerimize kadar çıkıyordu." Bu, "kanın bileklere kadar çıkma" hadisesi bu kaynakların hepsinde de görülebilir. Hatta şövalyelerden bazıları sonradan suçluluk hissedip Papa'ya, "Bizi affet, ne yaptıysak Kilise için yaptık, İsa için yaptık," yollu mektuplar bile yazıyor. Yine bu mektuplarda Müslümanlar evlerinden kaçmadan altınları yutmuş olabilirler diye, toplu olarak binlerce kişi yakılır ve küllerin arasında altın aranır!

On üçüncü asrın başlarına geldiğimizde Vatikan ile Kudüs arasında ciddi bir şövalye güzergâhı oluşmuştu. Ama şövalyelerin şirazesini birkaç asır boyunca o kadar şaşmıştı ki artık öldürdüklerinin Müslüman mı Hristiyan mı olduklarının hiçbir önemi kalmamıştı. 1204'te binlerce şövalye, on binlerce asker, yüzü aşkın Venedik kalyonu ve kadırgasıyla birlikte Kudüs'e kadar gitmeye yüksünmüş ve kısa yoldan Konstantinopol'e saldırmaya böyle karar vermişti. Ne de olsa

Katolik Haçlılara göre, Ortodoks Rumlar Hristiyan bile sayılmazdı!

Konstantinepol'de Venedik-Katolik iktidarı başlamıştı artık. Bizans, yani Doğu Roma Henadanlığı da Laskarislerle birlikte İznik'e taşınıyordu. 1261'de Paleoglosların tekrar Konstantinepol'e dönüp de tekrar Rum Hanedanlığını başa geçirinceye kadar da bu dönem devam edecekti. Bu sefer de şehirde Rum şövalyelerinin intikamı baş gösterecekti. Şehirdeki tüm Venedikliler öldürülecek, zindanlara atılacak, gözlerine mil çekilecek ya da diri diri yakılacaktı.

Rumları hafife almayın. Onlar da Katolikler kadar acımasızdı. İşte burada *Akritai* Şövalyeleri ile tanışıyoruz. Nasıl ki Katolik Şövalyeler Avrupa'daki Müslümanları temizlemek için and içmişlerdi, onlar da Anadolu'daki Müslümanlarla savaşmak için özel eğitiliyorlardı.

Tabii bir de İmparatorun özel birliği olan Varangian Yeminlileri var ki, onları da unutmamalı. İskandinav kökenli, bazılarına göre aslen Viking olan bu uzun boylu, iri yarı tipler zırhlarındaki gösterişli mücevehleri ve silah olarak kullandıkları uzun savaş baltalarıyla övünürlerdi. Bu adamlar dönemin en korkutucu savaşçı figürleri arasında yer alırdı.

Görüyorsunuz değil mi, bizim Osman kimlerle çarpışarak, kimlere kafa tutarak Osmanlı'yı kurmuş? Ama daha bitmedi. İşin henüz Batı yönünü ele almış olduk. Şimdi bir de Doğu cephesine, vahşetin öbür yüzüne bakalım.

Elbette Moğollardan bahsediyorum...

On üçüncü asrın başlarında beşerin görüp de görebileceği en barbar, en vahşi, en yıkıcı güç Orta Asya'nın bozkırlarında ortaya çıktı. Asıl adı Temuçin olan Cengiz Han'ın kaderi daha çocukluğunda örülecekti. Temuçin'in babası, çocuk daha dokuz yaşındayken rakip bir aşiret tarafından öldürülüyor ve o da tüm çocukluğunu orada burada geçirmek zorunda kalıyor. Bir keresinde üvey kardeşini, yakaladığı avı çaldı diye öldürüyor. On altı yaşında evleniyor, ama karısını da bu sefer başka bir kabile reisi kaçırıyor. Temuçin kadını tekrar geri alıyor ama bu sefer de çocuğunun kendisinden olup olmadığına bir türlü emin olamıyor. İşte belki de bu güvensizlik sadece Cengiz Han'ın değil onun torunlarının da kaderini çiziyor. Onlar için sadakat, daha doğrusu koşulsuz itaat her şey demek.

Şöyle özetleyeyim; *Bir Psikopatın Yaratılışı* eşittir Cengiz Han'ın çocukluğu!

Sonrası malum: Cengiz Han etrafta ne kadar haydut, kaçkın, canı, toplum dışına itilmiş insan varsa hepsini topluyor ve tüm dünyayı kendine itaate zorluyor. Evet, Moğolların tek kuralı bu! "Ya bana itaat edin ya da sizi mahvederim!" Kendisine koşulsuz teslimiyeti sağlayacağı silahı ise vahşet ve terör!

1221’de Cengiz Han’ın düşmanının adı Harzemşahlardır. Moğol Hanı, elçilerinin sakallarını kestiği için Harzemşah hükümdarına savaş ilan ediyor ve ele geçirdiği şehirlerde taş üstünde taş bırakmıyor. Askerlerine Buhara’nın erkeklerinin gözleri önünde karılarına ve kızlarına tecavüz ettiriyor, bir nehrin yatağını değiştirip ağzını Ürgenç şehrine vererek tüm şehri yaşayanlarla birlikte sulara gömüyor, Herat’ta ölülerin arasında saklananlar olduğunu duyunca ölü ya da diri herkesin kellesinin kesilmesi emrini veriyor.

Haberlerden hatırlar mısınız bilmem, bugün, DAES’in barbarlıkları arasında da barajları ve nehir yataklarını kontrol ederek bu barajları havaya uçurup şehirleri su altında bırakarak bölge halkına tehdit oluşturmak yatar. Sekiz asır sonra terör benzer bir teknikle yeniden doğmuş!

Moğollara geri dönelim... Cengiz Han, Nişabur kuşatmasında damadı hayatını kaybedince, kızına bu şehrin cezasını ne olsun diye soruyor. Kızı da herkesin ölümünü arzulayınca Cengiz Han’ın sadece şehirdeki askerleri değil, kadınları, kızları, çocukları ve, sıkı durun, kedileri ve köpekleri dahi öldürdüğünü anlatırlar. Bu şehirlerin ele geçirilmesinde milyonlarca kişinin katledildiği; erkekler, kadınlar ve çocuklar için ayrı ayrı kellelerden kuleler yapıldığı söylenir.

Yıl 1258 olduğunda ise Moğol canisinin adı Hülagû’ydu ve kılıcı Bağdat’ı işaret ediyordu. Bu kitapta pek çok kereler Bağdat’tan ve Beytü’l-Hikme’den bahsettiğimizi hatırlayacaksınız. Hani şu ilmin beşiği, matematiğin ve tıbbın temellerinin atıldığı, İslâm âlimlerinin dünya ilmini tanımladığı yer! Hâlâ duymayanlarınız var ise bir de ben anlatayım kısaca, şimdi bakın ne oluyor oraya.

Emir ve yöntem yine aynıydı. Hülagû, Bağdat Halifesine,

ya bize itaat et ya da şehri teslim et, diyor. E koskoca Abbasi, Bağdat Halifesi bu, onun da bir gururu var. Bu barbarlara neden itaat etsin ki? Halife karşı çıkıyor tabii. Sonrası malum. Moğollar 150 bin kişilik bir güruhla saldırıyor Bağdat'a.

Ve tipik Moğol vahşeti başlıyor yine. Erkek, kadın, çocuk herkes kılıçtan geçiriliyor. Bazı kaynaklara göre bir milyonu aşkın kişi katlediliyor. Camiler, saraylar, hastaneler ne varsa yerle bir ediliyor. Ve Beytü'l-Hikme'den de çıkan binlerce el yazmasının bulunduğu koca Bağdat Kütüphanesi harabeye çevriliyor. Şunu söylemek tarihte artık klişeye dönüşmüştür: Tigris Nehri yağmalanan kitapların mürekkebiyle günlerce siyah akıyor!

Şimdi Moğolların Halife'ye gösterdiği saygıya bakın. Halife kanı bu, kutsaldır, akıtılamaz. Herifler bundan korkmuş ve onu bir halıya sarıp atlarıyla üzerinde tepinmişler. Gerçi Marko Polo da Halife'nin bir kulede kendi hazinesiyle birlikte ölüme terk edildiğini yazıyor. Hülagû, ona "Altınlarının içinde geber!" demiş olmalı. Yeri gelmişken hatırlayalım, *İskendername*'de de Büyük İskender'in az kalsın benzer bir sona kurban gideceği yazılıdır. Kendi bitmez tükenmez altınlarının arasında ölümü beklemek! Ben bir hükümdar olsam şu masallarda, altın dolu hazinelere dikkat ederdim, zira sağlığa pek iyi gelmiyor!

Dağıtmayalım, Moğollar Bağdat'taki katliamlarda o kadar ileri gitmişlerdir ki, şehirdeki ceset kokusundan kendileri bile rahatsız olmuş ve kamp kurdukları alanı başka bir yere taşımak zorunda kalmışlar.

Masallar ve hikâyelerle iç içe anlatıyorum diye sakın ha yanılmayın. Bu anlattıklarım sekiz asır önce olmuş diye güvenmeyin! Bugün, 21'inci yüzyılda, insanlık çok daha büyük

barbarlıklarla karşı karşıyadır. Bizim neslimiz buna bizzat tanıklık etti.

Bağdat, Moğol yağmasına benzer bir kaderi yaklaşık sekiz asır sonra W. Bush döneminde yaşamış, Şehrezad'ın şehri bir kere daha tuz buz edilmiştir. Tam da benim Amerika'da olduğum dönemde devam eden Amerikan istilasını çok iyi hatırlıyorum. Şehrin tüm tarihî mekânları yağmalanmış, yine bir milyona yakın Iraklı hayatını kaybetmiştir. Amerikan halkı "*shock 'n awe!*" diye tabir edilen, Amerikan jetlerinin Bağdat'ı bombalamasını akşam vakti evlerinde otururken '*prime time*'da seyredebilsin diye bombalamanın saatinin özellikle seçildiği söylenir. Alın size sekiz asırda insanoglunun geldiği nokta!..

On üçüncü asırda Bağdat'ı yağmalayan Moğolların adı ise İlhanlılardı. Aynı güruh İran'dan doğru yıllarca Anadolu'ya da kök söktürdü ve Konya'da merkezlenen Selçuklularla kedinin fareyle oynadığı gibi oynadı. Artık Anadolu'daki İslâm birliğinin de beli kırılmıştı.

Şimdi özetleyelim: Batıdan Anadolu'ya akan bir Haçlı güruhu, onlarla iş çeviren Rum tekfurlar ve şövalyeler; doğudan da yine Anadolu'ya saldıran Moğollar ve işbirlikçileri. İslâm birliğinin yok olduğu, medeniyet ve insanlık namına her şeyin bittiği, yeryüzünde cehennemin yaşandığı bir dönem.

Ama hikâye burada bitmiyor. Hayır, tam da burada hikâyede bir sürpriz var. O sürprizin kahramanı Osman, adı da Osmanlı İmparatorluğu!

Sadece küçük bir Türk beyliğinin önce devlete sonra da imparatorluğu dönüşmesi meselesi değildir Osmanlı'nın kuruluşu. Hayır, bunun çok ötesinde bir ölüm kalım meselesi, hem Türklüğün bekası hem de İslâm birliğinin yeniden kurulması açısından mühim bir husustur.

Osman Gazi'nin fetihlerini elbette burada uzun uzun anlatacak değilim. Amacım tarih kitaplarının sıkıcı tekdüzeliklerini tekrar etmek değil çünkü. Ben burada konunun bilinmeyen ya da nispeten daha az bilinen yerlerine dikkat çekmek istiyorum, o kadar.

Şöyle başlayalım: Osman Bey'in karakteri onun fetih politikasının da ana hatlarını çiziyor. Nedir bu karakter? Osman Bey, belki de tarihin en makul, en mantıklı, en akli başında liderlerindendir. Çok basit ve mütevazı bir karakter. Bu böyledir, zira onda genelde büyük işler başarmış tarihsel şahsiyetlerdeki “manyak” ve “marjinal” huylar, sapkın hâllerin hiçbirini göremezsiniz.

Bakın size ne anlatacağım... Osman Gazi, Karacahisar'ı fethinden sonra bir pazar kurduruyor. Etrafındaki adamlardan biri pazara gelen satıcılardan para (“bac”) alınması gerektiğini söylüyor, yani bizim anlayacağımız, vergiden bahsediyor. Osman Bey, sinirleniyor, “Hey adam! Senin bu

pazara gelenlerden alacağın mı var da akçe istersin?!” diyerek adamı tersliyor. Sonra anlatıyorlar ki bunun törede yeri vardır. Osman Bey ikna olmuyor, “Bu Tanrı buyruğu mudur, Peygamber sözü müdür?” diye üsteliyor. Osman Bey yine ikna olmuyor, “Hey adam! Herkesin malı kendinedir, ben insanların malına niye ortak olayım, git başımdan da sana zararım dokunmasın!” diye çıkışıyor. Bunun üzerine, etrafındakiler pazarda hizmetin sağlanması için bunun toplanması gerektiğine Osman Bey’i ikna ediyorlar. O zaman da Kayı Beyi, “Madem ki böyle diyorsunuz, kim bir yük getirip satarsa iki akçe versin, satmayan da hiçbir şey vermesin,” diyerek kanunu koyuyor.

Ben bunu Âşıkpaşazade’den aktarıyorum ama diğer pek çok tarihçide de gördüm. Peki bunu neden anlattım? Osman Bey’in vergi konseptini bile anlamak istemeyecek kadar naif ve basit biri olduğunu göstermek için. Naif derken olumsuz anlamda söylemiyorum. Nerede o kendi dindaşlarını dahi yağma için katleden şövalyeler, nerede Osman Gazi’nin verginin dahi helal olup olmadığını sorgulayan karakteri! Öyle temiz, içi dışı bir, adam gibi adamdır Osman Bey.

Kronolojik sıraya geri dönersek: Bir kere Osman Bey, daha işin başında, “Ben Müslüman din kardeşime kılıç kaldırmayacağım,” diyor. “Ben, benim dirliğimde gözü olan tekfurlara karşı cihat edeceğim!” (Hemen heyecanlanmayın, bu “cihat” meselesine az sonra geleceğim.) Osman Gazi’nin Söğüt’ten başlayıp, ki böyle deyince pek bir şey anlaşılmıyor, siz bunu bugünkü Eskişehir gibi düşünün, kuzeybatıya yani Bitinya’ya doğru yönelen akınları bu şekilde başlıyor. Bitinya da Doğu Roma İmparatorluğu’nun bugünkü Marmara bölgesini ve biraz da Ege’nin kuzeyini kapsayan eyaleti. Bir diğer önemli eyalet de Bitinya’nın hemen yanı başındaki,

bugünkü Batı Karadeniz, Orta Karadeniz ve yine biraz daha İç Anadolu'nun kuzey kesimlerini kaplayan Paflagonya.

Şimdi son yıllarda Halil İnalcık Hoca'nın araştırmalarıyla birlikte bu Paflagonya bölgesinin, yani oradaki Kastamonu Beyliği'nin önemi daha da netleşti. Halil Hoca kılı kırk yararak yaptığı araştırmaları dönemin birinci elden tanığı olan Rum tarihçesi Pachymeres'e de dayandırıyor. Bu Pachymeres bir anlamda Osman Bey'in uluslararası literatürde ilk defa adının anıldığı çalışma. Pachymeres'in Atman diyerek adını söylemekte dilini pek döndüremediği Osman, aslında Kastamonu Çobanoğlu Beyi'ne bağlı bir gazi-alp. Çobanoğlu da Konya merkezdeki Selçuklu Sultanı'na bağlı.

Bu neden önemli? Şu yüzden: Konya, Moğolların güdümü altında olduğundan aynı anda hem doğu hem de batı ile başa çıkamayacağından batıdaki Rum tekfurlarının rahatsız edilmemesi için Türk beylerine direktif veriyor. Ayrıca Rumlar Moğollar ile anlaşarak Türklerin bir daha bellerini doğrultamamaları için uğraşüyor. Yani İran'daki İlhanlı Moğolları da Rumlara sataşılmasını emrediyor Konya'ya.

Bir zamanların muzaffer gazisi Kastamonu Emîri de emri doğrudan Konya'dan aldığı için itaatsizlik etmek istemiyor. Yakın münasebet içinde olduğu Selçuklu Sultanı ile arasındaki hukuka haklı olarak riayet ediyor. Ama Çobanoğlu şunu da ihmal etmiyor. Bir sipehsalar emir olarak, Osman'ın akınlarını görmezden geliyor. Bununla da kalmıyor, ona yol veriyor ve onu destekliyor. Kastamonu Emîri, Osman'a "Biz emir kuluyuz, verdiğimiz sözü tutarız, ama senin yolun açık!" diyor.

Şimdi Osman Gazi'nin karşısındaki düşmanlarına bakalım.

En büyük düşman, tabiri caizse, o toprakların patronu İnegöl Tekfuru Aya Nikola. İnegöl Tekfuru Türkleri kısa va-

dede Söğüt Kışlağı ve Domaniç Yaylasına hapsetmek, uzun vadede ise onların bitişlerini seyretmeye hazırlanan, emrinde hem şövalyeler hem Akrtiaylar bulunduran güçlü bir tekfur.

Osman Bey işe önce küçük bir kaleyle, Kulaca ile başlıyor. Sonra Karacahisar'ı ardından da Bilecek'i ele geçiriyor.

Bu Bilecik fethinde biraz duralım, zira burada Shakespeare'in tiyatrosuna taş çıkartan bir zekâ ile karşılaşyoruz. Bilenler bilir, *Hamlet*'te "oyun içinde oyun" diye bir konsept vardır. Hamlet'in düşmanlarını anlamak için kurguladığı dâhiyane yöntemin adıdır bu. Osman Gazi'nin ilerleyişinden rahatsız olan Bilecik Tekfuru, ki kendisiyle Osman her zaman iyi ilişkiler içinde olmuştur, ona oğlunu Yarhisar Tekfuru'nun kızıyla evlendireceği düğünde bir tuzak hazırlar. Osman ise, sadık adamı Harmankaya Tekfuru Mihal sayesinde bu tuzaktan haberdar olur ve o da kendi oyununu hazırlar. Bilecik Tekfuru'na haber gönderen Osman, bu yıl yine yaylaya çıkarken, her zaman yaptıkları gibi mallarını Bilecik Tekfuru'na emanet bırakmak istediklerini söyler. Osman ayrıca düğüne katılacağını ama Kayı kadınlarının erkeklerle beraber oturmayacağı için onlara düğün yerinde ayrı bir alan gösterilmesini ister. Tekfur ise Osman'ın kafasındaki oyundan habersiz, "Türk'ün hem kendisi, hem de kadınları elime geçecek!" diye keyiften geçer. Ama Osman hem kaleye mal götüren adamlarına hem de düğüne getirdiği gazilerine kadın kıyafetleri giydirecek savaşçıları hazır eder ve tekfurun oyununu bozar. Bu hızla hem Bilecik hem de İnegöl'ü gele geçirir. Bir taşta iki kuş!

Şimdi bunu bilmeyenler, ben romanda yazınca, 'yazar hayal gücünü bayağı zorlamış,' diyorlar. Hâlbuki gerçek, her zaman kurgudan daha şaşırtıcıdır! En başta Osman Gazi'nin hikâyesi bir edebiyatçı için biçilmiş kaftandır, derken bunu kastediyordum...

İnegöl'ün de fethiyle birlikte, Osman artık Konstantinopol'ün, yani Doğu Roma İmparatorluğu'nun da dikkatini çekmiş oluyordu. İmparatorluk ise bu küçük Türk Beyi'ne haddini bildirmek istemekte geç kalmaz ve Osman Bey'i yok etmek üzere büyük bir ordu gönderir. Yine ancak son zamanlarda önemi anlaşılan bu büyük savaşla birlikte Osman ilk defa Doğu Roma İmparatorluğu ile karşı karşıya gelir ve bu koca orduyu gazi alpleriyle birlikte alt eder.

İşte Halil İncalcık Hoca'ya göre Osmanlı'nın asıl kuruluş yılı da bu savaş, yani 1302'dir. Şimdiye kadar okul sıralarında gördüğümüz 1299 yılı için ne diyorduk, hatırlayalım. Osman Bey, Karacahisar'ın fethiyle birlikte kendi adına hutbe okutmuş, kadı tayin etmiş ve hatta bazı kaynaklara göre adına para bastırmıştır. İşte bunlar da bağımsızlık alametidir ve devletin kuruluş yılıdır. Fakat diğer argüman da diyor ki, bunlar zaten büyük fetihlerde yapılagelen ritüellerdir ve doğal olarak bağımsızlık anlamına gelmez. Ayrıca Selçuklu Sultanı'nın Osman'ın Karacahisar fethinden sonra Türk Beyi'ne hediye hil'at göndermesi de bize onun kendisine bayrak açan birini ödüllendirmeyeceğini gösteriyor.

Hakeza, Halil Hoca'nın vurguladığı bir başka mesele de, eski Türk geleneğinde devlet lideri olacak kişide aranan en önemli şeyin, "kut" olduğu. Yani, liderliğin Allah tarafından seçilmiş kişiye verilmesi. Bunun alameti de çok büyük zaferler ve etraftaki diğer gazi alplerin ve beylerin bu kişi etrafında toplanmasıdır. Nitekim Bafeus/Koyunhisar Muharabesi tam da böyle bir başarıdır ve daha önceden onun önderliğini tanımayan Türk beyleri bile artık Osman'ın sancağı altında savaşmaya başlamaktadır.

Kuruluş, ister 1299, ister 1302 olsun, ki her iki tarafın da haklı ve sağlam argümanları var, kesin olan bir şey var.

Osman Gazi beş on yıllık bir zaman zarfında şimşek gibi ilerliyor, çok büyük tekfurları alt ediyor ve devletini kuruyor. Kurmakla da kalmıyor o topraklara altı asır sürecek bir kazık dikeyor!

Böyledir tarih. Bir adam gelir ve her şey değişir. Bu kitabın farklı sayfalarında andığımız Târik bin Ziyâd da Müslümanların Batı Avrupa’da yedi asır sürecek hâkimiyetlerini birkaç yıl içinde gerçekleştirmemiş miydi?

Osmanlı’nın hızlı ve kalıcı ilerlemesinin arkasındaki en büyük etmen ise bizzat Osman Gazi’de vücut bulan gazi-alplik ve onları besleyen fütuhât düşüncesi. Öyle ya, gazi-alpler ne Moğollar gibi bugün yok edip yarın terk ediyor, ne de şövalyeler gibi yağmalayıp yollarına devam ediyor. Hayır, onlar bir ölüm kalım meselesi olarak yaşıyor ve yaşatıyorlar.

Peki kimdir gazi-alp?

Bir, gazi-alpin niyeti temiz olacak, her şeyden önce Allah rızası için savaştığını unutmayacak. Ganimet için değil, yağma için değil, katletmek için hiç değil! Yaşamak ve yaşatmak için! İki, gazi-alp, yürekli ve güçlü olacak. Sebat edecek, yılmayacak. Gerisi teçhizat; işte atı olacak, yayı olacak, ok atabilecek, kılıç kuşanabilecek vesaire...

Peki bu savaşçılara kim anlatacak bunları? Kim öğretecek ona bu düsturu? İşte burada da alp-erenler ortaya çıkıyor. Ahiret hayatı için dünyayı terk eden gönlü zenginler; şeyhler, dervişler, erenler, fakıhlar, kadılar, âlimler ve abdallar...

Yani: alp-eren öğretir, alp savaşır.

Nihayetinde Osman Gazi ve yoldaşları uç savaşçılarıdır. Peki ya uç nedir? Romanımda şöyle anlatıyor Yahşi Fakı “uç”u:

“Uç, sınırdır. Adalet ile adaletsizliğin, özgürlük ile tut-

saklığın, Hakk ile haksızlığın arasındaki sınır. Ucun ötesinde balıklar suya, kuşlar rüzgâra, sürüler çimenlere hasrettir! Ucun ötesinde zalim güler, mazlum ağlar, fakir ızdırap çeker, zengin ise sevinir. Orada zalimler kral, soyguncular tüccar, cahiller âlim, çakallar da vezirdir! Uç, medeniyet ile barbarlık arasındaki kalın çizgidir.”

İşte fütuhât düşüncesi, gazi-alp’in cihadı ucun ötesine adaleti ve medeniyeti götürmektir. Elbette bunun için de gazi-alp önce kendine karşı cihadını kazanmalı, önce kendi ihlasını sağlamlaştırmalıdır ki, riyakârlığa kapılmasın, gözü-nü dünya hırsı bürümesin.

Zannederseniz artık şövalyeler ve Moğollar düşünüldüğünde gazi-alp’in farkı da ortaya çıkıyor.

Bazıları yine diyecek ki, hocam sen de Batılıları hep kötü gösteriyorsun, Osmanlı’yı da hep olumlu resmediyorsun!.. Osmanlı’yı olumsuz göstermeye o kadar çok alışmışız ki, birisi iki çift olumlu şey söyleyince “Osmanlıcı” diye yaf-talıyoruz. Burada aslında söylem önyargısı diyebileceğimiz bir şey de var ya, şimdi ona girmeyeceğim... Hâlbuki ben Osmanlı kusursuzdur da demiyorum; kusursuzluk Allah’a özgüdür; o, insana, yani beşere dair bir sıfat değildir. Ama Osmanlı hakkında ve İslâm medeniyetleri hakkında o kadar çok olumsuz şey işittik ki, en azından benim neslim böyle büyüdü diyelim, bırakın ben de biraz öveyim. Kaldı ki ben övmüyorum, olanı söylüyorum. Ama dediğim gibi, olumluyu söylemek övmek oluyor, olumsuzluğu anlatmak ise nötr karşılanıyor, adı objektiflik oluyor. Varsın başkaları da Osmanlı’nın hatalarını anlatsınlar, İslâm medeniyetlerinin yanlışlarından bahsetsinler. Ama bu kitap, o kitap değil! Bu, onları hiçe saymak da değil.

Bu mülahazayı kapatmadan önce size üç anekdot aktaracağım. Üçü de Osman Gazi ile ilgili, başta gelen tarihnâmelerde yer alır. Bunları dinledikten sonra siz karar verin ben mi çok övüyorum Osmanlı'yı, yoksa hakikat mi bunu haykırıyor? Bu hikâyelerle kitabımızı da iyi bir yerde noktalamış olacağız.

Birinci hikâye:

Osman Gazi o meşhur rüyasını Şeyh Edebalî'ye anlatır. Hani Ay'ın Şeyh'in koynundan çıkıp Osman Gazi'nin koynuna girdiği, sonra da Osman'ın göbeğinden koca bir ağacın meydana geldiği rüya. Şeyh de ona kızıyla evleneceğini ve Osman'ın nesline saltanat vereceğine dair müjdesini söyler. Bu sırada Şeyh'in dervişlerden biri de (kimilerine göre Tursun Fakı) yanlarında bu konuşmaya kulak misafiri olur. Derviş, Osman Bey'e, "Müjdemî isterim!" der. Daha doğrusu, tam olarak şöyle der, "Ey Osman Gazi Yüce Allah sana padişahlık verdi, bizi de şükran gerektir!"

Osman Gazi hiç ikiletmez, "Her ne zaman padişah olursam sana da bir şehir vereyim," diye yanıtlar. Derviş bu, gönlü zengin adam, "Şehir istemem, köyçeğiz yeter," der. Ama işini garantiye almayı da ihmal etmez. Osman Bey'den yazılı bir kâğıt ister. (Dervişe bak sen!) Osman Bey ise sözünün eridir. Hemen kılıcını çıkartır, "Madem öyle," der, "Al sana babamdan kalma kılıcımı vereyim. Bir de maşrapam var, bunları al ve nişan olarak sakla. Ben de padişah olunca sana himmette bulunayım." Derviş de Osman'ın dediği gibi yapar. Hakikaten de Osman Gazi, yıllar sonra Bilecik gibi büyük bir vilayetin gelirlerini dervişlere tımar olarak verir. Bu alametler vesilesiyle Osman'dan sonra gelenler de, Kayıların dervişlere ve âlimlere hep izzet-i ikramda bulunmalarını âdet edinirler, bunu devletin yapıtaşlarından biri olarak bellerler.

İkinci hikâye:

Osman Gazi bir keresinde kardeşi Gündüz Alp'i yanına çağırır ve ona, gayrimüslim komşu vilayetlere nasıl muamele etmeleri gerektiğini sorar. Gündüz Alp, "Onları vurup dağıtalım, dirliklerini bozalım," der. Bazı tarihnâmelerde bu lafı eden Dünder Bey olarak karşımıza çıkar. Hâlbuki Osman Bey, "Bu bozuk bir düşüncedir," der, "Biz onlarla iyi geçinmeli, gönüllerini kazanmalıyız." Ayrıca Osman Gazi, son âna kadar Bilecik Tekfuru'nun onlara zamanında yardım etmelerinden dolayı kin beslemez ve ona dost hukukuyla davranır. "Onlar komşularımızdır, onlar bize bu yere geldiğimizde iyilik ettiler. Şimdi bize yakışan bunlara saygı duyup iyilik etmektir," der. Ne zaman ki tekfur Osman Bey'e suikast planlar, işte o zaman işin rengi değişir.

Üçüncü hikâye:

Hani Hristiyanları kılıç zoruyla Müslüman yapanlar, diyorlar ya, ona dair.. Yine dönemle ilgili neredeyse bütün tarihnâmelerde yazan, içindeki detaylar ve konusu itibarıyla durduk yerde uydurulması da pek mümkün olmayan bir anekdot. Osman Gazi fethettiği şehirlerden birinde büyük bir pazar kurdurmuş. Pazardaki asayiş ve nizam o derece güzel idare ediliyormuş ki, yakın çevrelerdeki Hristiyan ahalisi de oraya hem mal almaya hem de satmaya geliyormuş. O zamanlar Bilecik Hristiyanları güzel bardak yapar, bunları da Türklerin pazarında satarlarmış. Bir gün Germiyanlı'nın biri, böyle bir Hristiyan'dan bardak almış ama satan kişi Hristiyan diye parasını vermeden çekip gitmiş. Satıcı kadın da durumu gelip bizzat Osman Gazi'ye şikâyet etmiş. Kayı Beyi, Germiyanlı'yı buldurup bardağın parasını almakla kalmamış, onu bir güzel de pataklamış. Tarihçi, "Bilecik kâfirle-

rinin hanımları *bile* Eskişehir pazarına gelir ve alışverişlerini güvenlik içinde yaparlardı,” diye anlatıyor.

Bu üç hikâye bize neyi anlatıyor? Sözü'nün eri olmak, adaleti sağlamak, liyakate önem vermek ve merhamet etmek... Osman Gazi'nin başlattığı Osmanlı ruhu işte buydu.

Şöyle bitireceğim: Her düşündüğümde ve dillendirdiğimde gözlerimi dolduran, burnumu sızlatan bir bilgidir bu. İnsan silkeleyen, kendine getiren bir sır. Altı asırlık koca bir imparatorluğu kuran o adam, Osman Gazi vefat ettiğinde oğulları Orhan Gazi ve Alaeddin Paşa buluşup Kayı Beyi'nin mal mülk nesi varsa miras için araştırırlar. Elbette fethedilen topraklar var, o başka mesele. Ama Osman Gazi'nin öyle altın hazineleri, sandık dolusu akçeleri falan olmadığını görürler. (Onun ne Bağdat Halifesi gibi altınları ne de Büyük İskender gibi hırsı vardı!) Ahırındaki koyunları ve koşum atları dışında ondan geriye kalan şeyler şu sekiz parça eşyadan ibarettir: bir kılıç, bir mızrak, bir tirkeş, at zırhı, kaşıklığı, tuzlası, bir çift ayakkabı ve bir parça kumaş.

Bir parça kumaş...

Doğu'dan Batı'ya tek mutlak gerçek.

Anlayana...

___ iz sürenlere...

Uluslararası arenada eskiden Osmanlı tarihi denince **Hammer, Babinger, Finkel, Itzkowitz, Kinross, Quartet** gibi isimler akla gelirdi. Şimdi Allah'a şükür, **Halil İnalçık** Hoca, mekânı cennet olsun, otorite kabul edi-

liyor. Kuruluş araştırmaları için de ondan daha öteye gitmeye gerek yok. İtiraf edeyim ki yakın zaman önce, yani hayatının son döneminde Halil İnalcık Osmanlı kuruluşuna yoğunlaşınca buna pek anlam verememiş-tim. Ama kuruluş ile günümüz arasındaki benzerlikleri kendim de gördükçe bunun ne kadar isabetli olduğunu gördüm. Toplamda bin sayfayı aşkın *Osman: Aşk ve Savaş* kitabım Halil Hoca'nın Osmanlı'nın asıl kuruluş yılı olarak aldığı 1302 Bafeus Muharebesi'ni de romanlaştıran ilk ve şimdiye değin tek eserdir.

Romanda karakterlerim Mihal şövalyeleri, Marko Polo da Moğolları romanın renkli dünyasında tüm detaylarıyla anlatırlar. O bilgiler burada özetlemeye çalıştığım araştırmalara dayanır.

Kuruluş hakkında elbette **Paul Wittek** ve **Fuad Köprülü**'yü de okumalı.

Bu alanda bir de başka bir klasik dev var ki, o da *Âşık Paşazade Tarihi*'dir. Genelde Osmanlı'nın ilk tarihnâmesi olarak kabul edilir. Onu günümüz Türkçesine son dönemde uyarlayan **Kemal Yavuz** ve **M. A. Yekta Saraç** Hocalarımıza teşekkür borçluyuz.

Yazımızda yerimiz kalmadı ama söylemeden geçemeyeceğim: Hani şu Batılı feminist arkadaşlar var ya, onlar bir zahmet “Bâciyân-i Rûm” neymiş bir baksınlar. Orada, daha on üçüncü asırda Türk kadınlarının devlet kurmadaki yerini çok açık bir şekilde göreceklerdir!

SEÇİLİ KAYNAKÇA

- AHMEDİ. *İskendername*. Öyküleştiren: Mehmet Kanar. İstanbul: Say, 2011.
- AKMAN, Beyazıt and Filiz Barın-Akman. "The Calligrapher vs. The Machine: Towards De-Orientalizing The Late-Arrival of the Printing Press to the Islamic World." *The Journal of International Social Research*. 10. 49, 2017. 68-78.
- AL-KHALILI, Jim. *The House of Wisdom: How Arabic Science Saved Ancient Knowledge and Gave Us the Renaissance*. Penguin: New York, 2011.
- ALEXANDER, Catherine M.S., Stanley Wells eds. *Shakespeare and Race*. Cambridge, Cambridge UP, 2000.
- ASHCROFT, Bill and Gareth Griffiths, Helen Tiffin. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*. 2nd Ed. New York: Routledge, 2002.
- ATIL, Esin. "Ottoman Miniature Painting under Sultan Mehmed II." *Ars Orientalis* Vol. 9, Freer Gallery of Art Fiftieth Anniversary Volume (1973), pp. 103-120.
- AYVERDİ, Sâmîha. *Edebi ve Mânevi Dünyası İçinde Fatih*. İstanbul: Kubbealtı, 2012.
- AWN, Peter J. *Satan's Tragedy and Redemption: Iblis in Sufi Psychology*. Leiden: E. J. Brill: 1983.
- BABINGER, Frantz. *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton UP: New Jersey, 1992
- BARBARO, Nicolo. *Diary of the Siege of Constantinople*. Trans. J. R. Jones. New York: Exposition Press, 1969.
- BARIN-AKMAN, Filiz. *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*. Kopernik: İstanbul, 2017.

- BEN-ZAKEN, Avner. "The Heavens of the Sky and the Heavens of the Heart: The Ottoman Cultural context for the Introduction of Post-Copernican Astronomy." *The British Journal for the History of Science*. 37. 1 (2004): 1-28.
- BERGERON, David M. "Are We Turned Turks?': English Pageants and the Stuart Court." *Comparative Drama* Vol 44, No. 3 (2010): 255-75.
- BERTOLDI, Andreas. "Shakespeare, Psychoanalysis and the Colonial Encounter: The Case of Wulf Sachs' Black Hamlet." *Loomba and Orkin* 235-58.
- BEVINGTON, David. Ed. *The Complete Works of Shakespeare*. Updated Fourth Edition. London: Longman, 1997.
- BLANKS, David R, Michael Frassetto, eds. *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of the Other*. New York: St. Martin's Press, 1999.
- BLOOM, Jonathan M. *Paper Before Print*. New Haven: Yale UP, 2001.
- The Book of Alexander the Great: A Life of the Conqueror*. Translated and introduced by Richard Stoneman. London: I. B. Tauris, 2012.
- BRITTON, Dennis Austin. "Re-'turning' Othello: Transformative and Restorative Romance." *ELH* 78 (2011): 27-50.
- BROTTON, Jerry. *The Renaissance Bazaar*. Oxford: 2002.
- BURTON, Jonathan. *Traffic and Turning: Islam and English Drama, 1579-1624*. Cranbury: Rosemont Publishing, 2005.
- DE BUSBECQ, Ogier Ghiselin. *The Turkish Letters*. tras. Edward Seymour Forster. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1927.
- CAMPBELL, Lome. *Renaissance Portraits: European Portrait-Painting in the 14th, 15th and 16th Centuries*. New Haven: Yale University Press, 1990.
- CHEW, Samuel. *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance*. New York: Oxford UP, 1937.
- CLAIR, Alexandrine N. St. ed. *The Image of the Turk in Europe*. Metropolitan Museum of Art: New York, 1973. Print.
- COLES, Paul. *The Ottoman Impact on Europe*. New York: Harcourt Brace and World, 1968.
- CORTHELL, Ronald, Frances E. Dolan, Christopher Highley, and Arthur F. Marotti, eds. *Catholic Culture in Early Modern England*. Notre Dame IN: Univ. of Notre Dame Press, 2007.
- COVINGTON, Richard. "Rediscovering Arabic Science." *Saudi Aramco World*. Vol. 58, No 3, June 2007. 2-16.

- , "The Third Dimension." *Saudi Aramco World*. Vol. 58, No 3, June 2007. 17-21.
- CROWLEY, Roger. *1453: The Holy War for Constantinople and the Clash of Islam and the West*. New York: Hyperion, 2005.
- D'AMICO, Jack. *The Moor in English Renaissance Drama*. Tampa: U of South Florida P, 1991.
- DANIEL, Norman. *Islam and the West*. Edinburgh, Edinburgh UP, 1960.
- DIMMOCK, Matthew. *New Turkes: Dramatizing Islam and the Ottomans in Early Modern England*. Hamshire, England: Ashgate, 2005.
- DOBSON, Michael. "Bowdler and Britannia: Shakespeare and the National Libido." *Alexander and Wells* 112-23.
- The Epic of the Persian Kings: The Art of Ferdowsi's Shahnameh*. Eds. Barbara Brend and Charles Melville. The Fitzwilliam Museum. London: I. B. Tauris, 2011.
- GARCIA, Humberto. *Islam and the English Enlightenment, 1670-1840*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 2012.
- GAUR, Albertine. *A History of Calligraphy*. London: The British Library. 1994.
- GIBB, Elias John Wilkinson. *A history of Ottoman poetry*. London: 1900-1909.
- GOFFEN, Rona. *Giovanni Bellini*. London: Yale University Press 1989.
- GRAHAM, Mark. *How Islam Created the Modern World*. Beltsville: Amana, 2006.
- HILLENBRAND, Robert. *Islamic Art and Architecture*. London: Thames and Hudson, 1999.
- HOWARD, Deborah. *Venice and the East: The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture 1100-1500*. New Haven: Yale University Press, 2000.
- HUMFREY, Peter. *The Altarpiece in Renaissance Venice*. New Haven: Yale University Press, 1993.
- HUTCHINGS, Mark. "Shakespeare and Islam: Introduction." *Shakespeare: Journal of the British Shakespeare Association*, Vol.4, No. 2 (2008): 102-111.
- Islam: Empire of Faith*. DVD. Produced and directed by Robert Gardner, 2000.
- "Index Librorum Prohibitorum." *Encyclopedia Britannica*.
- İLHAN, Attilâ. *Hangi Edebiyat*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

———, *Batının Deli Gümleği*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

IRWIN, Robert. *Dangerous Knowledge: Orientalism and Its Discontents*. New York: Overlook Press, 2006.

İNALCIK, Halil. *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

JARDINE, Lisa. *Wordly Goods: A New History of the Renaissance*. London: Norton, 1996.

KHATIBI, Abdelkebir, and Mohammed Sijelmassi. *The Splendor of Islamic Calligraphy*. New York: Thames and Hudson, 1966.

KOÇU, Reşad Ekrem. *Fatih Sultan Mehmet*, Doğan Kitap: İstanbul, 2004.

KRITOVULOS. *İstanbul'un Fethi*. İstanbul: Kaknüs, 2011.

LEVY, Avigdor. *Jews of the Ottoman Empire*. Princeton: Darwin Press, 1994.

LEWIS, Bernard. *Islam and the West*. Oxford: Oxford UP, 1993.

LOOMBA, Ania and Martin Orkin, eds. *Post-Colonial Shakespeares*. New York: Routledge, 1998.

LOWNEY, Chris. *A Vanished World: Muslims, Christians, and Jews in Medieval Spain*. Oxford: Oxford UP, 2005.

MACLEAN, Gerald. *Looking East: English Writing and the Ottoman Empire before 1800*. New York: Palgrave, 2007.

MAHDI, Muhsin. "From the Manuscript Age to the Age of Printed Books." *The Book in the Islamic World*. Ed. George N. Atiyeh. Albany: SUNY UP, 1995.

MASOOD, Ehsan. *Science and Islam: A History*. London: Totem Books, 2006.

MATAR, Nabil. *Islam in Britain: 1558-1685*. Cambridge: Cambridge UP, 1998.

———, *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery*. New York: Columbia UP, 1999.

"Modern History Sourcebook: Index librorum prohibitorum, 1557-1966 [Index of Prohibited Books]." Fordham University. [<https://sourcebooks.fordham.edu/halsall/mod/indexlibrorum.asp>]

MONTAGU, Lady Mary Wortley. *The Turkish Embassy Letters*. Ed. Malcolm Jack. London: Virago, 2009.

NICOLLE, David, John F. Haldon, Stephen R. Turnbull. *The Fall of Constantinople: The Ottoman Conquest of Byzantium*. Oxford, UK: Osprey, 2007.

- NICOL, Donald M. *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*. Cambridge: U of Cambridge P, 1972.
- NORWICH, John Julius. *A Short History of Byzantium*. New York: Vintage Books, 1997.
- PALACIOS, Miguel Asin. *Islam and the Divine Comedy*. Trans. Harold Sutherland. London: Frank Cass & Co. Ltd., 1968.
- PEDANI, Fabris, Maria Pia. "The Portrait of Mehmed II: Gentile Bellini: The Making of an Imperial Image." *Art Turr/Turkish Art, 10th International Congress of Turkish Art*, ed. François Deroche et al. Geneva: Foundation Max van Berchem, 1999. 555-8.
- Reston, James Jr. *Dogs of God: Columbus, the Inquisition, and the Defeat of the Moors*. Anchor: New York, 2006.
- SAID, Edward. *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How we See the Rest of the World*. New York: Vintage, 1981.
- , *Culture and Imperialism*. London: Chatto & Windus, 1993.
- , *Orientalism*. New York: Vintage, 1978.
- SALIBA, George. *A History of Arabic Astronomy: Planetary Theories During the Golden Age of Islam*. New York: New York UP, 1995.
- , *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*. Cambridge: MIT Press, 2011.
- SCHWOEBEL, Robert. *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1437-1517)*. New York: St. Martin's P, 1967.
- Science and Islam*. DVD. Presented by Jim Al-Khalili. BBC, 2009.
- SEZGİN, Fuat. *Astronomy, Geography and Navigation in Islamic Civilization*. Istanbul: Boyut, 2010.
- SCHIMMEL, Annemarie. *Calligraphy and Islamic Culture*. New York: NYU UP, 1984.
- SHAKESPEARE, William. *Hamlet*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2008.
- , *Kral V. Henry*. Çev. Hamit Çalışkan. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2013.
- , *Macbeth*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2006.
- , *Othello*. Çev. Özdemir Nutku. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2008.
- , *Sonu İyi Bitsin*. Çev. Özdemir Nutku. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2010.

- , *Windsor'un Şen Kadınları*. Çev. Hamit Çalışkan. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2015. STAMOULOS, Eva. "Mehmed II's Portraits: Patronage, Historiography and the Early Modern Context," McGill University, Montreal, 2005.
- STONEMAN, Richard. *Alexander the Great: A Life in Legend*. London: Yale UP, 2008.
- TURSUN Beg. *The History of Mehmed the Conqueror*. Translated by Halil Inalcik and Rhoads Murphey. Minneapolis and Chicago: Bibliotheca Islamica, 1978.
- VITKUS, Daniel J. "Turning Turk in Othello: The Conversion and Damnation of the Moor." *Shakespeare Quarterly* 48. 2 (Summer 1997): 145-76.
- , *Turning Turk: English Theater and the Multicultural Mediterranean*. New York: Palgrave, 2008.
- , ed. *Three Turk Plays From Early Modern England: Selimus, A Christian Turned Turk, The Renegado*. New York: Columbia UP, 2000.
- WELCH, Anthony. *Calligraphy in the Arts of the Muslim World*. Austin: U of Texas P [in cooperation with the Asia Society, New York]. 1979.
- WHEATCROFT, Andrew. *The Ottomans*. London: Viking, 1993.

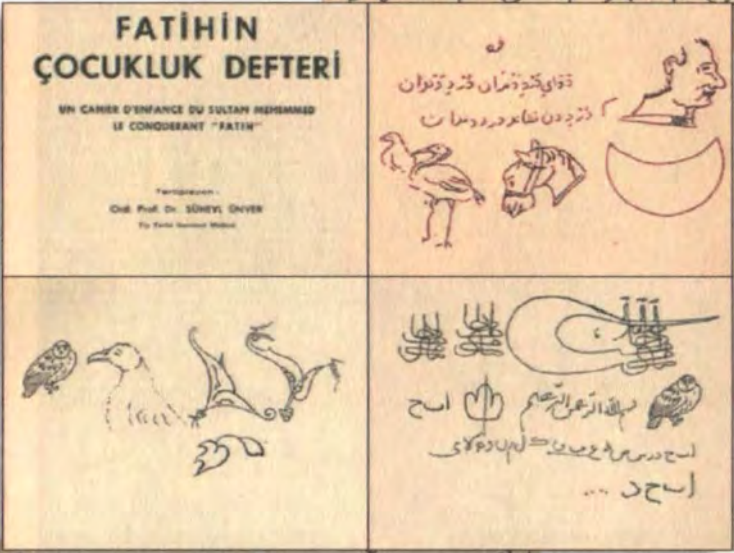
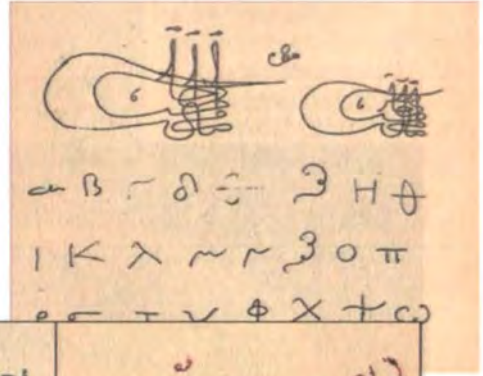
GÖRSELLER

Resim 1: Washington'da, Fatih'in madalyonu.

Resim 2: Costanza da Ferrara'nın Fatih madalyonu

Resim 3: Fatih'in çocukluk defterinden sayfalar

Resim 4: Fatih'in Bellini tarafından yapılan portresi

Resim 5: Venedik'teki San Zaccaria Kilisesi. Özellikle en tepedeki kemerle Fatih portresindeki kemerin benzerliği çarpıcı.

Resim 6: Bu da aynı kilisenin içindeki Bellini resmi.

Resim:7: Bellini'nin *Madonna and the Child Enthroned* resmi. Yine Meryem Ana'yı çevreleyen kemer Fatih'in portresindekiyle aynı.

Resim 8: Nakkaş Sinan Bey'in "Gül koklayan Fatih" minyatürü

Resim 9: Bellini tarafından yapıldığına inanılan *Oturan Katip*

Resim 10: *Oturan Katip*'in Smithsonian'daki Orta Çağ'a ait bir kopyası ile karşılaştığım an. (Washington'daki sahneler Smithsonian Enstitüsü Kütüphaneleri, Baird Society Araştırmacısı olduğum günlerden.)

Resim 11: Yasaklı kitaplar listesinin başlık sayfası. (Venedik, 1564)

Resim 12: Orta Çağ'da hangilerinin kutsal, hangilerinin "sapkın" olduğunu test etmek için (!) Kilise tarafından kitapların yakıldığı bir sahne. *Saint Dominic and the Albigenses* (1480), Pedro Berruguete.

Resim 13: El-Me'mun'un yaptırdığı dünya haritası (tersdüz)

Resim 14: El-İdrisi haritası (tersdüz)

Resim 15: İbn-i Sina (Avicenna), Hippokrat ve Galen'i gösteren bir Orta Çağ gravürü. Latince bir tıp kitabından.

Resim 16: Raphael'ın
School of Athens adlı
resmi. Sol alt köşedeki
esmer tıpe dikkati

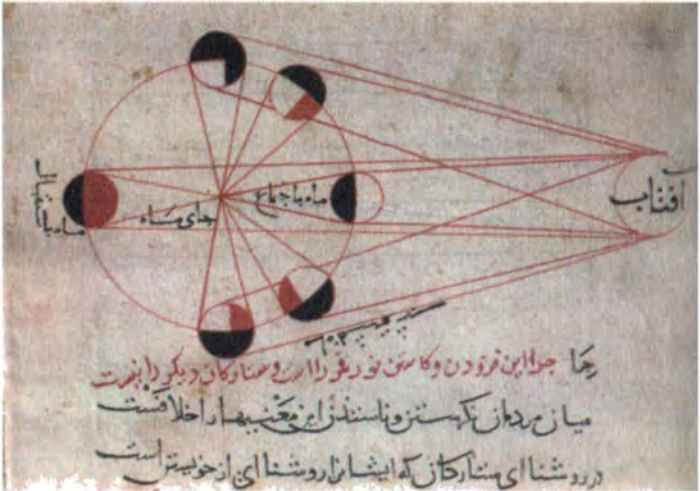

Resim 17: Latince'deki İbn-Sina (Avicenna) ve İbn Rüşd (Averroes) kitaplarını incelerken.

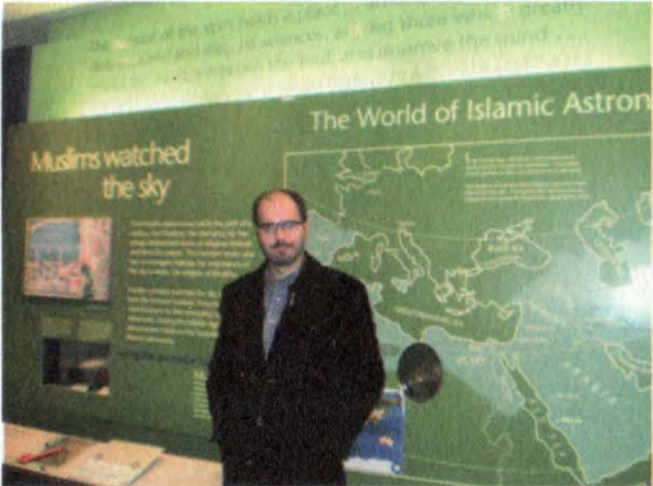
Resim 18: Takiyyüddin'in
rasathanesini gösteren
bir minyatür

Resim 19: El-Biruni'nin Ay'ın hareketlerini incelediği bir kitaptan

Resim 20: Chicago Adler Astronomi Müzesi'nde çektiğim bir usturlab görüntüsü (13'üncü asır).

Resim 21: Chicago Adler Astronomi Müzesi'nde İslam'a dair bir köşe.

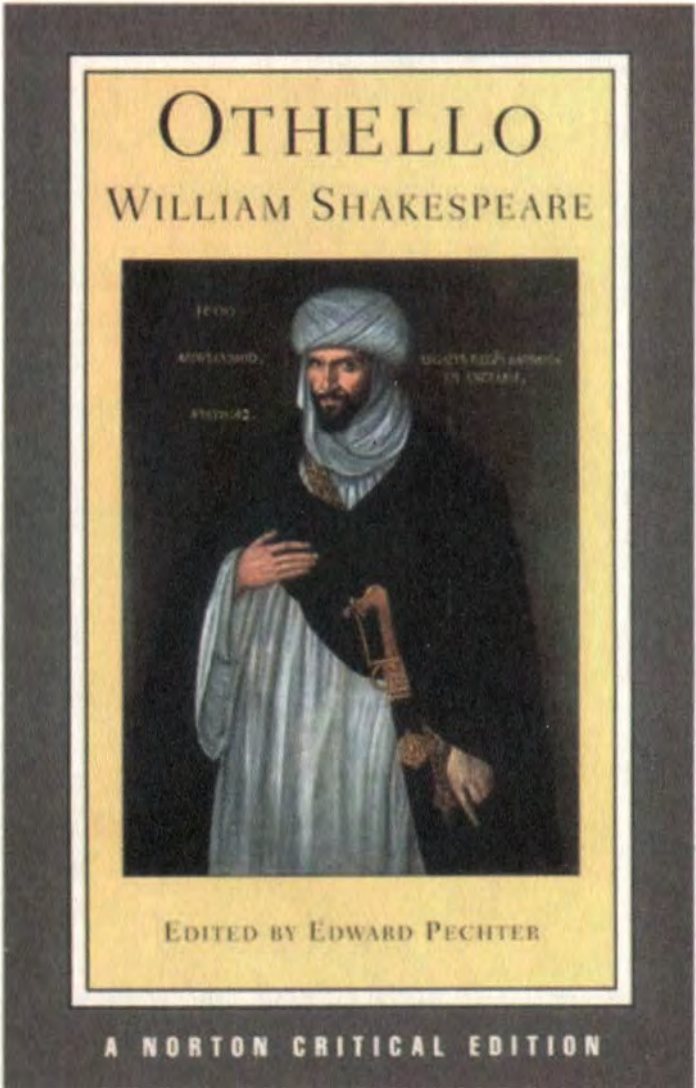
Resim 22: Mainz, Almanya'da, katedrallerin arasındaki Gutenberg Müzesi

Resim 23: Washington, Freer Sackler Galerisi'nde bir 14'üncü asır Kur'an sayfası yanında. Şura suresi. "...Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi O'nundur. O çok yücedir, çok büyüktür..."

Resim 24: Türk sultanı gravürleri

Resim 25: İngiliz Edebiyatı'nın en büyük yayıncılarından Norton'a ait bir Shakespeare kapağı. Othello'yu hiç böyle düşünmüş müydünüz?

Reslm 26: Giotto'nun *Madonna and the Child* resml

Resim 27: Paolo Veneziano,
Virgin Mary and the Child
resmi

Resim 28: Filippo Lippi, *Pala
Barbador*'den bir detay
(1438)

Resim 29: Gentile de
Fabriano, *Adoration of the
Magi* (1423)

Resim 30: Sebastiano del Piombo, *Kardinal Bandinello Sauli, Sekreteri ve İki Coğrafyacı* (1516)

Resim 31: Bu tablonun sergilendiği Washington National Gallery of Art'da.

Resim 32: *Somerset Sarayı Konferansı* (1604)

Resim 33: Lorenzo Lotto, *The Alms of St. Anthony* (1542)

Resim 34: Lorenzo Lotto. *The Mystic Marriage of St. Catherine with the patron Niccolo Bonghi* (1523)

Resim 35: Lorenzo Lotto. Türk halısıyla poz veren karı koca.
Husband and Wife (1523)

Resim 36: Holbein'in *Elçileri* (1533)

Resim 37: VIII. Henry bir Uşak halısı üzerinde. Holbein.

Resim 38: Türk giysileri içinde Leydi Montagu. Jean-Baptiste van Mour (1717)

Resim 39: Leydi Bertilak Şövalye Gawain'in yatağı başında. *Sir Gawain ve Yeşil Şövalye* kitabının aslından (14'üncü asır).

Resim 40: Papa, Haçlı seferlerini ilan ederken.. Council of Clermont (1474)

Resim 41: Art Institute of Chicago'da bir Orta Çağ şövalye zırhı yanında.

Resim 42: Washington'da İslam ve Batı ilişkilerini incelediğim zamanlardan bir anı.